
This is a reproduction of a library book that was digitized by Google as part of an ongoing effort to preserve the information in books and make it universally accessible.

GoogleTM books

<https://books.google.com>

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

- + *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijk en niet-commerciële doeleinden.
- + *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.
- + *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.
- + *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via <http://books.google.com>

Neth 7.1.3

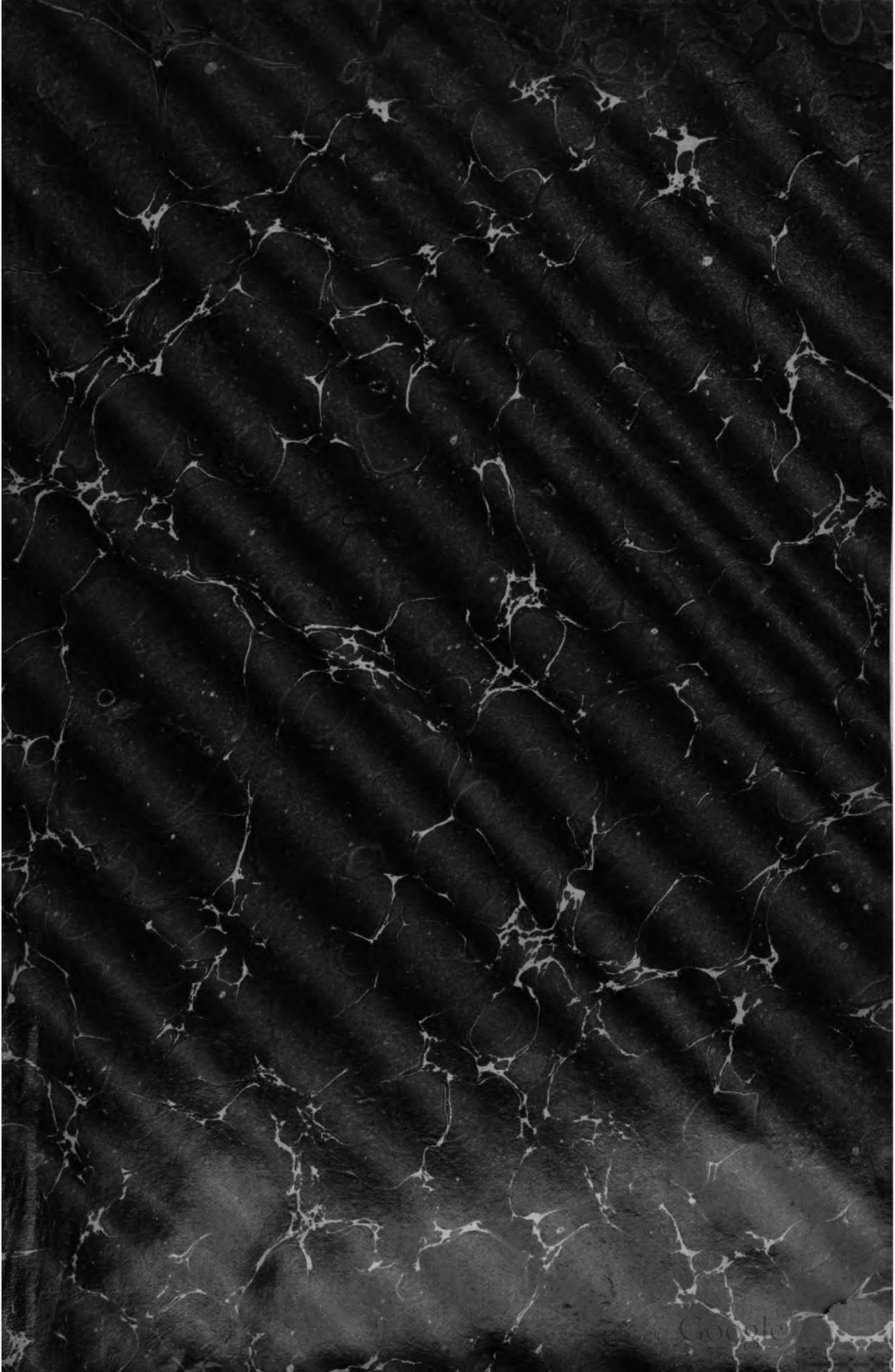
Harvard College Library

DUTCH HISTORY

JOHN LOTHROP MOTLEY
MEMORIAL COLLECTION

FROM AN ANONYMOUS GIFT

DE NEDER-BETUWE.

WERKEN,

UITGEGEVEN DOOR

GELRE.

VEREENIGING TOT BEOEFENING VAN
GELDERSCHE GESCHIEDENIS, OUDHEIDKUNDE EN RECHT.

No. 3.

DE NEDER-BETUWE

EN

HAAR RIDDERSCHAP.

SCHETSEN UIT HET AMBTS-ARCHIEF

DOOR

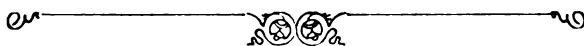
J. A. HEUFF Az.

ARNHEM,
P. GOUDA QUINT,
1902.

GELRE.

VEREENIGING TOT BEOEFENING VAN
GELDERSCHE GESCHIEDENIS, OUDHEIDKUNDE EN RECHT.

DE NEDER-BETUWE

EN

HAAR RIDDERSCHAP.

SCHETSEN UIT HET AMBTS-ARCHIEF

DOOR

J. A. HEUFF Az.

ARNHEM,
P. GOUDA QUINT.

1902.

Neth 7.1.3

*Mottley Collection
(Anonymous gift)*

I.

HET LAND EN DE HEEREN.

Wie zich uit zijn schooljaren nog wat van de lessen over de geschiedenis des vaderlands herinnert, weet dat er onder de Republiek der Vereenigde Nederlanden steeds groot verschil van belangen en dus van meeningen en neigingen bestaan heeft tusschen de zee- en de landprovinciën. Onder de laatsten verstaan wij hier — want de noordelijke gewesten vormen óók weer een afzonderlijk geheel — meer in 't bijzonder Gelderland, Utrecht, en Overijsel.

Het leven in Nederlands bloeiende koopsteden is menigmaal beschreven en vrij wel bekend; van het platteland daarentegen kan dit geenszins gezegd worden. Voor zeer velen zijn de voormalige toestanden daar volkomen onbekend, en daarom achten wij het van belang een blik te doen slaan in het wezen, de wijze van bestaan en van regeering, en de politieke, staat-huishoudkundige en huiselijke verhoudingen van een gedeelte van ons vaderland, dat, door zijn natuurlijke hulpbronnen en erkend vruchtbaren bodem tot een welvarende streek gestempeld, voor onze cultuurgeschiedenis van niet gering gewicht geacht mag worden.

Wij bedoelen het eiland dat door het tweelingpaar onzer grootvorstelijke rivieren, door Waal en Rijn, dikwijls geteisterd, maar ook weer begunstigd, van oudsher een vrij volk geherbergd heeft, dat zich nimmer knechtschap heeft laten welgevalen: de Betuwe, en hier in het bijzonder de Neder-Betuwe,

het meest bevoorrechte deel van Gelderlands zuidelijke gouwe.

Het zijn vooral. de resolutieboeken of signaten van het voormalig ambt Neder-Betuwe en sommige rekeningen — een en ander in bewaring bij den dijkgraaf van het tegenwoordig polderdistrict van dien naam — die de oude toestanden zonder terughouding en uit onmiskenbaar zuivere bron voor ons openleggen.

Het oudste resolutieboek begint met 1611. Bovendien zijn er nog andere bescheiden ingezien, waaronder behooren de signaten der gerichtsbank van Neder-Betuwe, die op het rijks-archiefdepôt te Arnhem aanwezig zijn. Het oudste van deze begint met 1559. Eenige rekeningen gaan nog verder terug.

De hier te behandelen landstreek, die eertijds met de Over-Betuwe één geheel uitmaakte, maar in 1327 administratief daarvan gescheiden werd, omvat thans, evenals vroeger, langs den Rijn de dorpen Ravenswaai, Rijswijk, Maurik, Eck-en-Wiel, Ingen, Ommeren, Lienden met de buurschappen Meerten en Aalst, de polders de Marsch, Lede en Oudewaard, benevens Kesteren en Heusden; langs de Waal Hien, Doodewaard, Ochten, IJzendoor en Echteld; landwaarts in, langs de Linge, tusschen het land van Buren en de Tielerswaard uitschietend, Zoelen en Avezaath — deze wellicht een laatst ineengekrompen overblijfsel van de aloude gouw Teisterbant, en bij verdeling van dijklasten, waarschijnlijk omdat zij niet langs de groote rivieren liggen, bijzondere voorrechten genietend.

Een aantal van deze dorpen waren eertijds zoo goed als staten op zich zelf geweest; maar zij waren, ofschoon dikwijls nog maar ten deele, en dan nog iets van de oude autonomie behoudend, omstreeks het einde der middeleeuwen in het groote geheel, in het hertogdom Gelderland, opgelost.

IJzendoor en Echteld b. v. waren ieder op zich zelf van ouds vrije en hooge heerlijkheden geweest, wier heer zelfs het halsrecht had; doch zij hadden dien rang verloren. De heer van Echteld, Otto van Wijhe, verbeurde zijn hoogheerlijke rechten omdat hij de zijde der Bourgondiers gehouden had; hij moest gedoogen dat hertog Karel van Gelder het Echteldsche kasteel in 1495 tot zijn open huis verklaarde, waarop de vorst toen recht kreeg bezetting te leggen. Echteld bleef een heerlijkheid en

behiel zijn heer, maar deze oefende er geen regeeringsgezag meer uit. IJzendoorn echter is, althans in naam, een hooge en vrije heerlijkheid gebleven. Zoo vinden wij in de 18de eeuw, behalve IJzendoorn, nog de twee hooge en vrije heerlijkheden Lienden, en Lede en Oudewaard, en de dagelijksche of ambachts-heerlijkheden Eck-en-Wiel, Maurik, Ommeren, Echteld, en Zoelen met den Alden Haag. De andere dorpen werden kerspelen genoemd. Behalve Zoelen en Echteld hadden deze heerlijkheden toen ieder een gericht, bestaande uit een richter en schepenen, die door den heer aangesteld werden, welke gerichten kleine zaken behandelden tot een zeker boetebedrag toe, zooals vechterijen waarop geen verwondingen gevolgd waren en verschillen over kleine geldsommen. IJzendoorn had bovendien een eigen dijkstoel met een dijkgraaf en heemraden. De Neder-Betuwsche schouw ging aldaar den dijk uit zonder van ambtswege op te treden. De zaken van Zoelen en Avezaath werden berecht door de Neder-Betuwsche bank, gelijk wij later zien zullen het hoogste en alvermogende rechtscollege in het Ambt. De heeren van IJzendoorn en Zoelen hadden ieder een leenkamer met een leenstadhouder en schrijver.

In de 17de eeuw waren de toestanden hier en daar anders geweest. Tot 1620 komt Lienden voor onder de kerspelen, behorende onder de algemeene gerichtsbank van Kesteren. Met dat jaar te beginnen kreeg het een afzonderlijke bank, zonder dat het een heerlijkheid genoemd wordt; en vóór dien tijd, onder Filips II, komt het voor als twee-ledig: òn als heerlijkheid, verbonden met Lede en Oudewaard, òn als dorp; de Marsch was toen twee-heerig, onder Gelderland en Utrecht behorend. Soms hadden er samensmeltingen en scheidingen plaats. De machtige graaf van Waldeck-Kuilenburg, de veldmaarschalk van Willem III, die heer van Lede en Oudewaard was, vereenigde aan den Rijnkant nog andere dorpen onder een gemeenschappelijk gouvernement. In 1651 bevestigt het hof van Gelderland den graaf in zijn rechten op de helft der hooge en lage jurisdictie in de heerlijkheid Lienden, en het staat hem toe den naam en titel te voeren van heer over de kerspelen Maurik, Eck, en Ommeren, om er richters aan te stellen en de dagelijksche jurisdictie uit te oefenen. Wellicht werden hiermede

vroegere toestanden hersteld; het was immers vooral de graaf van Kuilenburg die in deze streek en in de geheele Neder-Betuwe veel goederen bezat of in leen uitgaf. En zoo zijn deze dorpen of kerspelen na overgang op andere titularissen heerlijkheden gebleven. Een eeuw later hebben Lienden, Ommeren, Maurik, en Eck met Wiel te zamen, ieder een afzonderlijken heer.

Andere dorpen hadden ook wel hun heeren — maar niet in den eigenlijken zin; zij oefenden er, al waren ze ook niet van voorrechten ontbloot, geen heerlijke rechten uit.

Die heeren nu of edelen — gezamenlijk in hun ambtsgebied als geordend lichaam de Ridderschap genaamd — vormden de spil waar alles om draaide. Hun aanmatiging was onbegrensd, en het regeeringscollege dat zij te zamen uitmaakten was zoo goed als almachtig en bemoeide zich met alles. Aan hun hoofd stond de ambtman, die in Neder- en ook in Over-Betuwe tevens richter en dijkgraaf was.

De ambtman vertegenwoordigde de landvorstelijke hoogheid, in Gelderland den graaf, later den hertog, ook toen deze tevens koning van Spanje was — daarna het provinciaal bestuur: de staten en de rekenkamer van Gelderland... tot 1795, toen de Franschen in ons vaderland kwamen *). De ambtman had dus de rechten en belangen van zijn heer te handhaven; hij zorgde voor 's lands veiligheid, voor het bewaren van grenzen, wegen, en alle vorstelijke eigendommen; hij aanvaardde verbeurdverklaarde of onbeheerde goederen; hij vorderde breuken en boeten in, waarvan hij een gedeelte voor zich mocht behouden. Als richter zat hij voor in 't gericht; hij spoorde de misdrijven op en fungeerde als openbaar aanklager bij de berechting. Als dijkgraaf had hij denzelfden werkkring die nog tegenwoordig aan deze ambtenaren opgedragen is.

Evenals vele betrekkingen in vroeger eeuwen, zoo werd ook de ambtmannie voor geld of bij gunst of als erfenis verkregen. Nicolaas Vijgh, heer van den Aldenhaag te Zoelen, werd ambtman in Neder-Betuwe omdat hij de bastaarddochter, en Joost van

*) In een „Overzicht van de verschillende Besturen in Gelderland tusschen 1795 en 1813” in de Bijdragen en Mededeelingen van „Gelre”, Dl. III, vindt men hierover nadere bijzonderheden.

Swieten omdat hij de vroegere bijzit van hertog Karel van Gelder huwde; de waardigheid bleef in het geslacht Vijgh gedurende vijf generaties, totdat in 1682 de laatste van den Zoelenschen tak kinderloos stierf. Intusschen was de amtmannie, evenals vroeger reeds, in pandschap verworven, d. w. z. dat de eigenaar van de pandschap aan zijn souverein daarvoor geld geleend had, dat aflosbaar was, en waarvoor hij het ambt ontving met al zijn voordeelen en bovendien de rente van het kapitaal.

Op de Vijghen zijn vier van Welderens gevolgd, van wie de eerste zijn benoeming vooral te danken had aan het gezag van den stadhouder Willem III; daarna krijgen we nog een van Randwijk en een van Lynden. Over de benoeming ontstond in later jaren geschil; want de leden van de ridderschap trokken, als ze er kans toe zagen, het gezag zooveel mogelijk naar zich toe, en het lichtst gebeurde dit als er geen stadhouder aan het hoofd van Republiek of Provincie stond.

Indien de ambtman, allicht de aanzienlijkste onder de ridderschap, tevens een doortastend en vermogend man was, die nog andere hooge waardigheden vervulde in de regeering van land of provincie, dan laat het zich denken dat hij zich vaak zoo goed als oppermachtig deed gelden.

Het college van ambtman en ridderschap regeerde de streek over welke wij thans spreken. Daarvoor kwam het samen in vergaderingen, door den ambtman belegd — en het sprak ook recht, of spande de bank, wat van oudsher te Kesteren en te Zoelen geschiedde, en bij uitzondering en vergunning ook te Tiel, dat daarvoor territoir verleende.

Tiel ligt wel buiten het ambt Neder-Betuwe en het had vroeger met het daaraan grenzende dorpje Zandwijk een zelfstandig en in vele opzichten gecombineerd bestuur, maar het grenst toch onmiddellijk aan de Betuwe en bood natuurlijk als vergaderplaats vele voordeelen, vooral wat verschaffing van lokaliteit, huisvesting en levensonderhoud betrof. De vergaderingen immers duurden soms twee of drie dagen, en Tiel stond met de Neder-Betuwsche dorpen, gelijk nog heden, in geregelde marktgemeenschap, al moesten de landbewoners de stad veelal ook langs een grooten omweg bereiken, want met de wegen was het, gelijk wij later zien zullen, vroeger allertreurigst

gesteld — een toestand waarvan men zich thans nauwelijks een begrip kan vormen.

Het vergaderen van de landelijke ridderschap in de stad was echter niet naar den aard; het geschiedde slechts bij toelating of soms onder protest. Vaak was er met de stad openbare vijandschap.

Zoo vergunde in Februari 1580 het hof van Gelderland aan ambtman en ridderschap van Neder-Betuwe op hun verzoek, met het oog op den gevaarlijken tijd, „offwoll es sich niet gebueren will dat einige gerichtzbancken contrarie den landtbrieven unnd daerop gefolchden alden gebruck binnen steden offte andere ongewoenlicke platzen verlacht solden worden”, het gericht van Kesteren „voor dese reyse” en „sonder prejuditie der landtbrieven” binnen Tiel te houden.

Twee jaar later gebeurde hetzelfde. Op Donderdag den 3den Maart 1582 „saet die edele, erentfeste ende fromhe Diderick Vijgh, heer tot Soelen, amptman ende richter in Neder-Betuwe, in de Walburgsche kerck binnen Tyell in die Soelensche gerichtsbank te gerichte en presente ridderschappen” — zoo zegt het gerichtssignaat der bank van Zoelen.

Ofschoon er ernstig bezwaar tegen bestond dat de gerichtsbanken van het platte land binnen steden verlegd werden, zoo heeft Tiel nog menigmaal en dikwijls jaren achtereen die eer genoten. Nog in 1737 kregen ambtman en ridderschap nevens die van den adellijken gerichte van Neder-Betuwe van den landdag verlof om naar occurrentie van tijden en zaken het gericht van de Kesterensche en Zoelensche bank binnen Tiel te houden, waartoe de magistraat der stad al voorlang territoir verleend had. Het signaat vermeldt dan: Kesterensche of Zoelensche gerichtsdag gehouden binnen Tiel. Meestal geschiedde dit in een herberg of logement, langen tijd in het Hof van Gelderland in de Voorstad, gelijk ook thans nog de Neder-Betuwsche dijkstoel binnen deze stad geregeld haar vergaderingen houdt.

Voor het behandelen van dijkzaken vergaderden de „jonkers” ook wel op de verschillende dorpen bij de plaats wier belangen ter sprake gebracht werden, en somtijds op elkaanders huizen.

Wat het vergaderen en rechtspreken in de open lucht en

onder boomen betreft, hiervan vinden wij in de Neder-Betuwe ook nog sporen. In 1327 werd er, volgens een oorkonde van dien tijd, door graaf Reinald II te Zoelen gericht gehouden op den Dam. Heden nog bestaat aldaar, bij dien Dam, de gerichtsbrug. Men vergaderde eertijds in de open lucht eenvoudig omdat men geen gebouw bezat groot genoeg om veel menschen te bevatten; en men koos voor de plaats van samenkomst een grooten boom uit, wiens dicht gebladerte beschutte tegen regen en zonnestralen, gelijk nog thans de jager en de veldarbeider een boom verkiezen om onder te rusten, voedsel te nuttigen of elkander te ontmoeten. Maar de boom eenmaal gebruikt zijnde, is van het oude gebruik, van overlevering en vorm, nog lang wat blijven hangen. Zoo werd te Zutphen nog in 't midden der 16de eeuw het leengericht gehouden „onder den eyckenboom, op den Grevenhoff, daer men van alts dat Lehen-recht to halden plach.”

Toen er eenmaal kerken gebouwd waren die genoeg menschen konden bevatten, werden deze gebruikt om in te vergaderen; wij vinden dat de ridderschap te Zoelen vergaderde — te Tiel zagen wij het ook reeds geschieden — in het koor van de kerk. Maar ook buiten de kerk werd door het gericht vergaderd, aan den kerkmuur. Het crimineel signaat van Zoelen vermeldt: „op Sonnendach den 14 Novembris Anno MV^oLXIII (1563) sath obgemelte amptman zijn L. (lieven) tot Soelen aen der karckmuiren toe gericht te claeren alsulcken vondenis woe voerscr. staet, ende waren ter zelve tijt tot Soelen ten Raede verzamelt deze naebeschreven Ritterschap,” waarop de namen der edelen volgen.

Dit zitting houden aan den kerkmuur geschiedde misschien omdat het een klaring — d. i. een herziening van een vroegere uitspraak — gold, al moge het dan alleen geweest zijn om het vonnis in het openbaar uit te spreken; want ook bij de ambtszettingen of omslag der lasten werd het publiek binnengeroepen, waarvan, evenals thans bij de plattelands raadszittingen, wel een spaarzaam gebruik zal gemaakt zijn. In veel latere jaren vergaderde het gericht te Zoelen op het huis 's Gravenweert, bij de gerichtsbrug, nog in onzen tijd een groote ouderwetsche hofstede, waar men eenmaal ook een openbare ladingplaats aan

de Linge vond, doch sedert een vijftal jaren gesloopt en door een modern gebouw vervangen. Wellicht heeft in dit huis de schout gewoond, bij wien men te Zoelen althans ook vergaderde.

Toen er namelijk in de dorpen herbergen gebouwd werden die meerdere menschen konden bevatten, werd daar de vergaderplaats heengebracht, en tevens werden deze huizen bij voorkeur door den dorpsschout bewoond, die, als de voornaamste kastelein en ingezetene van de plaats, voor de mondbehoefte van de heeren zorgde en hun paarden stalde. Te Kesteren bezat de Neder-Betuwe een ambtshuis (waar wij later den lezer hopen binnen te leiden) dat de heeren van de ridderschap soms gedurende dagen herbergde, niet alleen om over de belangen van het Ambt te beraadslagen en recht te spreken, maar ook om zich te voeden en te laven.

De latere drie kwartieren van Gelderland — want het vierde, dat van Roermond, was in 1581, na den opstand tegen Spanje, achtergebleven — hadden ieder hun ridderschap, waarvan de leden met de afgevaardigden der steden den kwartiersdag uitmaakten; en de kwartieren, te zamen vergaderd in een der drie hoofdsteden: Arnhem, Nijmegen, en Zutphen, vormden den landdag. De kwartieren op hun beurt waren weer verdeeld. Zoo bestond het Nijmeegsche kwartier uit het Rijk of burggraafschap van Nijmegen, en de ambten Over-Betuwe, Neder-Betuwe, de Bommeler- en de Tielerwaard, Beest en Rhenoy, en het land van Maas-en-Waal. Deze landstreken of ambten hadden hun ambtsridderschap, die vertegenwoordigd was in het uit zes leden bestaande provinciale college dat de dagelijksche kwartierszaken deed: de ordinaris gedeputeerden genaamd. Van de zes leden, die drie jaar zitting hadden, kozen de steden Nijmegen, Tiel en Bommel er ieder een; de ambten wisselden elkander af, zoodat de Neder-Betuwe samen met Maas-en-Waal beurtelings gedurende drie jaren een lid hunner ridderschap afvaardigden. De leden van deze ridderschappen werden ambtsjonkers genoemd. In Over- en Neder-Betuwe en in Maas-en-Waal spraken zij recht; in de overige ambten geschiedde dit door schepenen. Zij vormden onder elkaar een sterk bevoorrechte kaste, waar zij ongerechtigden volstrekt buiten hielden, en hadden voor de aanneming van nieuwe leden vaste regle-

menten, waarvan het reglement voor de kwartiers-ridderschap hoofdzakelijk den grondslag uitmaakte *).

Het oudst bekende „Reglement waernaer van nu voortaan geadmitteert sullen worden de Riddermatigen in Nederbetuwe,” is dat van 1654, 'twelk elf jaar later uitgebreid en verscherpt werd, vooral ten opzichte van de goeioheid en de familiebetrekking. De laatste lezing bepaalt dat degenen die verzoeken zullen verscreven en geadmitteert te worden in geenerlei militairen dienst mogen wezen; doch den dienst verlaten hebbende, zullen zij weder toegelaten worden gelijk zij te voren waren. Zij mochten geenerlei politieke bediening bekleeden, ook niet in andere provincien. Het aannemen van charges of verschrijving elders doet de verschrijving alhier te niet. Rechtstreeksche afstammelingen of naam- en stamgenooten in de zijlijn van verscrevenen hebben recht op admissie. Wat den uiterlijken staat betreft, wordt geëischt dat de jonkeren „sullen in den Ampte van Nederbetuwe goeioet weesen boven en aensienlick huys, daer en Edelman met fatsoen mach woonen ende rondsom leggende in grachten — een eisch die elders in Gelderland niet voorkomt! — ter valeur van Thien Duisent gl. ende jaer ende dagh op de selve eygen huysen effectivelick hebben gewoont ende wonen blijven.” Vader en zoon, schoonvader en schoonzoon, en twee broeders, mochten niet tegelijk geadmitteert worden; maar een zoon van 22 jaar, welke leeftijd voor de toelating geëischt werd, mocht zijn vader bij ongenlegenheid vervangen en bij aflijving in zijn plaats opvolgen.

Van edellieden die uit andere provincies of ambten herwaarts kwamen, werd voor de inschrijving bewijs van wederkeerigheid van rechten geëischt en zes jaren vaste woning in het Ambt.

Wat de geboorte aangaat, moest men zoowel van moedersals vaderszijde van adellijke familie zijn. Ook de strenge eisch dat de afstamming van moederszij mede adellijk moest wezen, komt alleen hier en niet in de overige ambten van het Nijmeegsche kwartier voor. De kinderen van de toen reeds mistrouwden genoten, voor hen zelven alleen, vrijdom van deze bepaling.

*) Zie hierover uitvoerig: d'Ablaing van Giessenburg en van Meurs, De Ridderchap van het kwartier van Nijmegen. (den Haag 1900.)

Omtrent geloofsbelijdenis werd niets bepaald; de leden van de Nijmeegsche kwartiersridderschap moesten echter van de ware gereformeerde religie zijn.

Eindelijk moesten de nieuw toegelatenen beloven dat zij het eenmaal vastgestelde zouden handhaven, vooral den ambtman in zijn bediening. Om wijzigingen onmogelijk te maken en te behouden wat men had, werd bepaald: „Ende soe ymant der leeden soo alreeds geadmitteert ende noch geadmitteert zullen worden tegen 'tgeene voors. iets soude willen doen of voorneemen, zal die soodaenen niet meer worden verschreven, maer de vergaderinge moeten derven.”

Het reglement van October 1654 bepaalde de gegoedheid op slechts vijf duizend gulden en eischte niet dat de huizen in grachten moesten liggen, maar wel dat de eigenaars er jaar en dag — d. i. één jaar, zes weken en drie dagen — effectieflijk gewoond hadden en bleven wonen. Een jaar na de aanneming van het nieuwe reglement verklaarde verreweg het meerendeel der riddermatigen door onderteekening, dat zij het tot voorkoming van alle onlusten heiliglijk zouden onderhouden. De ambtman en enkele anderen ontbreken bij deze onderteekening; maar dit veelvermogende hoofd der ridderschap stond destijds met nagenoeg al zijn medeleden op een gespannen voet, wat het eerst blijkt uit een ridderschaps-vergadering die kort daarop te Zoelen plaats had.

II *).

TIENDKWESTIE EN RIDDERSCHAPS-VERGADERING.

Hoe het tusschen de leden der ridderschap onderling en op hun vergaderingen toeging, leeren wij, aan de hand van een resolutieboek van Neder-Betuwe, uit een kwestie over tiendheffing van raap-, kool-, en kraveelzaad **); want niet alleen boeren en burgers, maar evenzeer riddermatigen waren voor sommige landerijen tiendplichtig, en over de verplichting om van genoemde gewassen tiend te geven ontstond een strijd die zeer heftig werd, en waarvan het relaas in het resolutieboek ons uitmuntend in de gelegenheid stelt om een blik door de geblazoeneerde vensters te werpen. Van raap-, kool-, en kraveelzaad was in ons Ambt tot omstreeks het midden der 17de eeuw geen tiend geheven; maar de verbouw er van nam zoo zeer toe dat de tiendheffers begonnen te verlangen om er hun aandeel in te krijgen, en den weg van rechten opgingen om daartoe te geraken.

De aanvoerder van die begeerigen was Arend Vijgh, heer

*) Nadat dit hoofdstuk geschreven en de geheele verhandeling door het bestuur van Gelre aangenomen was, kwam de bijdrage in van den heer W. de Haas, die eveneens de tiendkwestie, doch eenigszins uitvoeriger, behandeld had. Aangezien zijn stuk geplaatst werd en (zooals onze trouwe lezers zich herinneren zullen) in deel V van onze Bijdragen en Mededeelingen te vinden is, heb ik gemeend mijn tweede hoofdstuk te moeten en te mogen bekorten, en is het mij aangenaam belangstellenden op die uitvoeriger bijdrage, waaraan ik nog bijzonderheden ontleen, te kunnen wijzen.

**) Zomer-raapzaad of boterzaad.

van Zoelen, richter van Tiel, ambtman, richter en dijkgraaf van Neder-Betuwe, en als zoodanig de aanzienlijkste en invloedrijkste onder zijn evenknieën in Neder-Betuws ridderschap. Te Zoelen had hij uitgestrekte bezittingen, en hij had er den grond maar voor 't nemen; ten minste $\frac{3}{4}$ eeuw later lagen er aldaar nog een paar honderd morgen onbeheerd. De maagschap die hij om zich heen had behoorde tot de hoogst geplaatste: zijn eene broer, Cornelis, was burgemeester van Tiel; zijn andere, Joost, heer van Alblasterdam, de Snor en de Woerd, was commandeur van het Duitsche-huis en bewoonde te Tiel het commanderie-huis; zijn oom, Joost Vijgh, heer van IJzendoorn, was eerste raad in het hof van Gelderland; en Frans van Lynden van Hemmen, uit het aloude geslacht van dien naam, was zijn neef.

Bovendien zal Arend Vijgh zich bij al zijn tegenwoordige glorie herinnerd hebben dat hij de kleinzoon was van den beroemden strijdlustigen Dirk Vijgh, die, evenals zijn vader Claes, ambtman van Neder-Betuwe was en richter van Tiel, vurig bestrijder, Dirk Vijgh, van de Spaansche heerschappij, en zóó machtig dat hij de koning van Tiel genaamd werd. Met zulke voorouders kon de ambtman wel aanspraak maken op eenige meegaandheid van tiendplichtigen *).

Als medestanders en medebelanghebbenden had de ambtman achter zich zijn beide genoemde broeders en nog vier anderen, te zamen tiendheffers in Zoelen en Avezaath; dan de gedeputeerden van het kwartier van Veluwe, als tiendheffers in Ravenswaai, Rijswijk en Kesteren; Otto van Gelder, heer van Well, als tiendheffer in Op-Heusden, en den heer van Lynden van Hemmen, als tiendheffer in Hien.

Deze heeren wenschten een uitspraak in rechten, maar niet

*) Een der eerste zaken die het signaat der Neder-Betuwsche bank van Zoelen vermeldt, en van denzelfden aard, is een proces in 1560 gevoerd voor den minderjarigen Johan Hoeff of Heuff (die later voorkomt als schepen van Tiel) door zijn oom en voogd Gerrit Heuff te Avezaath tegen den overgrootvader van Arend, den ambtman Claes Vijgh, heer van den Aldenhaag te Zoelen, omdat deze thijs eischte uit een stuk land te Avezaath op den Winkel, dat nóg aan een afstammeling van Gerrit Heuff toebehoort. Van deze en andere zaken komt in het signaat een uitvoerig verslag voor van de pleidooien, doch de uitspraken worden niet vermeld.

bij de Neder-Betuwsche bank, die daartoe het aangewezen lichaam was — want daar waren zij aan het verkeerde kantoor; ook niet bij het kwartier van Nijmegen, dat hiertoe bij een vroegere gelegenheid reeds door den landdag aangewezen was; maar zij zochten het dadelijk voor het hoogste college, het hof van Gelderland, waar de oom van ambtman Vijgh een overwegenden invloed bezat, en dat ook nog om andere redenen te verkiezen was. Aan dit hof werd door den Gelderschen landdag op een rekest van de tiendheffers een verhoor van partijen en dispositie naar recht en billijkheid opgedragen. De stad Tiel dient er een schriftelijk protest tegen in; maar het hof gaat door en roept de eigenaars van tiendplichtige landerijen op om in Maart 1656 getuigenis te komen geven en zoodanigen eisch en conclusie aan te hooren als dezelve tiendheeren tegen hen zouden willen doen en nemen. Die citatie geschiedde, als gewoonlijk, door tusschenkomst van den ambtman, door de koster van de verschillende dorpen, die er in of voor de kerk aflezing van deden en de oproepingen daarna aanplakten. Maar de koster die het bevel van den ambtman thans uitvoerden, zouden er zeer lastig om gevallen worden. De ridderschap werd al dadelijk in twee kampen verdeeld, en de meerderheid was tegen den ambtman. Drie der leden: Everard de Cocq van Oppijnen, wonende op Thedingswaard te Avezaath, Joost van Stepraedt tot den Pluimenborch te Doodewaard, en François van Haesten tot den Esch te Hien, stelden zich aan 't hoofd der tegenstanders en verzochten den heer van Zoelen een oproeping der ridderschap te doen, wat deze weigerde. Daarop hadden zij, met communicatie van de aanwezige riddermatige leden binnen Tiel resideerende, goedgevonden de andere leden van de ridderschap te convoceeren ten huize van den schout Berndt Kock te Zoelen om het ambt en zijn ingezetenen en geërfden bij hun recht en privilegiën te helpen maintineeren.

Aan de oproeping gaven gehoor Everard de Cocq van Oppijnen, Joost van Stepraedt, François van Haesten, Cornelis de Cocq van Delwijnen, Cornelis Vijgh, Wilt van Broeckhuysen, Reyner van Stepraedt, Joost van Goltsteyn, Johan de Cocq van Oppijnen, Diderick van Els, Diderick van Broeckhuysen, Diderick

van Eck, Melchior de Cocq van Oppijnen en Bernard van Welderen.

Toen men vergaderd was, verscheen de heer van Zoelen, die na gehouden redenen en wederredenen heeft ingeleverd zeker protest, dat mede onderteeekend was door de jonkers Cornelis Vijgh, Joost van Goltsteyn, Diderick van Els en Diderick van Eck.

Het protest werd voorgelezen en den heer van Zoelen verzocht zitting te nemen en de punten er van in omvraag te brengen, met verklaring dat men niet anders dan de privilegiën van het Ambt wilde verhandelen. Doch ambtman Vijgh antwoordde dat deze zaak niet het Ambt, maar particulieren tegen particulieren rakende was, en dat hij dus niet voornemens was de omvraag te doen. Toen de jonkers dit ontkenden, heeft hij het protest in handen van den landschrijver gelaten, en is hij met de genoemde jonkers protestanten uit de vergadering vertrokken. Daarop is jonker Everard de Cocq van Oppijnen, als de oudste in verschrijving, uitgenoodigd in deze zaak te presideeren en na examinatie van zaken te concludeeren en resoluties te formeeren ten besten dienste van het Ambt.

Met eenparigheid van stemmen werd toen besloten dat de landschrijver den eerstkomenden zondag uit naam der vergadering brieven zou depecheeren aan al de kosteren van het Ambt, waarbij hun verboden werd de citatie van het hof te publiceeren of affigeeren, en bevolen, om, indien het reeds geschied mocht zijn, het geaffigeerde van de kerkdeuren af te trekken.

Tevens zouden er biljetten vervaardigd en gepubliceerd worden waarbij den ingezetenen verboden werd aan de oproeping van het hof gevolg te geven of zich daarmede in te laten, op straf als naar bevind van zaken noodig zou geoordeeld worden. Een dergelijk optreden tegen het hoogste gezag zou men zich tegenwoordig niet meer veroorloven!

Er werd een commissie van drie leden benoemd om zich naar de raden van het Geldersche hof te begeven, dezen in te lichten, en te verzoeken niet alleen om de citatie in te trekken, maar tevens om in 't vervolg geen zaken „directelic aen den Adelicken Gerichte gehorich sich aen te matigen.” Aan de drie steden (Nijmegen, Tiel en Bommel) werd geschreven met ver-

zoek om op den landdag de protesteerenden in hun rechten en privilegiën te steunen. Van het protest van den heer van Zoelen c. s., „t'welk de Jonkers seggen te bestaen 'tmeest in onwaerheden ende injurieuse woorden”, werd door den landschrijver aan elk hunner een copie uitgereikt.

De ambtman en zijn vier medestanders dienden nu een nieuw protest in, waarbij zij er tegen opkwamen dat sommige particulieren van de ridderschap zich hadden laten gelusten een convocatie te doen van de geheele ridderschap buiten order en toedoen van den ambtman, en zij voegden er bij dat de aanhangig gemaakte zaak geenszins het Ambt aanging, maar slechts sommige en niet de gezamenlijke tiendheeren tegenover ettelijke geërfdén. Zij kwamen er ook tegen op dat de landschrijver Fojjert de vergaderingen bijwoonde en de stukken onderteekende, waardoor hij er een officiël karakter aan gaf; en twee leden van de ridderschap, Cornelis Vijgh en Diderick van Els, binnen Tiel resideerende, protesteerden bovendien nog dat men buiten hun weten tot het samenroepen van de onwetige vergadering hun naam had gebruikt.

De drie jonkers die naar Arnhem geweest waren „om aldaer op 't cierlickste te protesteeren”, wenschten dat Arend Vijgh, heer van Zoelen, een vergadering van de ridderschap zou beleggen, waarop zij rapport zouden kunnen doen — wat hij evenwel weigerde — waarna de ridderschap toch een vergadering hield te Zoelen, alwaar, behalve de bondgenooten, nog verschenen Reynold van Wijhe, heer tot Echteld, en Jacob van Zuylen van den Natewisch.

Op last van de ridderschap werd den ambtman (waarschijnlijk met een boodschap te zijnen huize) door den schout verzocht de vergadering te komen presideeren — wat hij weigerde, waarop Everard de Cocq van Oppijnen tot president gekozen werd.

Het gezag van het hof van Gelderland bleven de tegenstrevers hardnekkig ontkennen; er werd het hof aanmatiging van macht verweten, en nogmaals werden de ingezetenen er op gewezen dat zij de citaties en sententies van het hof als ongeldig en strijdig met de gerechtigheden van het Ambt moesten beschouwen.

De schout Broeckhuysen onderstond zich niettemin om den

custos te Heusden te gelasten voor de derde reis de acte van citatie te publicceeren, en de schout Gerrit Wtenweerde deed de publicatie in persoon in de kerk te Rijswijk, weshalve zij aangeschreven werden om op den volgenden gerichtsdag voor de ridderschap te verschijnen en zich te verantwoorden. Hetzelfde lot wachtte den secretaris van Zoelen en de kosters van Heusden en van Avezaath, die insgelijks tegen expressen last van de ridderschap hadden gehandeld.

En de overtreders werden al dadelijk in de beurs gestraft. Er werd een brief geschreven aan den scholtis Fojert als rentmeester der vicariegoederen, waarbij hem werd gelast „deselve costers geen tractement te laeten volgen alsoo 't selve in reekeninge niet sal worden geleden.”

De verbondenen beloofden nu nogmaals dat zij elkander zouden handhaven; zij onderteekenden daartoe de minuten van de op den 9den April 1656 genomen resoluties.

In een vergadering die eenige dagen later onder voorzitterschap van den ambtman gehouden werd, kwam nogmaals de vraag ter tafel wat men tegen Broeckhuysen en Wtenweerde, mitsgaders de kosters van Heusden en Avezaath, zou ondernemen.

Maar de ambtman weigerde het punt in omvraag te brengen, waarop jonker Everard de Cocq van Oppijnen het presidium overnam, en besloten werd dat de ambtman beide eerstgenoemden „nae order deses gericht sal aensprecken” — en indien hij dat weigerde, zou de Cocq het doen, terwijl nogmaals goedgevonden werd aan de ongehoorzame kosters hun ambtstoelage te onthouden. „Ende heeft de Heer Ambtman daer tegen geseyt dat het onfatsoenlick is de Scholtissen ende Costers daerover aen te spreken, alzo deselve niet anders hebben gedaen dan 't geene zij schuldich zijn.”

De ambtman liet nu in het proces-verbaal van de zitting weer een protest opnemen en verklaarde dat jonker de Cocq niet gequalificeerd kon worden om de kosters en scholtissen te actionceeren, omdat zij de weten rakende den tiend hadden gepubliceerd, aangezien hun dat eerst door den gesubstitueerden ambtman en daarna door hemzelve op order van de heeren raden des vorstendoms Gelder en graafschaps Zutfen („welcker mandamenten men eets- ende ambtshalven schuldich ende ge-

houden is te exploiteren) strictelick belast is geweest." Hij protesteert van indracht in zijn bediening, die hem door 's lands hoogheid opgedragen is, en beroept zich op zijn gezag. Tegen dit protest behield jonker Everard de Cocq van Oppijnen zich voor zijn „nootdruft" in te brengen.

Inmiddels werd in Arnhem vonnis gewezen; want ofschoon de notulen van de ambtsvergadering van Neder-Betuwe er niets van vermelden, zoo weten wij uit de sententies van het hof, dat reeds den 3en Mei in de tiendkwestie uitspraak gedaan werd, waarbij de heer van Zoelen en de andere tiendheeren in het gelijk gesteld werden.

Den 9en Juni daaraanvolgende liet François van Lienden (I) heer tot Hemmen met geweld zaadtiend weghalen van een ingezetene van Hien — een vroege datum in vergelijking met tegenwoordig voor het oogsten van zaad! Hij deed het met de rouwe hand, want naar de costumen des Ambts moest de tiendheer door den tiendplichtige verwittigd en de tiend gewittigd zijn; doch de zaadboer liet het zaad weer van gemelden heer tot Hemmens wagen afwerpen. De edelman beklaagde den weerspannige bij het hof van Gelderland, en de man wendde zich daarop tot de in verzet zijnde leden van de ridderschap, bij wie hij steun vond.

Het medegedeelde geeft een duidelijken blik op de hooge en zelfstandige plaats die de ridderschap innam. Zij verzet zich openlijk en nadrukkelijk tegen het gezag van het hof, het hoogste regeerings- en rechtscollege in de provincie, die een staat op zich zelf is. En de ambtenaren die de bevelen van het hof en den ambtman uitvoeren, straft diezelfde ridderschap met inhouding van tractement en roept zij ter verantwoording. Ofschoon in het ongelijk gesteld geeft zij de zaak niet op. Intusschen trachten de partijen zich door het inbrengen van nieuwe leden te versterken, wat door de anderen natuurlijk niet gemakkelijk gemaakt wordt. Eerst melden zich aan de jonkers Adolf van Brien, Everard Godefrid van Meerten en Adriaan Johan van Goltsteyn, om in de ambtsvergadering geadmitteerd te worden, waarop door de ridderschap in haar vergadering te Kesteren verstaan wordt dat zij daartoe niet kan treden alvorens hun wel Edelen bij huwelijksche voorwaarden en magescheiden

van grootvader en overgrootvader zouden hebben aangetoond wettelijke descendenten te wezen, waarbij jonker van Meerten nog moest bewijzen dat hij zes achtereenvolgende jaren in het Ambt verblijf gehouden had.

Twee maanden daarna, op de vergadering der ridderschap te Zoelen, bracht de ambtman — de ridderschap voor haar goedwillige comparitie bedankt hebbende, zooals de gewone formule luidt — ter tafel een brief van den hove van Gelderland met een rekest aan het hof, gepresenteerd door de jonkers Willem en Joost — vader en zoon — Bartholomeus, Gijsbert, en Adriaan Johan van Goltsteyn, gebroeders — waarop het hof bericht verzocht. Nadat de ambtman brieven en rekesten had doen voorlezen, voerde jonker Willem van Goltsteyn het woord, en in naam van zijn broeder Adriaan Johan en van jonker Everard Godefrid van Meerten, zijn zwager, verzocht hij voor hen admissie tot alle ambtsvergaderingen, waartoe spreker vermeende dat zij gequalificeerd en gerechtigd waren, daarbij acten en brieven ter tafel brengende om te bewijzen dat zij aan de eischen van 't reglement voldeden.

Maar nadat omvraag geschied was, werd besloten dat de zaak op een ordinaris gerichtsdag behoorde gebracht te worden. De ambtman en eenige jonkers protesteerden hiertegen, zeiden dat men den gemelden Goltsteyn en van Meerten behoorde te admitteeren, en stelden de anderen aansprakelijk voor alle kosten die uit deze handelwijs zouden kunnen voortspruiten.

Drie weken later werd de Kesterensche gerichtsdag gehouden, die drie dagen duurde — gelijk dit midden in den zomer gebruikelijk was. Willem van Goltsteyn kwam terstond met het voorstel tot toelating van zijn broeder en zwager; hij deed de documenten voorlezen en het voorstel werd in omvraag gebracht; maar „de vergaderinge is, vermits de maeltijt voorhanden was, sonder geconcludeert te zijn, gescheyden.”

Na den maaltijd werd de admissie der jonkeren weder „op het bord gebracht.” De ambtman wilde de kwestie uitstellen tot den volgenden dag en ondertusschen de gerichtelijke zaken ter hand nemen. Maar verscheidene jonkers verzetten zich hiertegen; zij zeiden dat de resolutie met pluraliteit vóór den middag genomen, behoorde geteekend te worden, en verzochten

den ambtman dat de landschrijver zoude belast worden met de teekening. De ambtman bracht hiertegen in dat des voormiddags was besloten, dat men eerst den weg van accommodatie zou beproeven en dat men dus voor 't scheiden der vergadering nog nader kon besluiten. Maar de meerderheid der jonkers kwam hiertegen op: vóór den middag had het grootere aantal besloten dat het reglement gehandhaafd moest blijven, en dat de admissie-vragenden, zoo lang zij niet toonden dat ze er aan voldeden, niet konden aangenomen worden; de meerderheid der stemmen was beslissend. Zij bleven dus bij hun resolutie, belastende den landschrijver zulks te teekenen. Maar de ambtman, den landschrijver „met harde woorden belastende tzelve voor geen resolutie te zullen teekenen, protesteerde van indracht in zijn bediening.”

De ambtman hield slechts de minderheid: één Goltsteyn, drie van Ecks, één Vosch en één van Els, die uitstel tot den volgenden dag vóórstonden, op zijn hand; de anderen beriepen zich op het besluit der meerderheid, en zóó eindigde de tweede vergadering.

Men moet zich die evenwel niet zoo kalm voorstellen als het relaas ervan luidt; de zeden van de landjonkers die dagen en de wijn die aan den maaltijd gedronken werd, maken het meer dan waarschijnlijk dat het bij de beraadslagingen niet kalm toeging — en dat blijkt dan ook uit het verder te boek gestelde. De ambtman verdedigde zijn zienswijze met hand en tand.

Van het bijbrengen van nieuwe argumenten wordt geen melding gemaakt, en de vergadering werd uitgesteld tot den volgenden dag. Zonder twijfel bleven de jonkers, gelijk de gewoonte was, te Kesteren in het ambtshuis overnachten. Den tweeden dag kwam de zaak niets verder, behalve dat wij Casijn van Bommel bij de partij van den ambtman vinden; maar de anderen kwamen er tegen op dat er opnieuw omvraag gedaan werd. Den landschrijver werd aangezegd dat hij de stukken door beide jonkers ingeleverd zou mogen registreeren.

Den derden dag, nadat de ambtman zitting genomen had om tot de besognes te treden, vermaande hij de jonkeren om ook sessie te nemen. Doch een negental hunner stelde in handen van den landschrijver een schriftelijk protest, waarvan

de hoofdinhoud verklaart dat den vorigen dag groote impertinentie over de admissie van eenige jonkers tegen verscheidene leden en jonkeren des gerichts voorgevallen, gebruikt en gepleegd is, dewelke in een plaats daar justitie te administreren aanbestemd was, niet compatibel zijn, en bij den heer officier daarin volgens zijn ampt geen silentium werd geïnterponeerd, nemaar de verzoekers van admissie tegen pluraliteit van stemmen en resolutie liet binnenkomen waarom tegen den ambtman op het cierlijkste geprotesteerd werd, evenals tegen alle andere gerichtelijke acten en andere zaken die na dezen zoowel hier als te Zoelen voorgenomen mochten worden. Den landschrijver werd opgedragen dit voorloopig protest openlijk op te lezen, ten signate te stellen, en den heeren protestanten daarvan acte mede te deelen. Ten slotte vermeldt het stuk: Actum tot Kesteren vóór den middag.

Wellicht werd met deze tijdsbepaling bedoeld er op te wijzen dat men toen nog niet gegeten en . . . gedronken had; immers, in vroeger eeuwen komt het voor dat genootschappen opzettelijk vóór den middag vergaderden of morgen-spraak hielden, om daardoor te meer waarborgen te hebben dat de deelnemers niet door drank opgewonden zouden zijn.

De ambtman behield zich voor om een tegen-protest in te leveren, en verzocht de jonkers zitting te nemen, zullende hij anders met de presenten besogneeren. De protestanten zijn toen uit de vergadering getreden. De ambtman heeft hen daarop door den gesubstitueerden scholtis Wtenweerde doen aanzoeken om sessie te nemen, en toen zij niet verschenen is hij tot de besognes getreden. Daarop zijn de jonkers Meerten en Goltsteyn binnengestaan, ernstig verzoekende dat toch finale resolutie op hun verzoek mocht worden genomen, en wel in zoodanigen vorm dat zij in hun aangeboren recht niet mochten verkort, nemaar gemainteneerd blijven. Nadat zij weder buitengetreden waren, en de hun toegedane partij van den ambtman aldus volkomen meester van de vergadering was, is met eenparigheid van stemmen verstaan dat zij admissibel zijn en het vastgestelde reglement genoegzaam hebben voldaan, en dat de heer ambtman hen tegen den toekomenden gerichtsdag zou verschrijven om alsdan nevens de andere leden zitting te nemen.

Den volgenden dag kwam de andere partij met drie candidaten: de jonkers van Brien, van Zuylen van de Natesch en van Balveren; doch de ambtman stelde de stemming over hen uit, daar het thans een gerichtelijke zitting was waartoe de heeren verschreven waren, en dus eerst de rechtzaken ter hand genomen moesten worden. De tegenpartij echter stuurde de zitting in de war, wat blijkt uit het volgende heftige protest:

„Dewijl Ick Arndt Vijgh, ambtman, richter ende dijkgraeff in Nederbetuwe de Jonkers deses Ampts tegens den 27sten (October) deses maendts, als zijnde een ordinaris gerichtsdach, hadde verschreven ende de bancke gespannen als recht was, om tusschen parthijen recht ende justitie te administreren nae luydt der verschrijffbrieven, ende dat sommige Jonkers de gerichtelicke saecken, waertoe die special verschreven waeren, komen te verhinderen, niet willende deselve voorgenomen hebben eer en bevorens de Jonkers Brien, Zuylen ende Balveren de versochte admissie waer geaccordeert, directelick nochtans strijdich tegens het voor desen beraemde ende vastgestelde reglement ende niettegenstaende Ick als Amptman en Richter van 's Heeren wegen de samentlicke Jonkers soo op gisteren als heden serieuselick hebbe aangemaent de rechtssaecken voor de handt te willen nemen en partijen onvertogen recht te laeten wedervaeren ende deselve verrichtet zijnde alsdan nopende de admissie gehandelt te sullen worden nae behooren, soo ist dat ick Amptman voornoemt expresselic op het cierlikste protestere wegens in-dracht en belet, welck gemelte Jonkers daerdoor in mijne bedieninge als in de cours van justitie tot groot naedeel ende kosten van parthijen komen te begaen, gedenckende mij te beklagen ende mijne actie diensaengaende te institueren daer ende soo 't behooren sal.”

Een aantal jonkers, waaronder de pas toegelatene van Meerten, vereenigde zich met dit protest en verklaarde gewillig geweest te zijn om eerst justitie te administreeën.

Een negental anderen van de tegenpartij, wel expresselijk ontkennende dat zij zouden behooren onder 't getal van de jonkers die de gerichtelijke zaken opgehouden hebben, verklaarden ook gewillig geweest te zijn de justitie te administreeën.

De loop der zaak is niet in zijn geheel te volgen, omdat er van sommige vergaderingen geen notulen ingeschreven zijn. Van den derden zittingsdag vinden wij alleen dit opgeteekend, dat op aanhouden van den weerd Henrick Gijsberts te Kesteren, (klagende dat hij sedert drie gerichtsdagen geen geld van de vertering had bekomen) goedgevonden is dat de landschrijver op den naam van de ridderschap denzelven weerd zoude verleen een acte op jonker Cornelis de Cocq van Delwijnen, den ambtsontvanger, waarbij zijn wel Edele zoude gesommeerd worden aan denzelven weerd in mindering te verschieten of te negotieeren een som van 400 gulden, dewelke zijn wel Edele met de interessen van dien zoude worden ter naaste uitzettinge goedgeдаан.

Van vergaderingen vinden wij in de Neer-Betuwsche boeken thans niet veel meer opgeteekend, en van hetgeen ons bezig hield alleen een beslissing op een rekest van de ongehoorzame kosters van Heusden en Avezaath, op 't eind van Juli van het volgende jaar genomen, waarbij supplianten door ambtman en ridderschap volkomen hersteld worden en den rentmeester Foijert verzocht wordt hun de ingehouden betaling te doen.

Maar in de vergadering van het kwartier van Nijmegen is zoowel de oneenigheid tusschen de ambtsjonkers als de tiendkwestie — gelijk uit de recessen blijkt — ter sprake gekomen. Er zijn veel conferenties gehouden; er is een commissie tot bemiddeling benoemd; en het blijkt niet dat er in het Ambt ooit tiend gegeven is van raap-, kool-, of kraveelzaad... niet-tegenstaande de beslissing van het hoogste rechtscollege in Gelderland!

Het kwartier had „geresolveerd dat men partijen in den goede zal zien te vergelijken”.

Hoeveel kunnen wij hiertoe noodig geweest zijn, wordt niet gemeld; maar.... twintig maanden nadat de waard Gijsberts om geld gevraagd had van verteringen beklagde ook de schout Adriaan Verwoert zich, dat hij van de vertering op drie gerichtsdagen te zijnen huize gemaakt geen geld had gezien, waarop drie der jonkers met den ambtsschrijver gecommitteerd werden om de vertering over de deelhebbers om te slaan „als de rede-

lickheit zal vereyschen, ende de reste latende tot laste van 't Ampt naer advenant datter Amptssaecken verhandelt ende daertoe tijt is versleten."

Tien maanden daarna verklaarde genoemde schout — en dat moet voor de gerichtszittingen te Kesteren geweest zijn — dat hij, wegens verteringen te zijnen huize gemaakt (men vergaderde toen dus niet in het ambtshuis) ten achteren was de respectabele som van 1039 gulden, 14 stuivers, 8 penningen, „ende deselve ten hoochsten van noode hadde”.

Aan den ontvanger-generaal van het Ambt Cornelis de Cocq van Delwijnen werd geordonneerd deze schuld te betalen, „zullende dezelve zijn wel Edele met den interesse van dien voor den tijt van een jaar uitgezet ende gerestitueerd worden.” De schout die zoo lang krediet gaf, werd ridderlijk daarvoor beloond. Immers, er volgt: „Ende is denselven Scholtis toegestaan dat hij de wapens van de Ridderschap sal mogen doen stellen in de glasen van sijn huysinge”!

Maar de ontvanger-generaal scheen met zijn ambtskas wel eens op al te vertrouwelyken voet te zijn geweest, want Joost van Goltsteyn en Diderick van Els klaagden er over dat hij nalatig bleef de ordonnantie te voldoen die hun verleend was wegens vertering te Arnhem gedaan, toen zij als afgevaardigden naar het hof waren geweest om te protesteeren tegen het plan van de ingezetenen van Zandwijk, die tol wilden heffen op den overgang van de groote Linge (thans de Groote-Brugsche tol). Geruimen tijt later, toen de ambtsontvanger nog steeds in gebreke bleef, werd den landschrijver door de ridderschap opgedragen hem nogmaals aan te schrijven, zullende den heeren anders op andere middelen contentement gegeven worden, „hetgeen nochtans liever anders saege.” Den landschrijver werd op de vergadering waar deze klacht inkwam, opgedragen in alle kerken van het Ambt te doen publiceeren, dat de ingezetenen de verpondingspenningen (dat waren de gewone grondbelastingen ten behoeve van het kwartier en van de provinciale kas) van twee jaren her aan niemand anders in handen behoorden te stellen dan aan Cornelis Vijgh, Joost van Goltsteyn en Diderick van Eck, zullende alle andere betalingen ongeldig zijn. Aan den ontvanger-generaal der kwartierslasten Johan van Lidth

de Jeude te Tiel werd kennis gegeven dat hij van deze heeren betaling kon vorderen.

Met den ambtman intusschen werd het al spoedig weer pais en vree. Immers, anderhalf jaar na zijn laatste hevig protest kwam hij met een voordracht ter tafel die hem zelve van nabij aanging. De ambtmannie — zoo herinnerde hij zijn medeleden — had hij voor een tijdvak van dertig jaren in beleening of pandschap gekregen, en het zou kunnen gebeuren dat hij die jaren niet ten einde kwam of door toekomstige zwakheden en ongelegenheden een adjunct van noode had, waarom hij verzocht dat zijn zoon jonker Carel Vijgh, wanneer hij tot zijn mondige dagen zou gekomen zijn, hem mocht worden geadjungeerd en bij aflijvigheid in zijn wel Ed. geb. plaats succedeeren en den effecte van de voorzegde beleening genieten. Met eenparige stemmen werd het verzoek in allen deele toegestaan; drie leden werden gecommitteerd om zich naar Arnhem te transporteeren en aldaar bij heeren raden en rekenkamer goedkeuring van het besluit te vragen.

Iets later vroeg ook de landschrijver Joachim Fojert dat zijn zoon (van zeer goede hope zijnde) hem, in cas van aflijvigheid of andere hem te overkomen zwarigheden, mocht succedeeren, en geadjungeerd of toegevoegd worden, wanneer hij tot behoorlijke jaren zou gekomen zijn. Ambtman en ridderschap verklaarden dat des schrijvers zoon van zeer goede hope en oefeninge was en stonden het gevraagde toe, wat door den eerste uit aller naam geteekend en bezegeld zou worden.

In de vergadering die twee maanden na des ambtmans verzoek te Kesteren gehouden werd, rapporteerden de drie afgevaardigden dat zij bij de edele en mogende heeren raden en rekenkamer audientie hadden gehad, „die haar wel edelen geheel civilick ontvangen en met alle presentatie van dienst hadden bejegent;” dat zij ook gansch geen de minste difficulteit zagen om aan de opvolging van Carel Vijgh (die 18 jaar oud was) hun goedkeuring te verleenen; maar dat er velen van hun college afwezig waren (waarschijnlijk hield men vacantie) — waarom men de aanvraag tot een vollere vergadering wenschte te verdagen. Aan dr. Antonis Fojert, den advocaat van 't Ambt, was door de heeren opgedragen de zaak in de

bedoelde vergadering nader voor te dragen — wat hij gedaan had ... misschien wel met eenige geldelijke offers — waarop een schriftelijke toestemming gevolgd was.

De kosten van vertering, wagenvrachten, als andere, kwamen ook voor dit persoonlijk belang ten laste van het Ambt, en den ontvanger werd opgedragen daarvan aan de drie heeren uitbetaling te doen.

Het verleen van adjunctie en survivance komt destijds algemeen voor, ook bij de geringste bedieningen, en zij die ze te vergeven hadden verbonden zich gewoonlijk plechtig tot naleving van de beloften. De baantjes waren zoo goed als erfelijk, al betrof het ook maar den dorpsschutter of klokluiders.

III.

DE MANNEN VAN GEZAG.

Met het beheer der geldmiddelen werd het niet nauw genomen; want niet alleen dat de ridderschap dikwijls diep in het krijt stond wegens verteringen, maar ook het innen van belastingen en het afdragen daarvan aan den ontvanger-des kwartiers werd soms een paar jaren verzuimd. En zoo beklaagde zich ook jonker Bonaventura van Bodeck dat hij gedurende eenige jaren geen interest had ontvangen van een kapitaal van 1400 gulden door hem op het Ambt belegd; maar die van IJzendoorn waren ook onwillig in het betalen van de ambtslasten, weshalve zij, indien de heer van IJzendoorn geen gehoor gaf aan een vriendschappelijk vermaan tot betaling, voor het hof van Gelderland gedaagd zouden worden. Hieruit volgde een proces, en de heer van IJzendoorn verbood aan de Neder-Betuwsche ridderschap de jacht in zijn heerlijkheid. Dat was een strenge maatregel tegenover die heeren.

In het betalen van rente van opgenomen kapitalen, die het Ambt herhaaldelijk te hulp riep, bleek men zeer zwak te zijn; ja, het kwam zóó ver dat een burger van Tiel, Jan van Balgoijen, zich vermat Otto van Wijhe, heer van Echteld, een der voor- naamsten onder de jonkers, in die stad te doen arresteeren, als een mede-riddermatige dezes Ambts, voor de betaling van vijf-honderd gulden kapitaal met de interessen van dien, zoo 't Ambt bevorens van hem had genegotieerd. Ambtman en ridderschap beloofden den heer van Echteld, al was hij het geld ook per-

soonlijk schuldig, omdat wijlen zijn vader het genoten had, schadeloos te houden; 't gericht van Tiel veroordeelde hem tot betalen, en de veroordeelde zou daarvan op kosten van 't Ambt in beroep gaan. Maar de secretaris van IJzendoorn trad als bemiddelaar op; van het appel werd afgezien, en de heeren van Neder-Betuwe besloten bij mevrouw de Bie achthonderd gulden op te nemen om daarvan kapitaal, renten en kosten te betalen.

Intusschen klaagde de ontvanger van het hoofden- en kribbengeld dat hem de middelen ontbraken om de kosten van het aanbestede rijswerk en nog eenige uitstaande schulden en renten naar behooren te voldoen; en dat het geldelijk beheer in de war was, verwondert niet als men een aanschrijving leest van gedeputeerden van het Nijmeegsche kwartier, waarbij zij in 1658 aan den ambtman verzoeken „dat de verpondinge des jaers 1656 volgens des Quartiers resolutie niet alleen uitgeschreven, nemaer oock de penningen van dien ten comptoire van de respective ontvangers mochten worden gebracht.”

Al werden de bedragen der verpondingen of grondbelastingen soms ook om de twee jaren geïnd, of liever gestort, toch zond de ridderschap van Neder-Betuwe elk jaar twee buitengewone afgevaardigden naar den kwartiersdag te Nijmegen om de rekening van den kwartiersontvanger mede af te hooren. En al waren zij ook in gebreke, toch kan het zijn dat zij naast anderen nog een goed figuur maakten.

Dat de edel geboren jonkers, als zij het onderling eens waren, veel te zeggen hadden, is reeds gebleken. Iedereen in het Ambt was van hen afhankelijk. Als leden van de bank spraken zij recht — zoowel in civiele als crimineele gedingen, tot de doodstraf toe, en zonder beroep; en het kwam er daarbij weinig op aan of zij op rechtsgebied minder thuis waren, want zij lieten zich voorlichten door een of meer rechtsgeleerden, die door een hunner, den oordeelwijzer, geraadpleegd werden.

Onder den ambtman of officier stonden de ambtsschouten, als schakel die het hoogste gezag met de dorpen verbond. Vooral was hun het politie-toezicht toevertrouwd, en hun bezoldiging werd uit de ambtskas betaald. Daar waren er vier: twee voor den Rijkant, een voor den Waalkant, en een voor Zoelen en Avezaath. Soms waren het heeren, die de bezoldiging

inden en het ambt door een onderschout lieten waarnemen. Bovendien komen in de heerlijkheden die een gericht hadden ook schouten of richters voor; Lienden had zelfs twee richters en twee schouten, de eersten adellijke lieden.

Burgemeesters of raadsleden waren er niet; de dorpsbelangen werden waargenomen door twee buurmeesters op ieder dorp, die, door de ridderschap benoemd en gesteund, ook al weer veel gezag hadden, doch uit de dorpelingen gekozen werden. In de heerlijkheden werden zij door den heer aangesteld. De benoeming had jaarlijks plaats, uit een voordracht die zij zelve opmaakten en waarop zij natuurlijk zichzelve vooraan zetten. Hun waardigheid en gezag hield het midden tusschen het tegenwoordige ambt van poldermeester en dat van wethouder. Zij genoten ieder jaarlijks zes gulden tractement. De plaatselijke belastingen, omslagen of uitzettingen genaamd, zoowel ambts- als dorpslasten, werden door hen in een openbare bijeenkomst per morgen land omgeslagen, nadat de vergadering van ambtman en ridderschap in een openbare zitting het aandeel van ieder dorp, naar het aantal morgens berekend, vastgesteld had. Wat wij tegenwoordig rijksbelasting noemen werd door het kwartier van Nijmegen geïnd. De ontvanger-generaal van de kwartiersmiddelen te Tiel zond aan de buurmeesters der Neer-Betuwsche dorpen een aanschrijving, meldende voor hoeveel hun dorp aangeslagen was, opdat zij ook hiervan den omslag mochten maken en het bedrag storten. En sommige belastingen werden verpacht. Zeer eenvoudig!

Op een lageren trap dan de buurmeesters stond de schutter, die ongeveer zooveel te doen had als tegenwoordig de veldwachter, doch die voornamelijk belast was met het schutten, d. i. opbrengen, van loslopend vee. Maar meestal waren meerdere waardigheden in dien eenen persoon van den schutter verenigd. Behalve het doen van de boodschappen en dorpsweten voor den richter, den schout en de buurmeesters, was hij soms ook hondenslager, groefmaker, en medehelper van den koster bij het luïen der kerkklok.

Naast de schutters kunnen nog de wachtmeesters genoemd worden. Wij vinden er soms twee of vier door het Ambt aangesteld. Zij waren in uniform gekleed en belast met het toezicht op de algemeene veiligheid en vooral op het jachtveld.

Ook de koster en schoolmeester was een gewichtig persoon in de dorpshierarchie. Hij oefende wel geen direct gezag uit, maar zijn hoogere standplaats verkreeg hij door zijn wetenschap en beschaving. Volgens de stadhoudelijke ordonnantie van 1681 moesten de onderwijzers der jeugd promptelijk kunnen lezen, zoowel gedrukte boeken als geschreven brieven, mitsgaders een goede hand schrijven, de Psalmen Davids zingen, en ter nooddruft rekenen. Zij moesten vroom zijn en godzalig, lidmaat van de ware, Christelijke, gereformeerde kerk, vreedzaam, godvruchtig, eerlijk en onopsprekelijk; voor vloeken en schelden moesten zij zich, vooral tegenover de kinderen, wachten, opdat zij ook door hun exempel stichtten, evenals hun vrouw en hun geheele gezin.

In vele gevallen had de dorpsbewoner met den schoolmeester te doen; want hij bezorgde ook de begrafenissen, zong in de kerk voor, luidde de klok, lag dikwijls overhoop met den predikant, en kreeg allerlei administratief werk in handen. Schout of richter en buurmeesters waren gewoonlijk met de kunst van schrijven niet al te wel vertrouwd, zoodat de schoolmeester ook als dorps- en waar een gericht was als gerichtschrijver optrad — en een schrijver heeft altijd eenigen invloed. Behalve het dorps- en kerktractement, het schoolgeld dat hij voor de kinderen ontving, en de verdienste als groefmaker, aanspreker en lijkbidder, kreeg de koster-schoolmeester nog een toelage uit de ambtskas, eigenlijk uit de vicariegoederen, waarvoor de ridderschap dan ook volstreekte gehoorzaamheid van hem eischte, zooals reeds bij de tiendkwestie bleek.

Een weinig hooger dan de schoolmeesters — maar niet veel — stonden de predikanten, die eveneens geheel van de ridderschap afhankelijk waren, niet alleen omdat de meeste heeren der heerlijkheden het recht van beroep hadden, en, waar dit niet het geval was, de ambtman of de ter plaatse wonende leden van de ridderschap door den kerkeraad in het beroepingswerk gekend moesten worden; maar óók omdat de ridderschap het bedrag der tractementen regelde, en er uit de opbrengst der vicariën, waarvan de heeren zich meester gemaakt hadden, in geval van nood iets bijlegde — wat nog nader aangetoond zal worden.

Met alles bemoeide zich de ridderschaps-vergadering: niet alleen dat zij soms den prijs van 't brood vaststelde, maar zij benoemde ook in 1666 een *ordinaris medicinae doctor*, Gualtherus Schagen, op een lijdelijk tractement en civile belooning voor zijne visiten, bedragende het jaarlijksch salaris uit de ambtskas honderd gulden, waarbij voor iedere visite werd toegestaan drie gulden, *) „doch die 't om godswille begeeren, om niet.” Op het platte land zal men dus vrij wel van geneeskundige hulp verstoken zijn geweest. In 1674, toen het met de financiën zeer slecht stond, werd besloten na den dood van Schagen geen nieuwen dokter te beroepen. Maar het komt meermalen voor dat de predikanten de geneeskunst uitoefenden. En dan had men nog de oliekoopen of Hongaarsche dokters, die met de medicijnkast op den rug het land afreisden en dikwijls met verlangen te gemoet gezien werden.

Behalve dat de ridderschap regeerde en recht sprak, had zij nog een gewichtigen post te vervullen: aan haar was de zorg opgedragen om de groote rivieren die het Ambt van twee zijden bespoelden, in toom te houden. Daartoe werden uit haar college, met den ambtman als dijkgraaf aan 't hoofd, vijf heemraden gekozen, die met dezen hoogen ambtenaar in het bijzonder belast waren met dezelfde functiën welke de dijkstoel nog heden vervult, zoodat dit eigenaardig lichaam met zijn overgeërfd organisatie en gebruiken nog als type kan gelden van den vroegeren toestand.

Bovendien genoten de jonkers nóg een groot voorrecht: dat zij aan de ambts-la zaten. Zij beschikten eigenmachtig over de penningen die door de eigenaars van landerijen opgebracht en bij hun ontvanger-generaal gestort moesten worden, en ook werden uit hun midden de ontvangers gekozen van de verponding — wat men thans grondbelasting noemt — ten behoeve van de provincie.

De hoog geboren en echter, die ongeveer deden wat ze wilden, moesten voor een nóg hooger geborene bakzeil halen, en wel

*) Bijna een eeuw later werd door het Vcluwisch kwartier, in tijd van besmettelijke ziekten, voor de doctoren, behalve hun jaarlijksch tractement van 250 gld., vastgesteld een tarief van 6 stuivers voor een visite en evenveel voor de medicijnen van een recept. In ons resolutieboek schijnt hier een abuis te bestaan.

voor Zijne Excellentie den graaf van Waldeck, Pyrmont en Kuilenburg, die, als heer van de in 't Ambt gelegen heerlijkheid Lede en Oudewaard, reeds in 1610 bij sententië van 't hof van Gelderland tot het zenden van een vertegenwoordiger gemachtigd, zijn stadhouder en raad Jorden Guison naar de ridderschapsvergadering zond die in Januari 1655 binnen Tiel gehouden werd, met den eisch om bij de uitzettingen van de ambtslasten geadmitteerd te worden. Guison droeg de belangen van zijn lastgever's heerlijkheid voor en maakte aanmerking op eenige tractementen. En ofschoon de vreemde eend in de bijt den jonkeren allermint welkom was, zoo namen zij, volgens de notulen, toch een onderworpen houding aan en trokken zij een vriendelijk gezicht.

Tot stabilisement van goede correspondentie en om in het toekomende alle alteratie en disputen af te snijden — zoo laten de jonkers van Neder-Betuwe zelf aantekenen — hebben zij goedgevonden met welgemelden heer Guison te treden in vriendelijke conferentie en diensvolgens een accoord gemaakt, waarbij haar wel Edelen gemelden heer Guison („alhoewel haer wel Ed. ongewoon zijn ijmant anders te admitteren dan Edelluyden deser Provincie") van nu voortaan gedurende zijn Edeles leven bij alle uitzettingen van ambtslasten zullen admitteren; maar indien de Kuilenburgsche gelastigde eenmaal door een ander vervangen mocht worden, zou dit een edelman van de Geuniëerde Provinciën moeten zijn. In de belastingbijdrage van Lede en Oudewaard zou het oude gebruik gevolgd worden, en wat de jaarlijksche tractementen betreft, „waerover stoot gevallen ende voor desen d'eene tijt hooger als d'ander tijt zijn gestelt geweest," die worden vastgesteld, levenslang, voor den ambtman op driehonderd gulden, den ontvanger op achthonderd, en den landschrijver op tweehonderd. Ambtman en ridderschap aan de eene en de heer stadhouder aan de andere zijde beloven elkander in alle sinceriteit deze overeenkomst heiliglijk te zullen achtervolgen, en vinden wederzijds goed om haar in het resolutieboek des Ambts door den landschrijver te doen opnemen om partijen in het toekomende te dienen. Twee dagen later werd hiervan aan den heer Guison, voor wiens gezag men blijkbaar gebukt was, extract medegedeeld.

Op dezelfde vergadering waarop de afgezant van Kuilenburg verscheen — en zonder twijfel door zijn tusschenkomst, want Lede en Oudewaard behoorden kerkelijk tot Kesteren — werden de belangen behandeld van den Kesterenschen predikant Ds. Lodderus, die „soo sober is gepartageert in tractement dat zijn Waarde eerlickerwijse daerop zijn huyshoudinge niet kan onderhouden.” Op zeer ernstig aanhouden hebben haar wel Ed. zich laten gevallen om den predikant uit de ambtsuitzetting jaarlijks vijf en twintig gulden toe te leggen, welke milde toelage geschonken werd zonder dat dit nogtans bij predikanten uit andere dorpen of die gemelden Lodderus zullen komen te succedeeren in consequentie zal kunnen of mogen getrokken worden.

Op de volgende bladzijde, doch van drie maanden later, staat alweer aangeteekend dat Henrick Gijsberts, weerd te Kesteren, den heer ambtman en den aanwezigen jonkers op de schouw heeft bekend gemaakt dat hij noodzakelijk penningen van noode had om de jonkers op den aanstaanden gerichtsdag te kunnen tracteeren, dewijl geen maander van de gerichtskosten van verleden gerichtsdag was gesteld. Daarom werd de ontvanger van het Ambt, de Cocq van Delwijnen, uitgenoodigd den voorzegden weerd te verschieten of voor hem te negotieeren de som van tachtig gulden.

Dat wil zeggen, dat de heeren van den hoog adellijken gerichte eerst de schuld van vroegere verteringen moesten voldoen alvorens de waard die hen bij hun zittingen van spijs en drank voorzag hun nog meer kon of wilde leveren, en dat de ontvanger van het Ambt tachtig gulden moest zien te leenen om den kastelein althans gedeeltelijk af te betalen, opdat de heeren op nieuw krediet konden krijgen. Maar het zal ons later blijken dat de heer de Cocq van Delwijnen tot Kortenhoeve een groot tekort had in zijn kas en geen krediet, zodat het hem moeielijk zal gevallen zijn de tachtig gulden te negotieeren.

Niettemin, ofschoon de heeren van den gerichte hun gemeenschappelijke verteringen niet konden betalen, kunnen zij nochtans wel volgens eed en plicht recht gesproken hebben.

IV.

oorlog en geldleening.

Een ernstige gebeurtenis kwam het kalme landleven der Neder-Betekers (zooals zij wel genoemd werden) toen het laatste vierendeel der 17de eeuw stond aan te breken, verstoren. Op de vergadering die den 22sten Februari 1672 door de ridder-schap te Zoelen gehouden werd, werden twee brieven voorgelezen, een van heeren raden des vorstendoms Gelre, en een andere van heeren gedeputeerden des Nijmeegschen kwartiers. Zij behelsden dat volgens landschapsresolutie de huislieden in wapenen behoorden te worden gebracht, en anderdeels — zgo staat er — van slagboomen te stellen voor stroopers en partijen. Dien dag reeds waren de huislieden gemonsterd; er was bevonden dat verscheidene roers, en bijzonderlijk stokken, te kort waren en onbekwaam.

Binnen drie weken moesten de opgeroepenen daarin voorzien en een vuurroer of snaphaan hebben van ten minste twee voet lang, en een behoorlijken stok of haak, onder met een voet en boven met een spies. En wat de slagboomen aanging, die zouden in geval van nood ter bekwame plaatse aangelegd worden. De heeren Wilt van Broeckhuysen, heer tot Eck, en Joost van Goltsteyn tot Hoekenburg werden den ambtman toegevoegd om voorzieningen te treffen.

Dit is alles wat in enkele regels van den toestand gemeld wordt; doch het ongewoon onduidelijke schrift van den persoon die het geboekt heeft, spreekt hier toch ook mee;

want een oorlog was ophanden die ons vier buitenlandsche mogendheden te gelijk als vijand brengen zou: Frankrijk, Engeland, Munster en Keulen.

Ruim dertien weken later, terwijl het landvolk dus verplicht werd zich op eigen gelegenheid te wapenen, werd de volgende vergadering gehouden, en daarin deden de ambtman en zijn beide toegevoegden verslag van hun verrichtingen. De Betuwe toch stond al dadelijk aan een inval bloot, want de Fransche koning was in korten tijd met zijn leger tot de zuidoostelijke grens van ons land genaderd en had de steden Emmerik, Wezel en eenige andere in die buurt vermeersterd, verder naar gelegenheid zoekend om daar ergens over den Rijn ons land binnen te trekken. De ambtman van Neer-Betuwe stelde met zijn twee toegevoegden voor den dijk die de Over- van de Neder-Betuwe scheidde in staat van tegenweer te brengen, dien met de huisluiden en de burgers van Tiel te verdedigen, en daarvoor de hulp in te roepen van Gecommitteerden te velde en den Prins van Oranje, opdat spoedig een bekwaam ingenieur mocht toegezonden worden die het verdedigingswerk zou kunnen leiden. Maar zoo ver is het niet mogen komen; want acht dagen later, niettegenstaande de Prins met een legertje van 22000 man in de Betuwe kwam, trokken de Fransen den Rijn over, waarop de landstreek die wij hier behandelen door vijanden overstroemd werd, wat wij aldus in eenige regels vermeld vinden:

„De vijandt in de Betuwe bij het Tolhuys doorgebroken ende de rivier gepasseert zijnde, oock eyndelick in desen Ampte gekomen ende veele leden herwaerts ende derwaerts vertrocken zijnde, is bij de presenten naer voorvall van veele droevige petitien etc. geresolveert ende gehandelt als bij afsonderlick verbaell quo relatio, af te nemen.”

Een afzonderlijk verbaal schijnt in het Neer-Betuwsch archief niet voorhanden te zijn, en wat de jonkers deden wordt ons niet gemeld. Wel lezen wij dat zij de huislieden in de wapens lieten komen; maar dat zij zelf die slecht gewapende dorpelingen aanvoerden, blijkt nergens. Het ware hier overigens een schoone gelegenheid geweest voor den landschrijver om de vaderlandsliefde van de ridderschap te boekstaven; maar het

militairisme schijnt bij de landjonkers niet hoog in tel geweest te zijn; want hun reglement op de toelating begint al dadelijk met de bepaling dat zij die verschrijving begeerden niet in militairen dienst mochten zijn, noch binnen, noch buiten de provincie. Blijkbaar wisten de heeren beter met de flesch om te gaan dan met den degen. In het ambt van Maas-en-Waal bestond die uitsluiting van militairen niet, wel echter gold zij, in nog verdere strekking, voor de ridderschap van het kwartier van Nijmegen.

Uit het resolutieboek blijkt dat de ridderschap van Neder-Betuwe gedurende bijna twee jaren door de Fransche invasie in het houden van vergaderingen belemmerd werd. Tot den 19/29 April 1674 hield de vijand de stad Tiel „onder haer macht ende besettinge en desen Ampte onder contributie,” en toen hij heenging, kwamen de ingezetenen er lang niet zonder kleerscheuren af. I. A. Nijhoff vertelt ons in zijn „Mededeelingen over de Ambtmannie van Over-Betuwe” dat de Fransche intendant Robert gedurende de maanden Augustus, September en October 1672 van het Nijmeegsche kwartier eischte 27.199 tonnen bier en 13.590 runderen, of, in plaats daarvan, maandelijks 30.170 rijksdaalders. En toen het leger in April '74 opbrak, werd, nadat den commandant, om hem vriendelijk te stemmen, een vereering was gedaan van duizend rijksdaalders, eerst een brandschatting opgelegd van 150.000 gulden. Aangezien dit geld niet voorhanden en zoo spoedig niet te verkrijgen was, werden er, onder bedreiging van een algemeene verwoesting (en daar konden de Franschen destijds mee overweg!) gijzelaars of ostagiers geëischt en ook werkelijk uitgeleverd en meegenomen.

Het aandeel van de Neder-Betuwe in de ostagie-penningen, zooals de bijdrage tot lossing der gijzelaars genoemd werd, bedroeg 35192 gulden en 2 stuivers, „ende dat bij deze bedroefde tijden waerin een ijder soo jammerlick is uitgeput ende het onmogelick is dat soodaene grote somme van penningen van d'inwoonders ende geërfdén soude kunnen worden gevordert ende geinnet in soo korten tijt.”

De jonkers besloten het geld door den landschrijver Joachim Foijert te doen opzoeken en negotieëren. Die van de Over-Betuwe, waar jonker Johan Frederik van Westrem tot het

Meyr en de substituut-dijkschrijver Hendrik Kuper zich vrijwillig als gijzelaars hadden aangeboden, trachtten te vergeefs de 55000 gulden die zij noodig hadden tegen $6\frac{1}{2}$ percent 's jaars in Amsterdam op te nemen. Na hetgeen wij omtrent het financieele beheer der ambten gezien hebben, is het geen wonder dat het hun moeilijk viel leeningen te sluiten.

De Neder-Betuwsche ridderschap verbond zich dan ook onder plechtige beloften en eeden voor het op te nemen kapitaal met de rente. „Soo beloven wij bij dese op adelicke parole dat wij sullen passeren voor de alsoo te negotieeren penningen ende interessen behoorlick acte ende obligatie, ende daervoor verbinden onse ende onser erfgenamen ende nakomelingen personen ende goederen elcx een voor all.” Zij die dat beloven zijn de heeren Carel Vijgh, J. van Brakell, Wilt van Broeckhuysen, J. van Goltsteyn, Johan de Cocq van Oppijnen, D. van Els, Bernard van Welderen, Diderick van Broeckhuysen, J. Vijgh, A. J. van Goltsteyn, Otto van Wijhe, Zeger van den Steenhuys, Johan de Cocq van Delwijnen, J. van Beynhem en Joost van Stepraedt. Niemand stond er nader toe dan deze heeren om in de bres te springen, en zij zouden het ook van een ander niet geduld hebben. Het zou echter niet voldoende zijn dat zij hun adellijk parool verbonden: het moest ook gehouden worden.

De graaf van Waldeck-Kuilenburg adviseerde echter, en de prins van Oranje dacht er ook zoo over, volgens rapport van Bernard van Welderen in een vergadering die twee maanden later gehouden werd, dat men zich niet behoorde te haasten met de uitzetting (of omslag der gelden), „veel min dat de penningen souden worden gesonden.”

't Is dus waarschijnlijk dat deze veldoversten nog een voordeel op den vijand hoopten te behalen. Van de gijzelaars wordt overigens niets gemeld.

Inmiddels werd besloten — het was in Juli 1674! — dat men de lasten zou uitzetten over de jaren 1671, 72 en 73, „edoch dat men d'uytschrijvinge niet sall doen te gelijk, maer vervolgens op lijdelicke termijnen, ... ende dat daaruit de noot-saeckelickste posten van leveranciers ende weerden die naae 't uytterste niet konnen wachten, eerst sullen worden betaelt.”

Met weerden worden natuurlijk bedoeld de kasteleins bij wie de ridderschap herbergschulden had voor verteringen op zittingen, schouwen, en bijeenkomsten. Ook toen blijkt het betalen van den mondkost de voorkeur gehad te hebben.

Duidelijk zien wij dat de provincie Holland wel reden had voor de klacht dat de landprovincies de algemeene kas zoo lang lieten wachten op de verschuldigde bijdrage, zoodat Holland steeds genoodzaakt was de gelden, en soms voor langen tijd, voor te schieten.

De verbintenis der Neder-Betuwsche edellieden om de betaling der op te nemen gelden te verzekeren, heeft het verschaffen van het benoodigde kapitaal natuurlijk wel eenigszins aannemelijk gemaakt: immers, zij waren grondbezitters op wie wat te verhalen viel. Doch het verkrijgen van de gewenschte som, die tegenwoordig door een enkel persoon of een bank zou verschaft worden, ging niet gemakkelijk. Er moest heel wat voor geschreven, vergaderd, en gereisd worden.

Het geld werd gehaald in Amsterdam, waar twee ingezetenen hulp verleenden, en wel Johan van de Velde als makelaar, en Pieter de Vos of Vosch, die eigendommen in Maas-en-Waal had, als borg. Beiden lieten zich daarvoor, zooals blijkt, beloonen.

Er werd 56700 gulden opgenomen, waarvan 16700 door den heer van Amerongen geleverd werd en de overige 40000 tegen 6 percent door elf Amsterdammers, die ieder van twee tot zes duizend gulden bijbrachten.

De koopman Vosch, die bij de geldschietters borg bleef voor de interessen, liet zich 4800 gulden vooruit betalen voor twee jaar rente, en bedong dat, zoolang de kapitalen niet afgelost waren, telkens een jaar rente bij hem zou opgelegd worden. In 1690 was het kapitaal van den heer van Amerongen nog af te lossen benevens twee posten van zes duizend gulden elk.

Aan van de Velde werd als makelaarsloon en voor bijzonder aangewende moeite 400 gulden uitbetaald, en aan vrouw van Cattenburch voor haar veelvoudige moeite 31 gulden 10. Voor de zakken werd 5 gulden 10 gegeven, voor de tonneken 3 gulden, voor het kruien van 't geld op 't stadhuis 1—4, en

aan Claes den kruier voor boodschappen 1—4. In den Liesveltsen Bijbel te Amsterdam werd bij het ontvangen van 't geld door de heeren van Broeckhuysen en van Welderen met den koopman Vosch en den makelaar verteed 112 gulden 16 en 3—3 fooi gegeven. Voor vertering in den Haag met den raadsheer Brakell en anderen werd 35 gulden 4 stuivers in rekening gebracht.

Verder rekenden destijds zij die een openbaar ambt bekleedden, ook al genoten zij daarvoor tractement, bovendien nog vacatie- of zitpenningen, en zoo brachten de heeren van Broeckhuysen en van Welderen voor vacatien, verteringen onderweg, en vrachten ieder nog 82 gulden in rekening, en de landschrijver Fojert 94 gulden, want die had zijn reis over den Haag moeten nemen om de onderteekening der obligatiën te laten doen, waarschijnlijk door de Betuwsche heeren die daar ambten vervulden, zooals Johan van Brakell tot Kermestein, die gecommiteerde ter Generaliteit en lid van den raad van state was.

De landschrijver was mede belast om voor de andere ambten van het Nijmeegsche kwartier geld op te nemen, waarvoor hij zijn belooning ontving uit de gemeene kwartierskas; maar bovendien bracht hij aan de Neder-Betuwe voor verschotten sedert dien tijd nog in rekening 153 guld. 11; en dan had hij nog „menichte van dagen gevaceert ende veel tijt mede des nachts als anders met pericul ende becommernisse gereyst, bedragende deselve vacatien 324 gulden”.

De waarde van het geld in aanmerking genomen, bleef de landschrijver, die schijnt geweest te zijn wat men heden ten dage „een financieele specialiteit” zou noemen, dus niet onbeloond.

Eindelijk werd aan Zijn Excellentie den graaf van Waldeck uit het opgenomen geld als een erkentenis een geschenk gedaan van 1000 gulden, die op rekening zouden komen van de ambtslasten over 1672 en 73. Waardoor de veldoverste de ambtskas of de ridderschap aan zich verplicht had, wordt niet vermeld.

In de ridderschapsvergadering die op het einde van Juli 1675 gehouden werd, bracht de ambtman ter tafel dat de raadsheer van Welderen te Nijmegen geweest was, en dat aldaar lamentabele brieven gekomen waren van de heeren ostagiers,

zoodat de burggraaf van Nijmegen en anderen het hoog noodig vonden, en om die eerlijke lieden buiten het cachot te houden, en dewijl het Ambt nog een goede partij penningen te Amsterdam ledig had liggen, dat deze ten spoedigste te Amsterdam gelicht en ten kantore van den kwartiers-ontvanger Jordan mochten worden gestort.

De landschrijver Joachim Fojert reisde dus weer naar Amsterdam om geld te halen, en wij vinden aangeteekend dat er in November 1675, volgens acte van den kwartiers-ontvanger, 50000 gulden voor de ostagiers en den aankleve van dien gestort was, zoodat men mag aannemen dat zij toen ook hun vrijheid teruggekregen hebben.

Gedurende een lange reeks van jaren werd er in Neder-Betuwe een omslag geheven op de grondeigendommen om de schuld voor het opnemen der ostagiepenningen aangegaan te delgen. Hiermede was men in 1695 gereed; de schuld was toen afbetaald en de omslag over de landerijen werd in dat jaar opgeheven.

V.

GELDZAKEN.

Toen de oorlog ten einde was, werden aan Willem III, prins van Oranje, die aan dien oorlog zijn verheffing tot stadhouder van Holland en Zeeland te danken had, als blijk van dankbaarheid voor de redding des lands door deze provinciën en door Utrecht hooge en aanzienlijke vereeringen gedaan; en Gelderland wilde ook gaarne wat schenken, maar het had niets stoffelijks van belang te geven, en daarom bood het den Prins de oppermacht over de provincie aan met den titel van hertog en graaf. De Prins, na de Hollandsche steden over het aanbod geraadpleegd te hebben, weigerde echter, maar ging naar Arnhem, woonde er een vergadering van ridderschap en steden bij, werd er tot erfstadhouder en kapitein- en admiraal-generaal aangeesteld, bevestigde de leden van het hof van Gelre, dat in de provincie het hoogste gezag uitoefende, in hun bedieningen, en vaardigde het beruchte reglement uit, waarbij hij veel macht aan zich trok, de regeering in steden en landschappen opnieuw regelde en soms geheel veranderde, en tevens maatregelen nam om orde te brengen in het financieel beheer. En dat dit zeer noodig was en eigenlijk alles te wenschen overliet, zien wij in de landstreek die wij behandelen, in het kleine ambt Neder-Betuwe.

Ter eere van de ridderschap moet gezegd worden, dat zij wel inzag dat er fouten en te-kort-komingen bestonden. Ten minste, het resolutieboek vermeldt dat er „bij dese bedroefde conjecturen(!) van tijden een voorraem gemaect werd over

eenige mesnages welke den ambte niet alleen ten hoogste noodig waren," maar ook mochten dienen tot wegneming van opspraak onder de gemeenten. En ook was men wel voornamelijk bedacht op voorkoming van gedreigd redres, die andersints van hooger hand den heer ambtman en de ridderschap zou kunnen ontmoeten.

En inderdaad kwam de ambtman in de vergadering van Januari 1676 met een ernstige aanzegging van wege den kwartiersdag. De ontvanger van het kwartier had namelijk in de vergadering te Nijmegen bekend gemaakt dat de drie ontvangers der verponding in Neder-Betuwe, de heeren Cornelis Vijgh, Joost van Goltsteyn en Diderick van Eck tot 1670 inclus aan de kwartierskas schuldig waren achtereenvolgens de sommen van 6704, 15859, en 15570 gulden. Het kwartier had besloten dat de goederen dier heeren daarvoor publiek zouden worden verkocht; en mocht de opbrengst ervan niet voldoende zijn, dan zouden heeren ambtman en ridderschap, „ten reguarde haar hoog Edele deselve ontvangers hadden aangesteld," voor het ontbrekende aangesproken worden.

Er werd verzocht een pertinente specificatie der goederen van de nalatige heeren op te zenden met de geïnteresseerde crediteuren en bezwaren daar op gevestigd. Het blijkt dat de aanmaning ernstig opgenomen werd. „Ende belangende de schuld van den heer Cornelis Vijgh — zoo vermeldt het signaat — heeft de heer tot Soelen (zijn broer) aangenomen voor die parthie Sorge te dragen, ende te bevorderen dat de heeren gedeputeerden contentement erlangen."

De beide andere heeren zaten echter vast. Immers „is goetgevonden dat met alle middelen de vrouwe de Bie ofte ijmant anders sullen worden gepermoveert om op eygen credit ende goederen den welgemelten heeren Goltsteyn ende Eck de penningen te schieten." En anders zouden de jonkers gezamenlijk een obligatie teekenen en voor de schuld goed spreken — waartegen echter Wilt van Broeckhuysen, heer van Eck-en-Wiel, en Otto van Wijhe, heer van Echteld, protesteerden, en de anderen weer contra-protesteerden.

Op een volgende vergadering werd meegedeeld dat de heer van den Steen had geoordeeld dat zijn schoonmoeder, vrouwe

de Bie of Bij, niet te disponeeren zoude wezen tot het schieten der penningen, ten ware de obligatie bij ieder der leden of eenige derzelve werd geteekend. „En is daarop goet gevonden dat de heeren Goltsteyn ende Eck met noch alle mogelicke debvoiren bij de welgemelte vrouw de Bie zullen soecken te weege te brengen dat deselve haer met de goederen derselve ontfangers wil houden gecontenteert.”

Het zeer aanzienlijke te-kort gaf groote bekommernis, te meer toen het bleek dat de goederen van de te-kort-schietende ontvangers bezwaard waren. Vrouwe de Bie trok zich terug, en daarop verklaarde de heer van Eck-en-Wiel zich bereid om de 16000 gulden die zijn hoog Edele op het kwartier van Nijmegen had staan, te laten afschrijven, of in onderpand te geven, om de heeren ontvangers en de leden dezès Ambts alzoo buiten schade te helpen houden. „Soo is aengenomen dat men sulcx bij de heeren gedeputeerden smaekkelick sal soecken te maecken.”

In dit smakelijk maken was men 21 maanden later nog niet geslaagd; want toen deed de ambtman een missive voorlezen van de Edel mogende heeren gedeputeerden van het Nijmeegsche kwartier, waarbij zij instantelijk verzochten dat de restanten die de heeren Goltsteyn, Eck en Cornelis Vijgh schuldig waren „mochten gesuyvert ende promptelic te berde gebracht, off bij nalaticheyt met parate ende militaire executie op den Ampte soude worden geprocedeert. Met begeerte dat binnen acht dagen rescriptie ende ordre soude worden gedaen ende genomen.”

De hoog Edele heeren bakten nu kleine broodjes. Binnen veertien dagen zouden zij zich ter kamere bij hun Edel mogenden vervoegen en hun met alle mogelijkheid contentement geven. Ook zou door den landschrijver binnen acht dagen namens ambtman en ridderschap op het beleefdst worden geschreven en daarbij uitgedrukt: „eerstelic dattet haer hoogh Ed. sensibel is die suyveringe dus lange te zijn getardeert;”

„Item haer Ed. Mogenden te bedancken dat tot noch toe soo civielick ende beleefdelick is geprocedeert ende met versoeck dat daermee nae mogelicheit mochte worden gecontinueert.”

Verder werd in bedenking gegeven of het niet redelijk

zoude zijn, ingeval executie mocht worden gedaan, dat die niet op het Ambt, maar op der heeren ontvangeren goederen (die genoeg zijn) behoorde te geschieden, en eindelijk dat de heeren die afgevaardigd zouden worden om te Nijmegen de kwartiers-rekening te gaan afhooren, belast waren om met haar Edel mogenden alsdan deswege te confereeren, of op een anderen dag, ter keuze van haar Edel mogenden.

Behalve een korte aantekening, dat er een uitzetting plaats had van ambtslasten en ostagiepenningen, vinden wij nu gedurende een geheel jaar niet van een gehouden vergadering gewag gemaakt; maar het blijkt dat Joost van Goltsteyn tot Hoekenburg (van de andere heeren ontvangers wordt niet meer gewaagd) in Maart 1679 nog 15000 gulden schuldig was. De zaak werd toen geregeld. Er kwamen binnen Tiel gedeputeerden van het Nijmeegsch kwartier met den ritmeester Nicolaas Winterrooy, die een groote vordering had op het kwartier, en het restoir der schuld van den ontvanger, onder verband van diens goederen, zou overnemen.

„Ende daerop gehoort zijnde welgemelte heer Goltsteyn, verklaerende wel genegen te zijn het restoir te voldoen, maer dat sijn hoogh Ed. ten aensien sijn cassier buyten vertroocken is, ende zijne boecken noch onder sich hebbende, geen effenheyt met denselven hadde konnen krijgen. Oock de tegenwoordige tijt hem onbequaem maeckte om in soo korten tijt als d' Heeren Gedeputeerden hem hadden voorgesteld de betalinge te doen. Doch genegen was alle zijne goederen specialick ende generalick, geene uytgesondert, voor het restoir te willen verbinden ende daervan a dato deses interesse ten behoeve van welgemelten Heer Ritmr. te zullen betaelen.”

De afwezige boeken zullen wel niet bijgehouden zijn geweest, maar de schuld bleef, en ritmeester Winterrooy verklaarde zich, na redenen en wederredenen, bereid daarvoor het noodige geld te geven, doch op voorwaarde, dewijl ZEd. geen kennisse had van de eigenlijke valeur der goederen van welgemelden heer Goltsteyn, en nochtans geheel secuur wilde wezen, dat de heer ambtman en ridderschap (die toch ten aanzien van de aanstelling des ontvangers responsabel waren) bij acte zich en hunne erfgenen elk een voor allen, in cas

van insufficiëntie der goederen van den heer Goltsteyn, zouden verbinden.

Aldus geschiedde. Jonker Joost verbond bij acte van 3 Juni 1680 zijn en zijner erfgenamen persoon en goederen aan den ritmeester voor de 15000 gulden die hij sinds zijn aanstelling in 1658 tot 1670 inclus per resto aan het Nijmeegsche kwartier was schuldig gebleven. Door tien leden der ridderschap, die borg bleven, werd de acte mede onderteekend.

Twee jaar daarna stierf de heer van Goltsteyn. Hij werd als ontvanger, doch blijkbaar tijdelijk, opgevolgd door Otto van Wijhe, heer van Echteld, „mits dat zijn Hoogh Edele aen de camer van heeren gedeputeerden sal stellen soodane borgen, waarmede haer Ed. Mog. zullen oordelen het quartier te wesen bewaert.” Deze Otto van Wijhe schijnt behoord te hebben tot hen die vertrouwen verdienden.

Drie jaar na Joost van Goltsteys dood werd zijn zoon Johan Reynold, die op Blijwerwe te Ingen gewoond heeft, in de ridderschap aangenomen, „dewijll niemant iets tegen de qualificatie van wel gemelten Goltsteyn heeft gmoveert.” In deze woorden schemert door dat er wel iets tegen gmoveerd had kúnnen worden, en dan zou het waarschijnlijk de gegoedheid betroffen hebben. Het blijkt toch dat Joost van Goltsteyn zijn boedel in zeer berooiden toestand achterliet. Zijn kinderen zijn „met verscheiden processen besprongen” — zegt het resolutieboek van Neder-Betuwe — en verzoeken Carel Vijgh, heer tot Soelen, Diederick van Broeckhuyzen, heer tot Eck, en Bernard van Welderen, raad in Gelderland, om hulp te verleen en de schuldeischers tot zachtheid te manen; tevens wordt de schout Uyttenweert geauthoriseerd de vruchten ad usum jus habentium gade te slaan, de paarden en beesten met het landbouwgereedschap ten meesten oirbaar te verkoopen, en de andere gereede goederen voor destructie te bewaren.

En Goltsteyn stond niet alleen. Vóór en na hem berokkende het geldelijk beheer, vooral door toedoen van hen die aan de lade zaten, groote moeielijkheid. In Februari 1689 had de ambtman de leden der ridderschap in zeer serieuze termen opgeroepen om op een vergadering te Zoelen te verschijnen, en middelen te beramen „om bij dese bedroefde ende pressante

noot gereet gelt tot de nootsaackelickste schulden bij der hant te moogen zijn." De heer Frans Romswinkel had gemaand om afdoening eener aan hem gekomen obligatie der vijftien jaar geleden opgenomen ostagie-penningen, waartoe de leden der ridderschap zich plechtig verbonden hadden. Er verschenen slechts weinig heeren, — waarover de ambtman verklaarde bedroefd te zijn, — doch hij stelde toch voor om geld op te nemen, en daarvoor met en nevens hem de leden der ridderschap hun goederen en personen te doen verbinden. Vier aanwezigen vonden dit goed; Diederick van Brakell maakte bezwaar. Er werd verder besloten zoowel den afwezigen als aanwezigen ieder een of twee dorpen van het Ambt toe te wijzen, waar zij zelf de achterstallige belastingen ten spoedigste zouden gaan innen.

Het medelid in de ridderschap Caspar van Els tot den Boelepham, heer van Swaanenburg, raad-ordinaris in Gelderland, kwam nu ook met een vordering van vierduizend gulden, die hij op het Ambt had staan, en had zijn belangen toevertrouwd aan den advocaat dr. Blancken. Om de bedroefde tijden — welke uitdrukking den landschrijver vooraan in de pen zat — werd den schuldeischer uitstel verzocht en den ontvanger de Cocq opgedragen aan hem, vóór alle anderen, rente te betalen.

Het blijkt dat de fout van het spaak loopen van den wagen schulde bij den ambts-ontvanger-generaal, Johan de Cocq van Delwijnen, die ter verantwoording geroepen werd, om te vertoon en alle obligaties die hem ter aflossing aanbevolen waren, alsmede kwitanties en ander bewijs. Het innen der belastingen geschiedde minder vormelijk dan tegenwoordig. Heeren Ambtman en ridderschap immers hadden met misnoegen vele jaren herwaarts gehoord en bij experientie bevonden, dat de buurmeesters op de dorpen (boven het ontvangloon, 'twelk de heer Johan de Cocq van Delwijnen als ontvanger-generaal dezès ambts tegen zes ten honderd genoten heeft) zelf, of door aanbesteding aan anderen, hebben genoten onverdragelijke belooningen, en sommigen getrokken negen, tien, en wel meer dan vijftien gulden per cento. Daarin willende voorzien tot der geërfden profijt en beste, hebben de heeren verstaan en zijn zij met den heer

de Cocq overeengekomen dat zijn Welgeboren of zijn gemachtigde, zonder dat de buurmeesters zich er mede bemoeien, ontvangen zal acht ten honderd in plaats van zes, en vier maal per jaar zitting zal houden of doen houden op de dorpen.

Dit ontvangloon werd door de belastingschuldigen bij de hoofdsom betaald, en van de slechte en achterlijke betalers, die uitstel noodig hadden, werden natuurlijk de hoogste percenten geheven.

Cornelis de Cocq van Delwijnen had het ontvangerschap in 1654 overgenomen van zijn naam- en geslachtgenoot Johan de Cocq van Oppijnen, heer tot Geffen, eigenaar en bewoner van het riddermatig goed Thedingswaard dat te Avezaath aan de Linge ligt. En waarschijnlijk had die overname plaats met een achterstand in de kas. Immers, de Cocq van Oppijnen had een kunstgreep vertoond die thans ook wel in zwang is; hij had groote sommen ontvangen tot aflossing van kapitalen en betaling van rente, maar „hij had deselve behouden tot zijnen particulieren dienst ende profijt, dogh den interesse bij zijn leven betalende aen de crediteuren.”

Na den dood van den ontvanger kwamen de onregelmatigheden aan het licht. Ambtman en jonkers werden aangesproken om betaling; zij droegen hun belangen op aan dr. Antonis Fojert, die advocaat van het Ambt was, en de bezittingen van de Cocq van Oppijnen werden verkocht, waardoor de van Brakells eigenaars van Thedingswaard werden.

En zoo nam ook na den dood van jonker Cornelis de Cocq van Delwijnen zijn zoon Johan, die hem opvolgde, de ambtskas met een grooten achterstand over. Zijn moeder, de douairière Wilhelmina van Balveren, had borgstelling voor hem gegeven; er werd een staat opgemaakt van haar bezittingen en verbintenissen, en hij werd herhaaldelijk gemaand om rekening te doen, maar hij hield zich doof en werd toen aangeschreven om de schuldeischers van zijn kas openlijk op te roepen. Deed hij dit niet dan zouden ambtman en ridderschap en de stad Tiel het doen — en dit geschiedde, waarbij bleek dat zijn Welgeboren ten laste van twee personen een achterstand had van 6000 gulden, »en wat verder onbetaald soude mogen staan.”

Er werd een advocaat aangesteld om de vordering op den

heer de Cocq en zijn borgen in rechten te innen, en daarvoor werd gebruikt Dr. Antonis Foijert, de advocaat van het Ambt, „onder bedingh dat geen extrajudiciële kosten off salaris sullen worden geëischt tot laste van het Ambt.”

De ontvang der ambtslasten werd opgedragen aan Herman Dijckmeester, die reeds waarnemend was, en hem benevens den scholtus Cock werd gelast binnen veertien dagen hun borgstellingen op te geven, opdat die onderzocht werden.

Met het begin van 1695 vinden wij jonker de Cocqs moeder Wilhelmina van Balveren overleden, zoodat hij met zijn zuster Elizabeth de zwaar verhypothekerde goederen erfde, die hij, bij overeenkomst, aan het Ambt overgaf in vrijwillig verwin, opdat het Ambt tegenover particuliere crediteuren blijve gepraefereerd.

Er schijnt tegen jonker Johan de Cocq geprocedeerd te wezen. Zijn naam, die al van de presentiëlijsten der vergaderingen verdwenen was, komt niet meer voor, maar wél een volkomen gelijkkluidende naam, van een aanverwant, die heer van Wadenojen was, en ambtman van Bommel, Bommeler- en Tielierwaard. De de Cocqs bleven echter nog op Kortenhoeft wonen, tot de laatste, Cornelis, er in 1786 kinderloos stierf. De opgedane ondervinding maakte de heeren voorzichtig: zij verplichtten den ontvanger Dijckmeester om de ontvangen gelden maandelijks volgens zijn eed getrouwelijk te brengen in een kist, die geplaatst zou worden ten huize van den ambtman en waarvan de ambtsschrijver en de secretaris van Tiel ieder een sleutel zouden hebben.

Blijkt de adellijke familie de Cocq niet sterk geweest te zijn op het gebied van geldelijk beheer, ook de niet-adellijke Cocks — misschien wel met de eersten verwant — vertoonden ten dezen zwakheden. In Juni 1693 maakte de ambtman op een vergadering van de ridderschap te Zoelen bekend, dat hij van hun Edelmogenden de heeren gedeputeerden des Nijmeegschen kwartiers een missive ontvangen had, waarbij geëischt werd voldoening van een restant hoofdgeld sinds 1679 — dus 14 jaar geleden — door den scholtus Bernard Cock gemaand, met bijgevoegde bedreiging dat bij langer uitstel het Ambt daarvoor zou worden geëxecuteerd. Scholtus Cock moest in

de vergadering komen en gaf opening en reden van den geëischten achterstand. Er werd een commissie van onderzoek benoemd, en er kwamen ook nog andere achterstanden aan het licht.

Een jaar daarna werd er in een vergadering verslag uitgebracht door den ambtman en de gecommiteerden Otto van Wijhe tot Echteld en Arend Jan Vijgh tot de Woerd, benevens Johan van Lidth de Jeude, schout van Tiel, die door de ridderschap aangewezen waren om de rekeningen der comptabele ontvangers te onderzoeken. Het eerst werd behandeld burgemeester Dr. Jacob Cock, ontvanger van de hoofden- en kribbenpenningen. Op de rekening van 1684 had hij een menigte van posten en kwitantien ingebracht van gedane betalingen over het volgende jaar; en aangezien nu in dat volgende jaar de scholtus Bernard Cock, zijn zoon, hem als ontvanger was opgevolgd, moest er — zoo meende men — confusie ontstaan; en bleef burgemeester Cock op zijn rekening schuldig 464 gulden; op een andere rekening, die der 22 stuivers per morgen, bleef hij schuldig 34 gulden.

De rekening van den zoon kwam nu aan de beurt, „en heeft men deselven van buytengewone form en sodanigh aan den anderen geattacheert bevonden, dat deselven van jaer tot jaer niet konde worden onderscheyden.” Bernard Cock kreeg last zijn rekening behoorlijk in te richten, en toen dit geschied was, bleek dat hij over de jaren 1685—90 schuldig bleef een som van 1950 gulden. Maar er kwamen nog meer kwade posten voor den dag, en tot 1692 bleek hij ten achteren te zijn de zeer aanzienlijke som van 5350 gulden, die hij beloofde binnen kort te voldoen, „ende sijne restanten dienaangaande met allen ijver invorderen.” Want blijkbaar had men ook hem op zijn geld laten wachten. Doch wat het verkrijgen van een borgstelling betrof, hij ondervond daarin zooveel moeilijkheden dat hij geresolveerd was dien ontvang liever te quiteeren en de heeren daarvoor te bedanken, „alsdat hij ten dien opzichten yemant van sijne vrienden over borghstellinge soude willen versoecken.”

Omtrent geldelijke verplichtingen blijkt een opvatting geheerscht te hebben die men thans in de geordende maatschappij

niet meer aantreft, en de hoogst geplaatsten, die het toezicht moesten uitoefenen, gaven zelf het voorbeeld.

Geen wonder dat de hoog edele heeren, wier eigen zaken zoo in de war waren — en dat in een tijd toen in de koopsteden de grootste welvaart heerschte — met 's lands geldmidelen lichtvaardig omsprongen. Om daartoe in de gelegenheid te wezen, moesten zij zoowel van vaders- als van moederszijde van adellijke afkomst zijn.

Terwijl een predikant zich met een inkomen van 5 à 600 gulden behelpen moest en soms bedelde om er een 25 gulden bij te krijgen, onttrokken zij die de verplichting hadden dat hun huizen binnen grachten moesten liggen, duizenden aan de algemeene kas — wat echter geen schande schijnt geweest te zijn.

Dat de heeren destijds de waarde van geldelijke verplichtingen kenden, blijkt wel... ten minste waar het ondergeschikten betrof. Toen de schout Dirk van Rossendael een som van 250 gulden schuldig gebleven was aan een leverancier ten behoeve van het ambtshuis, ofschoon hij er het geld uit de ambtslasten voor ontvangen had, werden des schouts erfgenamen er zes jaar na het aangaan der schuld voor aangesproken en door de ridderschap, als zij niet betaalden, met executie bedreigd; want „Haer H. Wel geboren naemen in consideratie dat door dusdane maniere van handelinghe het crediet ende respect van deesen Ambte ten uytterste werd benadeelt.” Gelukkig voor de jonkers van Neder-Betuwe dat zij nog wisten wat eerlijk beheer was; want ook aan hen zelf zou na verloop van jaren gevraagd worden waar de penningen bleven die de belasting-betalenden opbrachten.

Dat bij zulke toestanden de lands- en ambtsbelangen deerlijk verwaarloosd moesten worden, lijdt geen twijfel; en dat bij het maken van dijk- en kribwerken de aarde en het rijshout niet altijd op de rechte plaats gekomen zijn, mag men wel aannemen, en... het blijkt ook.

Hoe in die dagen zaken behandeld werden, zien wij uit het volgende. Toen na de ontdekking van de wanorde in Johan de Cocq van Oppijns beheer ambtman en jonkers aangesproken werden om schadevergoeding, droegen zij hun belangen op aan

dr. Antonis Fojert, der beide rechten doctor en advocaat voor den wel edelen hove van Gelderland, tevens advocaat van het ambt Neder-Betuwe. Fojert heeft ons een zeer uitvoerig extract uit zijn specificatieboek nagelaten, en daaruit blijkt hoe hoog een advocaat op het eind der 17de eeuw zijn diensten schatte, waarvan het Groot Geldersch Placcaatboek trouwens een tarief meedeelt in 1676 vastgesteld. Dr. Fojert trok onophoudelijk te paard heen en weer van Arnhem naar Tiel; ook reed hij van Arnhem langs Kesteren naar Zoelen, waar hij aan de bank de triomphante sententie aanhoorde, waarbij de erfgenamen van den ontvanger veroordeeld werden tot betaling van ruim 10.000 gulden. Het aanhooren van de sententie kostte 4 gulden; de reis, één dag heen, één terug, en één oponthoud, 27 gulden; drie dagen paardenhuur 3 gulden 15; vertering, veer- en weggeld, 2 gulden. Er volgde een appèl, dat veel geld kostte, en zoo was de advocaat genoodzaakt aan zijn principalen een rekening in te dienen van 1243 gulden 15 st. Maar hij spaarde zijn lastgevers ook niets. Uit deze en volgende specificaties blijkt, dat hij rekende — waartoe de Provinciale ordonnantie hem recht gaf — voor het ontvangen en het lezen van een brief; voor het uitschrijven van de rekening zelf; voor „peerdehuur of voor fatigues in plaets van deselve” (1 guld. 10) — als hij gelooopen had, waarschijnlijk.

Van een „seer wijtlopige schrifture” — een antwoord op een exceptie — lezen wij: „Dat voors. schrifture mij is worden ter handen gestelt om deselve te examineren, hetwelke gedaen ende geoordeelt een keukenschriftuer te wesen, ende dat het vertrouwen hadde geen vervolgh daerop te sullen komen. Comt voor het examineren der schrifture ende het maeken van remarques om daarvan gediend te zijn ter sijner tijt, 5 gulden.”

Advocaat Fojert diende een rekening in voor deze zaak en nog vier andere — waaronder eene tegen de douairière van Goltsteyn — van 2555 gulden. De heeren van het Ambt — al wisten zij uit het proces over den zaadiend dat hun raadsman duur was — maakten bezwaar deze som te betalen; zij hadden Fojert aangesteld tot ambts-advocaat op een salaris van 60 gulden 's jaars, in te gaan 1 Januari 1670; zij vermeenden thans dat de verdiensten, behalve uit het vaste salaris, be-

hoorden gevonden te worden uit de koopenningen van de verkochte eigendommen, het landgoed Thedingswaard. Maar Antonis Fojert overleed zonder zijn rekening betaald te zien; zijn kinderen dienden een verzoekschrift in om betaling te erlangen; en in 1702 — ruim dertig jaar nadat de zaak aanhangig was gemaakt — nam de ridderschap het besluit om aan de erfgenamen voor de 2555 gedeclareerde guldens er 1200 uit te betalen in drie jaarlijksche termijnen. Reeds vroeger hadden de heeren besloten na den dood van Dr. Fojert geen anderen vasten advocaat aan te nemen en nog minder... te betalen.

Evenwel, de heeren hebben zich aan dit besluit niet gehouden. Zij stelden nogmaals een Fojert tot ambts-advocaat aan, Willem genaamd, die daarvoor jaarlijks 100 gulden ontving, maar die het zoo erg maakte dat hij tegen de heeren van de ridderschap zelf optrad. Immers, in 1724 werd van hem aangeteekend, „dat denselven uyt dien hoofden niet alleen behoorde te weesen een patronus ende advocaat van deese ridderschap in 't generaal, maar ook van d' Heeren Lheden desselfs in 't particulier.” Maar hij had zich dienaangaande heel anders gedragen. Daarom werd hij in de vergadering geroepen, door den ambtman zeer serieuselijk onder handen genomen, en „heeft verclaert dat nooyt teegens eenigh Lith des Ridderschaps van deesen Ampte meer gedenckt of sal practiseeren directelijck of indirectelijck;” waarop de leden in 't betalen van zijn tractement provisoirelijk consenteerden.

Tegelijk met de rekening van Fojert werd nog op een andere aanmerkelijk gekort. Een procureursweduwe kreeg op een declaratie van 257 gulden, na taxatie, er maar 70 betaald. Dat korten op rekeningen komt destijds zeer algemeen voor, en waarschijnlijk werd er van te voren staat op gemaakt.

Op de vergadering waarin de jonkers moesten vernemen dat het Ambt wegens wanbetaling met parate en militaire executie bedreigd werd, kregen zij ook kennis dat het kribwerk te Doodewaard bijna was voltooid, en, zoo God de Heer goed weder beliefte te geven, weldra tot perfectie zou worden gebracht. Doch reeds in den zomer van het volgende jaar had er aan dat werk een onverwachte val en verzinking plaats. En het was weer de graaf van Waldeck, die, als heer van Lede

en Oudewaard — en gedekt waarschijnlijk door het gezag van zijn vriend den Stadhouder-Koning — tusschenbeide kwam en den raadsheer van Welderen als afgevaardigde naar den Kesterenschen gerichtsdag zond. Welderen eischte bij het delibereren over het leggen van zoo considerabele werken, waarin Zijn Excellentie zulk een merkelijke som had te contribueeren, verschrijving ter vergadering. Na redenen en wederredenen werd dit toegestaan, en de heer van Welderen zou met den dijkstoel eerstdaags het gelegde werk visiteeren; maar de hoog edeleheeren wilden hiermede geenszins „aanlaat” geven of toestaan de propositie door den heer raadsheer van Lidth de Jeude gedaan, dat Zijn Excellentie op alle politieke vergaderingen iemand zoude mogen zenden.

Doch wat de leden van de Neder-Betuwsche ridderschap ook besloten, de graaf van Waldeck-Kuilenburg schijnt voor hen een lastige dwarskijsker geweest te zijn, die misschien niet altijd overtuigd was dat het rijshout voor landhoofden en kribben op de juiste plaats terecht kwam.

Toen na de rampen van de Fransche invasie — zooals dit meer geschiedt — de vloer schoon geveegd werd, en er gecommiteerden uit de ridderschap benoemd werden die belast waren om „eenige mesnages uyt te vinden tot voordeel van 't Ampt,” achtten zij het ook noodig om te brengen „redres in verteringen” en om de predikantstractementen te regelen — gelijk wij nog nader zien zullen. Ook de tractementen van de leden van den dijkstoel werden herzien en geregeld, en gesteld voor den dijkgraaf, als van ouds, op 218 gulden 's jaars; voor de heemraden en den landschrijver op 109 gulden, en voor den dijkbode op 50 gulden; maar zij mochten geen verteringen en transporten of reiskosten in rekening brengen. Voor vacatiën of zitgelden werd in eens toegestaan aan den officier of ambtman 100 gulden, aan de heemraden en den landschrijver de helft hiervan, en den dijkbode het vierde gedeelte. Maar de heeren hebben zich niet lang aan deze bepalingen gehouden. Zij lieten zich, zoo dikwijls er op éénzelfde vergadering een nieuwe zaak ter tafel kwam, daarvoor ook vacatiegelden betalen, dus meermalen op één vergadering, en wel de ambtman 12 gulden en de andere heeren 6 gulden voor iedere zaak. Zij ontvingen ieder

jaarlijks 18 gulden voor een paar laarzen, en de ambtman kreeg 24 gulden voor flambouwengeld, de heemraden de helft. Ook voor het berechten van criminele zaken en het bijwonen van terechtstellingen werden hooge salarissen uitgekeerd, zoodat de ambtman een zeer voordeeligen post bekleedde, die omstreeks het midden der 18de eeuw 2500 gulden opbracht; en de andere heeren werden wel minder ruim, maar toch ook goed beloond... voor diensten die zij soms door anderen lieten waarnemen. De ambtman had gewoonlijk een substituut, die de loopende zaken voor hem behandelde, en nam de vrijheid om buiten het Ambt te wonen. Zoo vertoefden de van Welderens dikwijls te Ubbergen of te Valburg, waarvan zij heer waren, en ook in den Haag en in Engeland.

Wellicht was het weer aan 't gezag van den graaf van Waldeck te wijten, dat op een vergadering, toen verklaard werd dat op de dijken te Ochten groote ongelegenheid voorgevallen was, een besluit genomen werd waarbij de hooggeborenen de opdracht ontvingen om de werkzaamheden van hun ambt zelf waar te nemen. „Ende is verders nodigh geoordeelt — zoo lezen wij — dat de Heer Amptman ende alle Jonckeren des Ampts sullen opsicht nemen om ijder bij toeren twee dagen d'een nae d'ander bij het werck te verschijnen, ten eynde deselve voorspijcken wel ende behoorlick mogen worden gemaectt.”

Of men verder van den graaf van Waldeck nog last gehad heeft, blijkt niet; want het resolutieboek vertoont thans een groot aantal gefolieerde bladen onbeschreven papier, en als het na 21 jaren weder begint, is de beroemde veldmaarschalk al 18 jaren dood.

Dat de boeken niet nauwkeurig gehouden werden, erkenden de heeren zelf, want in de ambtsvergadering van 26 Aug. 1727 te Kesteren werd den landschrijver Adriaan Cock opgedragen de resoluties die onder de landschrijvers Joachim en Johan Fojert genomen waren en op losse papieren rondzwierven, behoorlijk te boeken.

Met den loop der jaren neemt het aantal beschrevenen thans een weinig af; enkele namen, als de Cocq van Oppijnen, van Goltsteyn, van Broeckhuysen, van den Steenhuys, verdwijnen;

oudere, als Vosch van Avesaet, van Leeuwen, van Wijk, van Gent, van Delfft, van Bemmell, Utenweert, zijn reeds in de 16de eeuw op den achtergrond getreden of voor goed heengegaan; nieuwe families, als Lawick en Pieck, komen te voorschijn. Sommige nieuwe namen treden in de Betuwe op door aanhuwelijk, daar de oude geslachten in de mannelijke lijn uitstierven, of ook wel omdat zij hun ouden staat niet meer konden voeren. Zoo komen de Piecken voort uit de Vijghen van Zoelen; de van Lyndens tot Oldenaller uit de Vijghen van den Appelenburg en de Snor; de van Wassenaers uit de van Wijhe's van Echteld; de Nyvenheims uit de van Wijhe's van Ecken-Wiel; Quarles de Quarles uit de van Wijhe's van Thedingswaard; de van Ecks van Teisterbant uit de van Bodecks. En de nieuwe geslachten vestigen zich op de huizen van de uitgestorven lijn.

In 't algemeen waren de familiën der beschrevenen met elkander vermaagschapt; de vreemden hielden zij zooveel mogelijk buiten hun kring. Maar toch ging het onder de Betuwsche jonkeren, gelijk wij trouwens reeds zagen, niet altijd vredelievend toe. De ambtman klaagde op een vergadering over discrepantiën en oneenigheden, zullende Zijn hoog geboren geen kosten en moeite sparen om alles te contribueeren wat tot redres daarvan eenigszins zoude kunnen dienen.

Van den 12den December 1685 vinden wij vermeld, en twaalf leden der ridderschap hebben de overeenkomst, toen aangegaan, onderteekend: „Differentien eenigen tijt herwaarts geweest hebbende in den Ampte van Nederbetuwe tusschen den Heer Amptman ende eenige Leeden van de Ridderschap, oock eenige van de Ridderschap d'een tegens d'ander, zijn deselve nedergeleyt in voegen als volght: Eerstelick dat haar Hoogh Ed. à foy des Gentilshommes(l) van nu af opheffen ende in vergetenheyt stellen alle de differentien mitsgaders moeilikheden ende hevigheden die tusschen d'een en d'andere zijn gereesen; oock cassereren de citatien ende proceduren daar uyt geresulteert, mitsgaders die tegen de heer Vijgh wegen den Heer Amptman privative is gedaen, deselve verbrandende in 't vuer der liefde met allerzijds belofte van met malkanderen in oprechte vrede ende eenigheyt te zullen leven.”

Maar het liefdevuur wilde niet doorbranden, want om tot het vredelievend doel „facielder te geraken” werd de richter van Brakell door de andere heeren overgehaald om afstand te doen van zijn heemraadsplaats met behoud van tractement, en dan zou hij bovendien nog kunnen beschikken over de survivance van een praebende uit het Heusdensche klooster, die thans aan zijn dochter toegewezen was. Ook zou hij, alsof hij nog effectief heemraad ware, jaarlijks het ordinaris supplement „tot het leersengeld” krijgen. Bij de uitzetting der ambtslasten echter werd bezwaar gemaakt om tractement uit te trekken voor een post die niet bekleed werd, zoodat de vredelievende heeren daardoor in langdurige moeilijkheden kwamen, waarvan de bijzonderheden ons geen belang inboezemen.

VI.

KERKE- EN KLOOSTERGOEDEREN.

Tot de maatregelen die na de Fransche invasie genomen werden „om mesnages uyt te vinden tot voordeel van 't ampt,” behoorde ook dat aan vijf leden van de ridderschap opgedragen werd „om een voorraem te maecken wegens d' augmentatie der tractementen voor de predicanten.”

De predikantstractementen werden nu dorp voor dorp nagegaan, en daarvan werd een uitvoerig rapport ter tafel gebracht; immers, eenige geestelijke heeren hadden op den laatsten gerichtsdag te Kesteren schriftelijk te kennen gegeven „dat de revenuen harer pastorien waeren van soodane sobere conditien dat het onmogelijk was voor haerluyden daarvan te kunnen subsisteren.”

Op den laatstgehouden kwartiersdag was vastgesteld dat een predikant ten platten lande jaarlijks aan tractement behoorde te genieten 500 gulden en waar combinaties zijn 600 gulden, en thans moesten er middelen gevonden worden om door een bijslag, congrue portie genoemd, dit minimum te bereiken. „Bij provisie ende ter tijt God de Heer betere tijden verleen en of nadere resolutien genomen werden,” zouden aan sommige noodlijdende predikanten de volgende voordeelen verleend worden: vrijdom van ambts- en dorpslasten, mitsgaders van hoofden- en kribbenpenningen; de vruchten van de gemeentegronden (waaronder b.v. het snoeihout van de wilgen langs de wegen!); een deel der opbrengst van vicariegoederen,

waarvan ook de schoolmeesters een gedeelte kregen; de opbrengst der tiendmaaltijden (*een heffing ten laste van de tiendopbrengsten*); en eindelijk een hoofdelijke omslag over de huisluiden van ieder dorp, „'t zij deselve gereformeert off anders zijn gesint, niemant uytgesondert.”

Sommige predikanten werden niet noodlijdend geacht. B.v.: „De predikant van Soelen, wordende door den heer derselver plaetse (*ambtman Vijgh*) ende tot zijn contentement gegageert, is dienvolgens oock geen klager.”

Wèl een reden voor den predikant om voor den heer der heerlijkheid bij de godsdienstoefening te bidden, en voor den koster om 's morgens te gaan vragen hoe laat mijn heer verkoos dat de kerk aanging — gelijk wij het nog bijgewoond hebben. En ook moet uit die dagen het gebruik afkomstig zijn dat nóg op een Over-Betuwsch dorp bestaat, dat nl. niemand van de aanwezigen de kerk na het einde der godsdienst-oefening verlaat, alvorens „de heer” met de zijnen vertrokken is.

Wat nu de vicariën betreft, waarvan sprake was, dit zijn kerkelijke stichtingen uit den Roomschen tijd, hetzij van geheele gebouwen, hetzij van onderdeelen, voor den heiligen dienst bestemd, en meer in 't bizonder van altaren, bij welke stichtingen tevens de middelen werden aangewezen waaruit zij en de geestelijken die ze bedienden, zouden worden onderhouden. Gewoonlijk bestonden die middelen uit de opbrengst van aan de vicarie geschonken en verbonden landerijen. De kapellen en uitbouwsels in onze oude kerken wijzen er op hoe talrijk die vicariën vroeger waren. Ook de kerken in de Neer-Betuwsche dorpen waren er mede bedeed. Vele kerken hadden er twee en drie, 'de kerk van Lienden zelfs acht. Bij den overgang tot de Hervorming — welke in de streek die wij behandelen vroeg en eenparig plaats had, vooral door den invloed van den ambtman Diderick Vijgh — veranderden de vicariën van bestemming, al is 't ook niet van aard. Van de inkomsten, ook van goederen die aan de abdij Mariënwaard toebehoord hadden, welke op een paar uren afstand buiten het Ambt gelegen had, werd een algemeen fonds gesticht, waarvan $\frac{2}{3}$ ter beschikking kwam van het hof van Gelderland, dat er, evenals in de andere provinciën geschiedde, beurzen van stichtte voor studeerenden, bij

voorkeur in de theologie. Het Neer-Betuwsche archief vermeldt hiervan weinig. Het blijkt evenwel dat deze beneficiën reeds lang vooruit beloofd en vergeven werden — wat soms plaats had op de vergaderingen der ridderschap, die zichzelf natuurlijk het eerst bedacht, maar niet altijd eenstemmig was, zoodat er menigmaal na de uitspraak een protest en misschien nog wel erger volgde.

Meer vinden wij over de bestemming van het overige $\frac{1}{3}$, dat aangewend werd ad pios usus, tot vrome doeleinden, om de tractementen van predikanten, kosteren en schoolmeesters op een behoorlijk bedrag te brengen. Wat alzoo uit de vicarie-goederen bestemd werd om de predikantstractementen tot een vastgesteld bedrag (500 en 600 gld.) aan te vullen, werd de congrue portie genoemd. Ambtman en ridderschap hadden het beheer over deze fondsen, en zij vertoonden ten dezen dezelfde eigenaardigheden die wij in hun andere administraties hebben opgemerkt. Het viel hun moeilijk de inkomsten aan anderen uit te deelen als zij er zelf belust op waren. Een rentmeester nam de belangen voor de heeren waar. Het grondbezit bestond uit 45 stukken land, groot en klein, waaronder uiterwaarden, over het geheele Ambt verspreid. Van zes tot zes jaar werden die landerijen verpacht. Op den duur zien wij de pacht prijzen stijgen. In 1720 bedroegen die over zes jaren 1263 gld. per jaar; ieder van de eerstvolgende zes jaren was ruim tweehonderd gulden minder; maar in 1763 werd de opbrengst voor zes jaren weer 1970 gld. per jaar. De verpachting van 1732—38 bracht op 5883 gld. Hiervan bedroeg de tertië of het derde part dat in de Neder-Betuwe verdeeld werd 1961 gld. En hiervan werd in die zes jaren uitgedeeld aan vacatiën van de heeren der ridderschap, die de verdeeling deden, 180 gld.; aan predikanten 1655 gld.; aan tractementen en schrijffoon van den rentmeester 460 gld., zoodat er een som van 334 gulden te kort kwam, die op het overschot van vorige rekeningen gevonden werd.

Wij vinden bij deze verdeeling niets voor de kosteren; vóór 1721 zien wij dat aan twaalf kosteren jaarlijks 250 gld. uitgekeerd werd. De heeren van de ridderschap bleven echter hun zorgen aan een goede verdeeling der gelden wijden en daarvoor bestendig hun vacatiën genieten. En toen de geestelijke goederen

niet genoeg meer opbrachten om, niettegenstaande de hooger wordende pachten, in aller behoeften te voorzien, voerden zij een nieuwe grondbelasting in van één en een halven stuiver per morgen, waar kerke- en schooldienaren gedeeltelijk uit betaald zouden worden.

De heeren van de ridderschap waren dus uitmuntend in de gelegenheid om de duimschroeven te gebruiken. Dit bleek ons reeds toen zij, bij de tiendkwestie, de tractementen van de ongehoorzame kosters inhielden, en wij zien het nogmaals in 1756 uit een rekest dat Georgius van Bleyswijck, beroepen predikant te Echteld, aan den voet van hunnen troon neerlegde. De dominee bevond dat de pastorale inkomsten zoodanig waren gedeterioreerd en verminderd dat zij nauwelijks 150 gulden per jaar opbrachten, en gaf tevens te kennen hoe hij vernomen had dat Hun hoogwelgeboren den tijdelijken predikant tot 1750 inclus uit de ambtsfondsen subsidie verleend hadden; „dan dat sedert die subsidie was gecesseert, ter oorsaeke, voor zoo- veel had kunnen nagegaan worden, van dese en geene personeelle conduïtes van suppleants predecesseur.” Aangezien het ambtsfonds niet toereikend was, werd besloten „het toecomende jaer favorabele reflexie op den suppliant zijn versoeck te zullen maecken.”

Even goed als de predikanten, hingen ook de schoolmeesters van het welbehagen van de ridderschap af. Op beider beroep oefende de dorpsheer grooten of algeheelen invloed uit, en menig kasteelbewoner heeft, als zijn keukenmeid met zijn koetsier ging trouwen, dezen genadiglijk tot onderwijzer der jeugd aangesteld. Slechts een enkele maal vinden wij in de resolutieboeken vermeld dat de ridderschap aan het onderwijs gewicht toekende. „Dewijl het exerceeren van het schoolmeestersambt ten hoogsten nootsakelijk sij” — lezen wij op 1723 — genoten de meesters uit de ambtskas een jaarlijksche toelage van 25 gulden uit de buitengewone middelen en evenveel uit de derdendeelen der vicariën of kerkegoederen. Deze 50 gulden, die aan twaalf kosters ieder toegelegd werden, zouden in 't vervolg aan de noodlijdende predikanten komen, en aan de kosters werd in de plaats daarvan een nieuwe bijslag toegelegd, „te verdeylen of over de mergentalen van 't ampt, ofte dat sulx

aen ieder dorp sal worden aangeschreven, zooals H. W. geb. naer exigentie sullen oordeelen het beste en gevoeglijkste te behooren."

Hoevéél de schoolmeesters zouden krijgen voor 'tgeen zij aan de dominee's moesten afstaan, en òf zij 't beloofde kregen, wordt niet gemeld. 't Is intusschen licht mogelijk dat zij nog geen goeden ruil deden. En de predikanten trokken van 't snoei-hout van de wilgen langs de straat ook al hun profijt!

En wat nu die vicariën betrof, waar zoo velen het oog op richtten, er hing een geheimzinnige sluier over. Daar waren vicariën weggeraakt... verduisterd, zooals het in officiële stukken genoemd wordt. Dat leert ons in 1752 het rekest van Johannes van Eck van Pantaleon, wiens voorouders in 1504 in de kerk van Eck een vicarie hadden gesticht op het altaar van Sint-Anna, en waar hij thans aanspraak op maakte ten bate van zijn predikant en schoolmeester; want de opbrengst der vicariën was allereerst bestemd ten behoeve van de plaats waar zij gelegen zijn, en dan van de naastbij liggende plaats.

Stukken land verduisterd! Dat zou bijna mogelijk zijn in dien tijd toen er nog geen kadaster bestond. Niet-rechthebbenden hadden er zich van meester gemaakt, althans van de opbrengsten, en dan waren er nog kapitalen zoek van vroeger verkochte vicariën en uitgangen of thijnsen. Het rekest van den heer van Eck had ten gevolge dat de ridderschap uit haar midden twee leden benoemde en den procurator Rink om ter zake van de verduisterde vicariën onderzoek en rapport te doen. Op het eind van 1754 deelde deze commissie mede, dat zij had gevonden ongeveer 284 morgen — d. z. 240 bunders — die tot de vicariën zouden behooren, doch dat zij niet in staat was deze terug te krijgen dan langs gerechtelijken weg. Wie ze zich toegeëigend hadden, behoeft wel niet gevraagd te worden: het zullen geen landloopers geweest zijn. De commissie verzoekt toevoeging van een advocaat, ten einde, als zij de verduisterde vicariën „uitvindig gemaakt" zal hebben, de bezitters op ambtskosten te sommeeren om aan te toonen uit wat hoofde en quo titulo zij die vicariën bezitten.

Ook Otto van Bylant, heer van Lienden, beklagde zich bij het hof van Gelderland dat die van 't ambt Neder-

Betuwe zich den derden voet eener vicarie toegeëigend hadden, die ten bate van zijn predikant en schooldienaar behoorde te komen.

Twintig jaar nadat de heer van Eck-en-Wiel gerekestreerd had, klopte zijn opvolger J. G. L. H. van Neukirchen genaamd Nyvenheim, die de heerlijkheid kreeg door zijn huwelijk met Seyna Margaretha van Wijhe, nogmaals aan om hetgeen hij zijn recht achtte. Er volgt een proces, dat door zijn zoon Evert Jan voortgezet, maar onder dezen ook gestaakt werd; want hij is — zooals onze notulen 't uitdrukken — na dato van 't entameeren deeser procedure geworden medelid van de ridderschap des ambts Neder-Betuwe, en dus tot conservatie van vriendschap en harmonie tusschen de leeden deeses Ampts... wordt over alle de disputen in der minne geconveniëert en getransigeert.

Evert Jan, wiens zuster Seyna Alexandrina daarbij nog getrouwd is met het lid der ridderschap Jacob Dirk van Brakell, richter van Tiel, stapte dus mede in de boot, zag van alle aanspraken af, en betaalde voor zijn aandeel zelfs 1200 gld. in de gerechtskosten.

Zóó werd er gehandeld met de vicariën, waarvan de heeren zelf verklaren dat er veel van verduisterd zijn, en die zij evenwel niet aan het licht trachten te brengen, al hebben zij zelf van de officiële inkomsten ook hun profijten.

In 1748 verklaarde de ridderschap ronduit aan den stadhouder, die op een klacht van de ingezetenen om inlichting gevraagd had, dat de vicariën behoorden tot de privatieve huishouding van ambtman en jonkers en gecenseerd werden te behooren onder hunne eigendommelijke goederen, die niemand anders aangingen en waarop of waaruit niemand iets te vorderen had. Destijds waren er maar twee predikanten in 't Ambt aan wie uit de opbrengst der vicariën iets toegelegd werd. Om in het te-kort van de tractementen te voorzien, was er een kleine belasting ingesteld op iederen morgen land. Het waren dus al weer de geërfdien die betaalden.

De hoog geboren heeren wier administratie niet altijd in den haak was, konden echter niet toelaten dat ondergeschikten zich eveneens al te grove vrijheden veroorloofden. In 1692

vinden wij een ordonnantie van hen, waarbij zij verklaren dat op de dorpen op een onordentelijke manier wordt gehandeld met het beheer van armen- en kerkegoederen, waarvan op sommige plaatsen in vele jaren geen rekening wordt gedaan. Zelfs als arm- en kerkmeesters deze bediening levenslang hebben waargenomen, geschiedt het doen van rekening nog niet eens na hun dood en wordt de zaak door een zoon of anderen erfgenaam voortgezet. Daarom wordt de verplichting opgelegd tot het doen van openbare verantwoording.

Een andere bron van gestadig terugkeerend voordeel voor de ridderschap leverden de kloostergoederen.

De met de Hervorming verbeurd verklaarde eigendommen van het jufferenklooster te Opheusden, dat in 1482 gesticht moet zijn door Gijsbert van Randwijck en zijn echtgenoot Johanna Vonck in het huis waar zij plachten te wonen, behielden na den staatkundigen en godsdienstigen omkeer in zooverre hun bestemming dat hun opbrengsten voortaan mede aan de adellijke jufferschap ten goede kwamen. De leden van de Neer-Betuwsche ridderschap wezen bij beurten ongehuwde adellijke dames voor deze voordeelen aan — wat natuurlijk aanleiding gaf tot allerlei verwickelingen en overeenkomsten.

De goederen werden telkens voor zes jaren verpacht en brachten per jaar op in 1744 675 gulden, in 1786 998 gulden. In 1641 komen als begiftigden voor een „joffrouw” van Wees, eene van Rossum, eene van Brakell, eene van Till, eene van Haef-ten, eene van Goltsteyn, eene van Brienens, en twee van Ecks. Zij moesten toen, om voor de praebenden in aanmerking te komen, minstens acht jaar oud zijn. De aandeelen liepen toen, naar gelang van den ouderdomsrang der begiftigden, van 50—125 gulden per jaar. Van 1750—56 genoten van deze uitkeeringen eene freule Vijgh, eene van Welderen, en eene van Hoevell, ieder jaarlijks 120 gulden; eene van Eck tot Teisterbant, eene van Welderen, en eene Pieck, vervangen door een freule Mackay, ieder 79 gulden; de rentmeester verdiende 75 gulden, en de armen van Heusden mochten zich jaarlijks met een gift van 10 gulden verheugen. In 1792 werden de praebenden, wegens vermeerderde opbrengsten, alle gelijkgesteld en gebracht op 150 gulden 's jaars. In 1795 werden zij bij den grooten

omkeer van zaken en het ophouden der adelsvoorrechten ingetrokken en nationaal verklaard; in 1798 bij de nieuwe staatsregeling weer ter beschikking gesteld van de, meerendeels niet adellijke, leden van 't ambtsbestuur; in 1811 door Napoleon weer ingetrokken; doch in 1820, op rekest, nogmaals teruggegeven, op 80 gulden gebracht, en door de ambtsjonkers, zooals de leden zich ook nu nog gaarne lieten noemen, aan een hunner vrouwelijke verwanten opgedragen. Ook andere leden der hooge regeering hebben toen in dit voorrecht gedeeld. Deze praebenden werden nog in de tweede helft der 19de eeuw door het Rijk uitbetaald, totdat de begiftigden, die nóg wel, schertsenderwijs, als freules van Neder-Betuwe aangesproken werden, uitstierven.

Er bestaan wel naneven van deze „freules” die om de betiteling meenen dat zij adellijke voorouders gehad hebben. Doch de op dezen grond berustende meening is onjuist.

VII.

RECHTSPLEGING.

Ter eere van de leden der ridderschap moet gezegd worden dat zij in de 17de en 18de eeuw — gelijk de boeken het uitwijzen — hun naam behoorlijk wisten te zetten; maar zij hadden ook hooge plichten te vervullen: zij zaten zelfs als rechters over leven en dood van hun medemenschen en over ingewikkelde rechtsvragen. De ambtman als richter spande de gerichtsbank, was openbaar aanklager, deed de zaak bedingen, maande de gerichtslieden om vonnis te wijzen, en zorgde dat de uitgesproken vonnissen ten uitvoer gelegd werden.

De grondslag van de rechtspraak was het landrecht; in de Betuwe gold dat van de vier bovenambten des Nijmeegschen kwartiers. Bij gespannen bank moesten er, behalve de officier of richter, minstens twee gerichtslieden tegenwoordig zijn. Soms, in kleine zaken, die thans voor het kantongerecht zouden komen, zat de ambtman niet met de leden van de ridderschap, maar met een tweetal gerichtslieden uit de dorpelingen gekozen, eenigszins als deskundigen of als jury optredend. De richter deed dan een uitspraak, waarop 't vonnis der gerichtslieden voor recht wees.

Maar bij grootere zaken zat de richter in een vollen heymaal en gespannen bank, soms maar met twee leden van de ridderschap, met oordeel en vonnis bekleed als recht is. De richter vermaande dan „de ridderschappen dat zij wijsden tusschen die parthien dat recht weer.”

De kosten der rechtspleging kwamen in civiele zaken ten laste van partijen, die hun belangen door een voorspraak konden doen voordragen. Indien een partij naar 't oordeel van 't gericht niet bekwaam was om haar zaak voor te dragen of geen procureur kon machtig worden, werd er door den richter een voorspraak of procureur toegevoegd, die daarvoor een belooning kreeg, naar redelijkheid bij die van de Rekeninge (d. i. de rekenkamer) begrooten.

Eens werden er bij de Neer-Betuwsche bank tien procureurs te gelijk benoemd... met de geruststellende bepaling dat zij gedurende de zitting van 't gericht niet gevangen genomen konden worden.

Voor ieder uur dat de zitting-hebbenden op de gerichtsdagen tegenwoordig waren, kregen zij van partijen een gulden, de landschrijver eveneens, de richter twee gulden, zonder dat zij het ambt iets voor vertering in rekening mochten brengen. Bij de gerichten in de heerlijkheden stond hiertoe het halve bedrag.

Bij zaken die crimineel waren of door de leden van de ridderschap crimineel genoemd werden, genoten zij van de provincie voor het berechten 175 gulden, te verdeelen onder zeven zitting-hebbenden; indien er meer zaten, kregen de overigen niets. Voor het bijwonen van een terechtstelling ontving de ambtman dertig gulden. Deze bedragen, die bij landschaps-resolutie in 1715 vastgesteld waren, golden alleen voor Over- en Neder-Betuwe, omdat het gericht ten platten lande werd gehouden, „ende de Jonckeren om deselven bij te wonen buiten hare residentieplaetse moeten gaen.” In de andere ambten, steden en gerichten van Gelderland „sal voor diegene welcke de examinatie van een crimineel doen, eens twaelf gulden worden goet-gedaen.” Voor de apprehensie van een verdachte mocht de officier niets rekenen, wel voor kosten van transport van den geapprehendeerde, en voor bodeloonen en expressen werd den gerichtsschout twee en een halve gulden daags toegewezen.

Voor deze belooningen namen de leden der ridderschap volgens hun eed op zich: „alle en een iegelijk in 't geven van vonnissen naar hun beste kennis lantrecht te laten wedervaren, zonder iemand daarin te ontzien noch te vreezen, hetzij adel of onadel, armen of rijken, om lief of om leed, neen, maar

alles te zullen doen wat een oprecht en getrouw gerichtsmann naar landrecht schuldig en gehouden is te doen."

Bij hooge crimineele breuken, wanneer er lijf of lid, heel of half goed van den gevonnisd bij verbeurd was, had het amtsgericht, vóór de uitvoering van het vonnis, de toestemming noodig van den landsheer of van hen die den heer vervingen. Aan deze bepaling van 't landrecht heeft het gericht van Neder-Betuwe zich onttrokken. Het velde doodvonnissen in hoogste instantie.

De heeren van 't gericht hadden overigens een zeer eenvoudige wijze om hun taak te vervullen. Een beschuldigde werd door twee of drie hunner in verhoor genomen — soms meerdere dagen en met afwisseling van rechters. Van dit verhoor werd door den landschrijver — zooals thans nog de rechter-rapporteur doet — een verslag opgemaakt. Werd een zaak schriftelijk behandeld, wat zelfs in zeer crimineele gevallen gebeurde, dan werd er uit de leden van de bank een oordeelwijzer benoemd. Deze kreeg de stukken in handen en raadpleegde een of meer rechtsgeleerden, die het schriftelijk relaas van de verhooren bestudeerden en een acte van beschuldiging opstelden, waaraan tevens een eisch van straf toegevoegd werd. Deze handelwijze had dit voor dat er van de rechters geen groote rechtskennis gevorderd werd — wat ten opzichte van de landjonkers ook een onredelijke eisch zou geweest zijn. Nadat de oordeelwijzer de stukken minstens zes weken onder zich had gehad, moest hij op een volgende zitting de zaak voorbrengen. Hierop volgde van de zijde van den beschuldigde een tegen-memorie, door zijn advocaat of procureur opgesteld. En op die schriftelijke verdediging had, zonder dat de beschuldigde ter zitting toegelaten was, na den eisch van den richter, de uitspraak van de bank plaats.

Getuigenverhoor neemt slechts een geringe plaats in; het wordt vaak in gewichtige zaken geheel nagelaten. Het landrecht maakt er ook geen melding van; doch wel behandelt het uitvoerig de toepassing van de pijnbank en de waarde van de bekentenissen die door middel hiervan verkregen zijn. De bloote bekentenis van een beschuldigde was voldoende om hem aan de galg te brengen.

In civiele zaken hadden soms uitvoerige pleidooien plaats. Behandelde het gericht zijn eigen of anderer appèl-zaken, zat het „ter klaring,” dan geschiedde dit doordat de bescheiden en getuigen aan een nader onderzoek onderworpen werden.

De heeren der heerlijkheden die in hun dorp uit de schipbreuk van hun vroegere macht nog een gericht behouden hadden, stelden den richter aan — die soms ver buiten het dorp woonde en wiens waardigheid dikwijls zoo goed als erfelijk was — en de schepenen: gewone dorpsbewoners, die het hoogadellijk gericht nabootsten door zoo noodig ook met een oordeelwijzer te werken. Van de vroegere hooge rechten was hier echter niet veel overgebleven: zoo kon het gericht van Eck-en-Wiel sedert het begin der 18de eeuw slechts geldzaken berechten tot een bedrag van 15 gulden en vechterijen waarbij geen kwetsuur of bloedstorting had plaats gegrepen.

Behalve deze uitzonderingen voor kleine zaken was de adellijke bank van Neder-Betuwe over alle dorpen gesteld en hield zij daarvoor zitting te Kesteren en te Zoelen, in ieder van deze plaatsen tweemaal 's jaars, op vaste dagen, en, als 't noodig was, ook nog in buitengewone samenkomst.

De klaring werd drie malen 's jaars gehouden op een zondag, oudtijds aan de kerken te Kesteren en te Zoelen, of aan andere kerken, die de richter goed vond. Waarschijnlijk werd in de kerk vergaderd en beraadslaagd, en buiten de kerk, „aan den muur,” dus in het openbaar, het vonnis uitgesproken. In 1658 werd het klaring houden op zondag, ter wille van de uitoefening van den godsdienst, afgeschaft, en later kwam in de plaats van dit gericht het beroep bij den hove provinciaal.

Het ambtsarchief geeft ons omtrent de rechtspraak slechts zeer weinig; véél meer brengt het gerechtelijk archief, dat in het rijks-depot te Arnhem berust. Wij willen er even in bladeren, en met het oog vooral op zeden en tijdsomstandigheden het een en ander in het licht stellen, waarbij wij niet mogen verzuimen op deze rijke bron voor rechts- en zedengeschiedenis de aandacht van deskundigen te vestigen.

Vele gerechtelijke archiefstukken, vooral die van de kleine heerlijkheidsbanken met hun hoog- of halsgericht, zijn geheel verdwenen; ja, het is de vraag of er over menschen die ter

dood gebracht zijn wel altijd veel te boek gesteld is. In den loop der eeuwen hadden er overigens groote veranderingen plaats: in 't algemeen samentrekking van gezag, gelijk op den duur overal; maar ook ontduiking waar men er kans toe zag.

Vooreerst moet opgemerkt worden dat het Gezag, de ambtman, belang had bij het aantal misdaden en overtredingen, waarop meestal vaste boeten of breuken stonden. Zij werden, na veroordeeling door het gericht, door den ambtman geïnd en aan zijn lastgevers — graaf of hertog en later provinciale rekenkamer — verantwoord, waarbij hij een zeker gedeelte, eerst $\frac{1}{3}$, later $\frac{2}{3}$, voor zich mocht behouden. Evenwel werd de gegoedheid van den persoon die een misdrijf pleegde in aanmerking genomen; wie het meest kon missen werd het zwaarst gestraft, en zeer streng werd iemand aangepakt die zich aan de landvorstelijke hoogheid of aan de heeren van de ridder-schap zelf vergreep.

Het gereformeerd landrecht van 1680 geeft onder vele anderen de volgende tarieven:

Wie God-Almachtig, de heilige Drie-Eenheid of Gods sacramenten lasterde of bespotte, verbeurde de eerste reis 20 carolus gulden, de tweede reis het dubbele, en werd voor de derde reis aan den lijve gestraft, tot goedvinden van 't Gericht.

In 't openbaar werken op den dag des Heeren of andere verbods-dagen, en gedurende de predikatie in herbergen drinken of spelen, kostte een gulden 10 stuivers, en voor den waard die 't toeliet zes gulden.

Dartelheden, als vasten-avond-houden, ganzen-trekken, mei-boomen-planten, papegaai-schieten, nieuwjaar-zingen, kostten een gulden, en vier gulden aan den waard wiens herberg er in betrokken werd. Belediging, smaad, laster, was den Heer een breuk van zes gulden schuldig, behoudens de civiele actie van den beledigde.

Wie met woorden of daden tegen ambtenaren in functie verzet pleegde, was overgeleverd aan de willekeur van 't gericht. Een vuistslag, zonder dat er bloed op volgde, kostte vijf gulden, en als de geslagene aanleiding gegeven had, kreeg hij ook vijf gulden boete. Wie met een hard voorwerp naar iemand sloeg of wierp zonder hem te kwetsen, verbeurde 25 gulden. Mestrekken

zonder kwetsuur kostte 50 gulden, kwetsing van een lichaamsdeel, zoodat het niet meer als vroeger gebruikt kon worden, stond voor 100 gulden geboekt. Werden de wonden opzettelijk, verraderlijk, of met een scherp voorwerp toegebracht, dan werden de boeten verdubbeld.

De ambtmansrekeningen en gerichtelijke signaten der Kesterensche en Zoelensche banken leveren tal van feiten, die wij hier slechts zeer vluchtig zullen beschouwen. Dat onze voorouders twee, drie eeuwen terug ruwe tijden beleefden, leeren ons de breuken die geboekt zijn als geheven op nederslagen, d. z. manslagen, ofschoon er ook met boete gestrafte zelfmoorden en persoonlijke ongelukken met doodelijk gevolg onder deze rubriek voorkomen. De boeking in de ambtmansrekening wijst echter nu en dan groote gapingen aan, waarschijnlijk niet omdat er toen geen gevallen voorkwamen, maar omdat de breuken niet verantwoord zijn.

De rekeningen der ambtlieden van Neder-Betuwe in het archief der rekenkamer van Gelderland beginnen met 1408 en geven ons in dat en het volgende jaar samen vier nederslagen, waarvan er twee geboet werden met 29 en 26 gulden, omdat arme menschen de bedrijvers waren; een met 400 gulden, waarvan de helft aan de verwanten van den verslagene en de helft aan den hertog; en een met 220 gulden, waarvan eveneens de helft aan den hertog kwam. Zoo vinden wij vele jaren met twee en drie nederslagen; 1492 had er zelfs zeven, die door elkaar met 24 gulden 10 stuivers geboet werden (wellicht had het lage tarief invloed op het aantal), en in 1514 komen er zes voor, gemiddeld tegen 16 gulden berekend — wat echter destijds voor arme lieden een zware som was, die zij niet eens konden opbrengen.

Onderlinge vechterijen zullen wel het meest aanleiding gegeven hebben tot manslag, en om deze te beteren werd nog meer dan boete geëischt, ook een kwijtschelding. Eerst kwam natuurlijk het betalen van de boete, maar deze kan ook wel eens boven de kracht van welvarende lieden gegaan zijn. Zoo had Albert van Leeuwen (of die Leeuw) te Rijswijk een neerslag gepleegd op Willem Heuff van Avezaath en was straffeloos geworden doordat hij in 1512, toen hertog Karel binnen Tiel

kwam, de lijn vasthield die, volgens 't gebruik van den tijd, ten behoeve van uitgebannen, aan 's hertogs paard vastgebonden was. Een neef van Albert van Leeuwen, Herman, had op zijn beurt het leven verloren door toedoen van Dirk Vijgh, den oudsten zoon van den ambtman. Van 1560—66 werden door den ambtman vergeefsche pogingen aangewend om voor zijn zoon van de regeering de opvolging in zijn hooge betrekking te verkrijgen. 's Konings stadhouder antwoordde daarop dat aan het verzoek niet kon worden voldaan zoolang Dirk geen remissie erlangd had van zijn misdaad en zoolang zijn vader de daarop gevallen breuk niet had ontvangen en verantwoord. De vader deed geldelijke aanbiedingen aan de hooge regeering, doch de zoon werd niet hersteld voordat hij in 1566 brieven van pardon gekregen had van koning Filips — die om de heerschende troebelen wellicht toegevend was — welke brieven de veroordeelde aan het hof van Gelderland overreikte, met de gunst om dit niet knielend, maar staande te doen. Het werd dus als een zwaar vergrijp beschouwd waaraan de toekomstige ambtman zich had schuldig gemaakt; de van Leeuwens behoorden immers tot een riddermatig geslacht.

Een doodslag op den maander van 's Heeren penningen werd in 1509 met 300 gulden bekeurd. Meermalen kwam het voor dat de inners van belastingen ruw bejegend werden, en wie er zich aan te buiten ging moest er zwaar voor boeten. Een zelfmoord werd óók beboet, in 1626 zelfs met 100 gulden. Iemand te Rijswijk, die in 1461 onder zijn eigen paarden en wagen, die hij geleidde, dood bleef, moest daarvoor, behalve zijn leven, ook paarden en wagen missen, die evenwel, omdat 't „een onnosell ongevall was,” voor vijf Rijnsche guldens van 28 stuivers van den ambtman teruggekocht konden worden. Te Deil in Tielerwaard moest een man, wiens vrouw „sich selven mit hoeren kinde in der wajen (*kolk*) van armoede ende mismoit verdrenckt had,” haar verbeurd verklaarde hut terugkoopen voor 48 kromsterten. Als een schipper van zijn schuit viel en verdronk, dan werden de kleeren die hij aanhad benevens de schuit en de lading verbeurd verklaard, en moesten de achterblijvenden bovendien nog een boete betalen. Zulke denkbeelden heerschten er over gerechtigheid en boete toen

edellieden over hun evenmenschen recht spraken. Doch met den tijd werden de denkbeelden gewijzigd, en in 1573 werd deze rechtsbedeeling over verongelukten op den landdag te Nijmegen afgeschaft, nadat de crimineele constitutie van Karel V haar reeds als een onzedelijk gebruik gebrandmerkt had. Dat het gericht van Over-Betuwe in 1594 en dat van Tiel in 1597 ieder nog een vrouw wegens hekserij ter dood veroordeelden, is bij zulke toestanden te begrijpen. Hoe ernstig de heeren zich deden gelden, en dat zij, om het recht zijn loop te doen hebben, geen kosten ontzagen, blijkt uit het volgende. In Februari 1677 be-roofde een gevangene „Willem Dircks, alias Prins Willem in de wandeling,” zich door ophanging van het leven. Er werd nu, gelijk allerwege gebruikelijk was, vonnis tegen hem geveld, luidende dat zijn lijk op een horde naar de galg zou worden gesleept en met een been daaraan gehangen. De rechtspleging moest worden bijgewoond door den ambtman of officier, de leden van 't gericht, en al de schouten van 't ambt, als van ouds. Die van Hien, waar de delinquent gewoond had, moesten leveren vier paarden en mannen om hem te slepen. Indien de gevangene crimineel te recht gestaan had, en ter dood gebracht ware, dan konden de heeren van 't gericht nú door zijn achterbaksche daad groote schade lijden; immers, er was voor het be-rechten van een crimineele zaak, gelijk wij reeds vermeldde, voor de zeven zitting-hebbenden 175 gulden beschikbaar, en voor den ambtman nog als extra-belooning voor het bijwonen der strafoefening dertig gulden. Eerst kreeg de ontvanger der ambtslasten de Cocq van Delwijnen aanschrijving om tot verpleging van de onkosten der executie honderd gulden te schieten aan handen van den officier tegen genot van interest. Ook zou zijn Hoog Edele tellen aan Jan Rijnhert, in voege als voorzeid, honderd vijftig gulden in mindering van de verteringen. Toen de heeren de executie van den levenloos gehangene gingen bijwonen, moesten zij dus een deel hunner oude herbergschuld afbetalen om weer nieuwe te kunnen maken. En omdat zij er een gerechtelijke plechtigheid van maakten, kregen zij hun salarissen óók uitbetaald.

Sommige geappreheendeerden waren reeds vooruit veroordeeld, en daartoe behoorden bij voorkeur de heerlooze vage-

bonden, heidens, landloopers, soldaten zonder pas; want Gelderland is door zulke zwervers eertijds altijd overstroomd geweest, en het regende placcaten tegen die gevreesde gasten.

Aangezien niettegenstaande vroegere placcaten, laatstelijk van 1714 — heet het negen jaar later — „sodanige vagabonden, ledigh-gangers en deugenieten haer hoe langs soo meer verstouten die voorschr. Placcaten te overtreden, alsof die nooit geëmaneert waren,” ... zullen zij, voor de eerste maal geapprehendeerd, publiek worden gegeeseld, voor de tweede maal gegeeseld en gebrandmerkt, en voor de derde maal met den dood gestraft worden. „Ende diegene dewelcke sich noemen met de name van Heidenen of Egiptenaers, soo Mans als Vrouwen,” zullen voor de eerste maal gegeeseld en gebrandmerkt, en reeds voor de tweede maal zonder conniventie of vorm van proces opgehangen worden. Had een landlooper eenig geweld bedreven, hij werd met den dood gestraft, eveneens zij die schietgeweer bij zich droegen of die in troepen van zes of meer manspersonen boven de zestien jaar bij elkander gevonden werden. Maar de landloopers stoorde zich weinig aan de placcaten en maakten het platteland hoogst onveilig. Men verzekerde dat zij soms in troepen van meer dan tweehonderd personen rondzwierven.

In 1716 liepen er in de Tielerwaard een groot aantal in de val, en nadat zij naar Bommel overgebracht waren, ondergingen aldaar den 29sten Juli elf mannen van dezen troep, loopende met het gezelschap der Heidens, de straf bij eerste overtreding opgelegd: geeseling, brandmerk, en verbanning, anderen ten exempel. Zij dragen meestal Hollandsche namen, enkele met Fransch gekruid, als Pieter Chaffine, Menlo la Fortune, Ferrière Jansen, La Free Jansen. Drie weken later ondergingen nogmaals te Bommel vijftien personen hetzelfde lot, en drie hunner werden bovendien naar het tuchthuis te Arnhem gezonden. Dezen komen meest voor met echt Hollandsche namen, als Pieter Jansen, Jan Mattijssen, Ceulse Jans, Lori die geboortig van Heicop was.

Als lieden die hun beroep grondig kenden, stoorden velen zich niet aan gloeiend ijzer of geeselroe, vertoonden zich den dag na de terechtstelling weer op de strafplaats, en bleven in de streek rondzwierven. Zoo kwamen er van de eerste partij

zeven te Wamel, waar zij de deur van een bakhuis openen, eenige natte wasch uit een tobbe haalden, en die overgaven aan vrouwspersonen uit hun gezelschap. Met een schuitje dat zij te Leeuwen lossneden, voeren zij de Waal over naar de Betuwe, alwaar er twee gegrepen werden: Absalon Willemse, alias Ferrière Jansen, die „den tijt sijns levens onder de voorgenoemde heydenen heeft geloopen en zich erneert” — zegt de beschuldiging — en te Bommel mede de straf had ondergaan, benevens Arnoldus Willemse, nog een knaap. Zij stonden terecht voor de bank te Kesteren. Er werd een acte van beschuldiging tegen hen opgemaakt die eigenlijk niets behelst dan het hiervoren vermelde.

Op de „Tigte” den hoog-adellijken gerichte des amts Neder-Betuwe tot Kesteren overgegeven door en van wege den ambtman, volgt een antwoord in 25 paragrafen door of van wege Absalon Willemse, alias Ferrière, ingeleverd. Immers, volgens het landrecht werd den beklaagde een voorspraak gegeven. Als voornaamste verweer komt voor dat de beschuldiging is abusief en onbewezen; „dat het niet genoeg is ymand met dusdaene simpele en ongeverifieerde accusatiën, van alle bewijs ontblood, te bezwaren ende te accuseren.” Verweerder zegt, zich nooit onder Heidens opgehouden en na zijn eerste apprehensie vier à vijf weken gehooïd te hebben te Heukelom en Asperen. De memorie van verdediging is onderteeënd en dus blijkbaar opgemaakt door J. G. van den Broeck, die destijds voorkomt als klerk van den landschrijver.

Arnoldus Willemse wordt beschuldigd dat hij zich niet heeft ontzien gedurende zijn levenstijd onder de zoogenaamde Heidens te verkeerē, maar zich in deze provincie te Geldermalsen, Asperen, en voorts op te houden, en tegenwoordig geweest te zijn bij den diefstal van wasch te Wamel. Door zijn twee verdedigers — natuurlijk, evenals bij zijn lotgenoot, toegevoegd — wordt schriftelijk ingebracht dat hij niet langer dan omtrent vijf weken met die Heidens heeft geloopen, daartoe vervoerd door zijn minderjarigheid en onnoozelheid, zijnde niet veel boven de 16 jaren oud; waarbij hij tevens verklaart niet te kunnen lezen en van geen placcaten af te weten, en dat de overgroote armoede hem tot dit zijn doen gedrongen heeft.

Inderdaad waren er destijds, toen de oorlogen zulke meedoogenlooze en verschrikkelijke verwoestingen aanrichtten, velen die letterlijk als vagebonden rondzwierven, zonder eenige bezitting, zonder dak, zonder familie of vaderland, ter nauwer nood zelf wetende hoe zij heetten of waar zij vandaan kwamen. Maar de omstandigheden schenen het noodig te maken dat er streng opgetreden werd; dit ondervonden de beide gevangenen die bij den diefstal van het waschgoed te Wamel tegenwoordig waren geweest. Absalon Willemse werd, zonder dat hij voor de volle bank was geweest, veroordeeld om opgehangen te worden, anderen ten exempel, waarna het lichaam met een ijzeren ketting aan de galg moest blijven hangen; de knaap Arnoldus Willemse kwam vrij met geeseling, brandmerk, en verbanning uit de provincie. De uitspraak was in hoogste instantie. De ambtman maakte in een schrijven aan het hof te Arnhem melding van de veroordeeling en verzocht het hof den scherprechter naar Tiel te zenden. De gerechtsplaats, die Neder-Betuwe met Tiel deelde, lag aan den Waaldijk, even boven de stad.

Den 13den September werd het vonnis uitgevoerd. Binnen drie weken na de gevangenneming liep alles af.

De ambtman diende over de beide gevonnissen bij de rekenkamer zijn rekening in, die aldus luidde:

Onkosten van het houden van 't gericht volgens

het geallegeerde reglement	175 gulden
Aan den scherprechter	66 „
Expresse aan den ambtman van Maas-en-Waal en den magistraat der stad Bommel voor informatie	11 „
Kostgeld, sluiten en ontsluiten der delinquenten .	31 „
Aan de predikanten	18 „
Den ambtman voor het assisteeren bij de executie	30 „
Voor een nieuwen geeselpaal en een ladder tot de galg	16—6 st.
Den timmerman voor het zetten van den paal en het maken van de ladder	13—14 „
Voor het verven van de galg tot conservatie van deselve	12 „
Voor de krammen en ijzeren ketting	14 „

Te zamen beliepen de kosten 387 gulden, maar er wordt niet bij vermeld of de vergoeding voor de verdedigers er in

begrepen is. Wellicht hebben zij die deze rekening opgemaakt hebben wel eens grooter diefstal gepleegd dan de zwervende knaap die een deel van deze kosten op zijn verantwoording had. Het schijnt ook dat de heeren van den gerichte niet afgerekend hebben; want vijf jaren later dienen de twee buurmeesters van Echteld aan ambtman en ridderschap een verzoek in om betaling van 18 gulden, daar zij den gevangene Absalon met een wagen van de gevangenis te Tiel naar het gericht te Kesteren en terug hebben gereden.

Niettegenstaande de strenge maatregelen kwamen de heidens, zwervers, landloopers en heerlooze knechten telkens weer te voorschijn en maakten zij het land zeer onveilig. Zoo vinden wij vermeld dat negen jaar na de zoo even meegedeelde rechtspleging de ambtman van Neder-Betuwe Bernard van Welderen, bijgestaan door vijf dorpsschouten met hunne manschappen, een jacht op Heidens hield, waarbij drie mannen en een vrouw werden bemachtigd, die onmiddellijk door het gericht van Neder-Betuwe tot de galg veroordeeld werden. En van zulk een vonnis in Neder-Betuwe was, gelijk wij reeds zagen, in tegenstelling met Maas-en-Waal en Over-Betuwe, geen beroep mogelijk, zoodat het hof van Gelderland zelfs geen bevestiging behoefde te verleenen, en alleen zijn plicht betrachtte door onmiddellijk den scherp rechter te zenden, die door den ambtman op staanden voet aangevraagd was. Nog vele tientallen van jaren duurde de toestand van onveiligheid voort. Dit leert ons een vonnis van het hof van Gelderland van 3 December 1803, uitgesproken tegen negen mannen en vier vrouwen, die zich aan roof en moord schuldig maakten en onder Gorssel gevat werden. Slechts één ervan, een vrouw, kon verder gaan en het gebeurde terstond voortvertellen; zij behoefde slechts, met roeden omhangen, de executie der anderen bij te wonen en werd daarna levenslang verbannen. De drie overige vrouwen moesten eveneens de straoefening aanzien, ondergingen een geeseling, en kregen achtereenvolgens 30, 15 en 6 jaar tuchthuis en daarna levenslange verbanning. Van de mannen werden er zes opgehangen, en de vier overigen, nadat zij dit aanschouwd hadden, werden half geworgd en daarna geradbraakt.

Dit geschiedde te Arnhem in de 19de eeuw.

In Over-Betuwe werden in 1710 vier armenjagers aangesteld, die zich ieder van wapenen en een goeden hond moesten voorzien, en patrouilleeren. Nog in 1729 werden er kleeren voor die mannen geleverd, rood van kleur, met geel gevoerd. De veerman van het veer te Heteren diende op zekeren tijd een rekening in voor 335 bedelaars, die aldaar over den Rijn gebracht waren; en twee chirurgijns, te Heteren en te Elst, dienden een rekening in van 22 gld. 16 st. voor het genezen van beenwonden, gebeten door de honden der armenjagers. Ook in Neer-Betuwe werden rekeningen ingediend voor het genezen van wonden door de honden der wachtmeesters gebeten; gevangenen waren soms met wonden bedekt, waarvan de oorzaak niet ver te zoeken is. Nog na 1800 werden er in geheel Gelderland generale dievenjachten gehouden, waarbij alle dorpen hun hulp moesten verleen. Toen in 1804 het kamp van Zeist opgebroken werd, moesten die van Neder-Betuwe langs hun rivieren wacht houden om de vagebonden van hun grondgebied te weren. In den tijd dien onze ouders en grootouders beleefd hebben, was de veiligheid ten platten lande nog hoogst onvoldoende. En toch was de Betuwe, om haar ligging tusschen twee groote rivieren, nog betrekkelijk veilig, en gevaarlijk voor vagebonden.

Er werd streng gericht gehouden in vroeger dagen. In 1768 werd iemand die veldvruchten (meekrapkiemen) gestolen had door de bank van Kesteren veroordeeld tot een boete van 500 gulden, of bij wanbetaling tot drie jaren opsluiting en daarna tot drie jaren verbanning uit het Ambt. De veroordeelde betaalde niet en ging naar het tuchthuis. De gerichtskosten, die der rekenkamer hiervoor in rekening werden gebracht, bedroegen 175 gulden; en daarbij kwamen nog aan kosten voor den onderschout voor vertering, bewaring en transport van den gevangene naar Tiel; aan den cipier voor verpleging; aan den scholtus voor transport naar het tuchthuis; voor 't overbrengen van missives en voor verschotten van den fiscaal, te zamen 68 gulden. Hierbij moet niet vergeten worden dat al deze waardigheidsbekleeders hun vast tractement hadden.

't Is wel aannemelijk dat men hier met een gevaarlijken dief te doen had; anders zou de straf buiten alle verhouding zwaar zijn; maar de heeren van de ridderschap, wien zelf

wel eens wat door de vingers gleed, hadden er belang bij dat de vruchten des velds onaangetast bleven. Het was immers in die dagen moeilijk diefstallen en misdaden op te sporen. Runderen en paarden in de weide waren nimmer veilig, en voor diefstal daarvan werd vaak de doodstraf gegeven. Zoo hadden Christiaan de Snijder en zijn huisvrouw Helena Rozijn (van wie het Groot Gelders Placaet-boeck op het jaar 1721 melding maakt) tallooze diefstallen bedreven van schapen en bijenkorven. Hij werd daarvoor ter dood veroordeeld, en zij tot geeseling en tien jaren tuchthuis. Zij hadden vier kinderen, waaronder een zuigeling, en de anderen van 5, 7 en 8 jaren. Er ontstond geschil over, wie de zorg voor de kinderen die in de hut achterbleven op zich zou nemen. De diaconie van Oud-Keppel, waar de menschen thuis behoorden, verklaarde zich daartoe onvermogen. Het ambt en de provincie schoven den last ook van zich af. In 't gunstigste geval zullen de kinderen ergens uitbesteed zijn, en indien zij in leven bleven, waren zij aangewezen om opgenomen te worden in dat talrijke gezelschap van landloopers, die zelf dikwijls niet wisten hoe zij op de wereld kwamen.

Onze grootvaders hebben als 't ware nog geleefd in een wildernis. In het begin der 19de eeuw ontdekte men te Zoelen op iemands erf een begraafplaats van overblijfselen van allerlei vee, dat de man hier en ginds gestolen had. Iets dergelijks kan men zich tegenwoordig nauwelijks voorstellen.

De rechtstoestanden waren bij dit al hoogst ingewikkeld en onregelmatig. Terwijl er b. v. van de bank van Maas-en-Waal appel bestond bij de schepenbank in Tiel, wees de bank van Neder-Betuwe crimineele vonnissen in hoogste instantie, zonder beroep. In geldelijke zaken bestond echter ook hier appel bij het hof te Arnhem, mits het bedragen betrof boven de driehonderd gulden; doch soms onttrokken de plaatselijke gerichten zich aan die appellen, zooals in Gelderland in 't begin van de 18de eeuw algemeen 't geval was. Ook de ridderschap van Neder-Betuwe voelde zich toen weer onafhankelijk genoeg om hieraan gedurende een paar jaren mee te doen.

En toen ook de stad Nijmegen, die zich wel twintig jaren tegen het gezag van 't Arnheemsche hof verzet had, eindelijk in 1721 moest toegeven, bedong zij dat het elk die een rechts-

geding voor de schepenbank van Nijmegen verloor, vrij zou staan in beroep te komen, 't zij voor het hof van Gelderland, 't zij, gelijk van ouds, voor de schepenbank van Aken, alwaar in zulke gevallen naar de costumen en statuten van Nijmegen recht gesproken werd. De processtukken werden met een bode opgezonden, en 't was den betrokkenen verboden zelf naar Aken te gaan of er anderen heen te sturen om het den schepenen daar niet moeilijk te maken. Onder Willem III was dit appel op Aken ingetrokken, doch het duurde tot 1749 eer het voor goed afgeschaft en naar het hof van Gelderland, in Arnhem, verlegd werd.

Elk tijdperk niet alleen, maar zelfs elke ingrijpende wisseling in de regeering brengt nieuwe toestanden, waarbij het streven naar onafhankelijkheid op den voorgrond treedt. Wij behoeften den sluier slechts even op te lichten om te doen zien hoe verward het gerechtelijk kluwen was en hoe de willekeur ten troon zat.

VIII.

JACHT EN MIDDELEN VAN VERKEER.

Niet minder dan op de bescherming van hun eigendommen te velde, waren de leden der ridderschap gesteld op de bewaring en bewaking van hun jachtterrein. De jacht behoorde immers voor de landjonkers, die zoo weinig gelegenheid hadden om vèr van huis uitspanning te zoeken, tot het vermaak bij uitnemendheid. En zij alléén hadden het recht om te jagen. Hun recht werd van hooger hand erkend, bevestigd, en vastgesteld. Wie het Groot Gelders Placaet-boeck opslaat, vindt dat verreweg het overgroote deel der daarin voorkomende verordeningen — en de Stadhouder-Koning deed zich hierin sterk gelden! — de jacht betreft alsmede het ronddolen en weren van Heidens, heerlooze knechten en landloopers. Alleen de in de ridderschap beschrevenen of voor riddermatig bekend zijnden mochten jagen. Tijdelijk verblijf houdende riddermatigen mochten het doen als er in hun woonstreek wederkeerigheid van voorrecht bestond. Uit- of inheemsche militairen, 't zij kolonels, ritmeesters of kapiteins, mochten niet jagen alvorens hun riddermatige gerechtigheid daartoe bewezen te hebben. Op overtredingen in dezen stonden dertig daalders boete.

De bevoorrechten mochten het gedooide wild echter niet verkoopen, op verbeurte van hun privilegiën en een boete van 40 daalders, en op een boete van 20 daalders mocht men in besloten jachtijd geen wild koopen. De boeten waren half voor den ambtman en half voor den aanbrenger. Van 1 Maart

tot 1 September mocht niemand honden in 't veld brengen, onder welk voorwendsel ook; de huishonden moesten een grooten slependen knuppel aanhebben van een half el lang en twee duim dik; bovendien moesten den huishonden of bastaardwinden twee klauwen van een der voorpooten tot het laatste lid afgeknipt zijn, opdat zij niet hard zouden kunnen loopen. Een model-nijptang daarvoor was bij elken schout en richter voorhanden.

Met schietgeweer op velden of wegen te komen was natuurlijk aan onbevoegden verboden; wel mochten reizigers met schietgeweer gewapend zijn, doch zij moesten daarmede op den openbaren weg blijven.

Volgens een placcaat van 1624 mochten er zelfs van 1 April tot 1 Juli geen wolvenjachten gehouden worden, opdat binnen dien tijd geen jonge hinden of reekalveren gedood werden, waarop tien goudgulden boete stond. Doch als zich ergens een wolf ophield die groote schade aanrichtte en wiens aanwezigheid bewezen was, dan mocht men er onder behoorlijk toezicht jacht op houden. Op het dooden van een rekelwolf stond 50 gulden premie, op een moerwolf 60 gulden.

De stadhouder Willem III, die zulk een hartstochtelijk jager was, vaardigde natuurlijk strenge placcaten en reglementen uit. Hij verbood zelfs aan de riddermatigen de hertenjacht op de Veluwe en Velwezoom, op een boete van 200 zilveren ducats voor ieder hert en van 500 gulden voor iedere hinde die zij bemachtigden. Ongequalificeerden zouden gestraft worden naar gelegenheid van zaken. Willem IV stelde bij placcaat van 1750 de deuren weer veel wijder open, zoodat het jagen ook aan eenige niet adellijke regeeringspersonen en stedbewoners vergund werd: een begin van den democratischen tijd!

In het ambt Neder-Betuwe waren twee en soms vier wachtmeesters aangesteld, die een uitmonstering droegen en wel bewapend waren, om vooral op het jachtterrein toezicht te houden. In 't midden der 17de eeuw kregen zij van ambtman en ridderschap strengen last om goed toe te zien, en voor iedere bekeuring werd aan hen en aan de schouten uit de ambtskas de aanzienlijke som van 50 gulden toegezegd. Bij publicatie werden de ingezetenen aangemaand om, zoodra op bevel van

schouten, wachtmeesters of andere overheden, de kerkklok getrokken werd als er vreemde en onbevoegde jagers in 't veld waren, de behulpzame hand te bieden ten einde de overtreders te vangen, op een boete van zes gulden voor elken nalatige. Wie buiten den klokkeslag een ongequalificeerd jager betrapte en in hechtenis nam, kreeg 25 gld. belooning.

Eenige personen die zich aan het verbod niet stoorden en maar doorjaagden, werden met name genoemd. Daar waren er die met recht beweerden dat hun familie van oudsher tot de riddermatigen behoorde, zooals de van Leeuwens of de Leeuws en de Wtenweerdens, doch die losgelaten waren, omdat zij misschien later de noodige gegoedheid misten. Tot de lastigen behoorden de gebroeders Vonck te Lienden, door bastaardij uit de aloude heeren van Lynden gesproten en aldaar wonende op den Tollenburg. In 1561 werden zij door de bank te Kesteren veroordeeld ieder tot een boete van 25 carolus gulden, omdat zij hadden gejaagd op hazen met honden — „wat alleenlijk toekomt te vangen den officieren van Conincklijke Majesteit, ende seeckere Rittermaetige mannen of Ritterschap hebbende.”

Maar de Voncken, van wie sommigen voorkomen met aanzienlijke maagschap, stoorden zich aan het vonnis niet; zij bleven jagen, vaders en zoons en kleinzoons; en 102 jaar na het vonnis der bank van Kesteren werd ten dezen nogmaals vonnis gewezen door het hof in Arnhem, op verzoek van den luitenant Hubert Vonck van Lienden, tegen „die van den gerichte des ampts van Neder-Betuwe” als gedaagden, waarbij hij echter zelf in 't ongelijk gesteld en onbevoegd verklaard werd om de gedaagden boven landrecht voor het hof in rechten te betrekken. De dankbare ridderschap besloot het vonnis om den triumpf der zaak tot een eeuwige gedachtenis in afschrift in het ambtssignaat op te nemen.

Aan de wachtmeesters werd ook opgedragen zich te vervoegen bij jonker Gelder, die te Rhenen woonde en afstamde van een bastaardzoon van hertog Karel van Gelder, om zijn Wel Edele aan te zeggen dat zijn Wel Edele, die buiten het ambt woonde, de jacht in Neder-Betuwe te exerceeren niet wordt geweigerd, maar dat zijn Wel Edele zich zal willen onthouden van te maken gespannen jacht met anderen daartoe

ongequalificeerd, en dat hij ook niet mocht laten jagen op zijnen naam of door zijn knecht, zonder zijn presentie.

Die van de overzijde van den Rijn, uit Wijk, Rhenen, Wageningen, en de heer van Amerongen, kwamen in de Betuwe stroopen, en daarom werd bevolen op hen te letten en hen te waarschuwen.

De jonkers kwamen ook overeen dat niemand hunner zijn honden of zijn jacht aan anderen zou uitleenen, „maer deselve of selfs ofte door haeren brodigen knecht gebruycken laeten.”

Voor hen die niet tot de adellijke families behoorden en met den algemeenen naam van huislieden bestempeld werden, was het jachtveld met zeven zegelen gesloten, en toch drongen zij er binnen. Uit een tegen hen gerichte klacht blijkt, dat door hen en hun knechten in het midden der 17de eeuw de jacht met schietgeweer werd uitgeoefend: immers, des zondags en op andere tijden begaven zij zich met roers in het veld om daarmede duiven te schieten en het wildbraad (!) te vernielen. Er werd een strenge publicatie uitgevaardigd tegen hen die zich met roers van de gemeene wegen te veldwaarts zouden begeven, en gedreigd werden zij met verbeurdverklaring van het schietgeweer. Schouten en wachtmeesters behoorden daarop te letten. Al waren de huislieden verplicht hun grooten honden, die de jacht schade zouden kunnen berokkenen, een knuppel aan te hangen, dien de dieren voortdurend dragen moesten, het stond toch vrij hun jachthonden te doodden.

De jacht werd, evenals nog tegenwoordig, in het begin van September geopend, en met het einde van 't jaar gesloten. Als er sneeuw lag, werden er beperkende bepalingen toegepast. In jaren nadat er een overstroming had plaats gehad en veel wild verdronken of opgevangen was, beloofden de jonkers elkander plechtig dat zij in 't geheel niet zouden jagen — wat in de Neder-Betuwe ook nog in 1855 in dergelijk geval van hooger hand verordend werd.

Op het vangen van voor de jacht en visscherij schadelijke dieren, vooral van vossen en otters, werden premiën gesteld van drie gulden per stuk; maar die bepaling werd omstreeks het midden der 18de eeuw, uitgezonderd het bemachtigen van wolven, op last van de staten des Nijmeegschen kwartiers

afgeschaft, omdat alleen de tot de jacht gerechtigden en toegelatenen van de bescherming en de uitgaven genot hadden, en tevens omdat er zooveel bedrog mee gepleegd werd: men voerde namelijk doode vossen en wilde katten in uit Groesbeek. Er werd nu geen bijzondere moeite meer gedaan om schadelijk gedierte te dooden, zoodat het sterk vermeerderde, en daarom werd vijf jaar later het premiestelsel weer ingevoerd; maar tevens werd een eed vastgesteld die gezworen moest worden door den aanbrengrer van de dieren, om te verklaren wáár hij ze bemachtigd had, indien hij dit althans niet door getuigen kon doen aanwijzen. Of er toen wel eens lichtvaardig gezworen is, wordt niet gemeld. In 1609 werden in de Neder-Betuwe acht wolven gevangen, waarvoor op de ambtslasten 200 gulden aan premiën uitgetrokken werden. Weerwolven zijn er nog véél later. In 1800 werd er in het Rijk van Nijmegen nog een generale wolvenjacht gehouden, en in die dagen werden er in de Betuwe voortdurend premiën uitbetaald voor het bemachtigen van otters, vossen, en wilde katten.

Dat de vruchtbare streek zeer wildrijk geweest is, daarvan zijn nog tot aan de helft der 19de eeuw de sporen achtergebleven. De bosschen toch waren talrijk, en het land was nog in de 18de eeuw dun bevolkt. Niet alleen de steden, maar ook de dorpen en aanzienlijke huizen lagen meestal aan de rivieren; anders waren zij onbereikbaar. Daar de wegen het niet toelieten, reisde men slechts zelden per wagen, doch veelal te paard; dikwijls ook werd met een vaartuig te water gereisd, en dan werd van trekpaarden en het jaagpad gebruik gemaakt, ook langs Rijn en Waal. De „heeren” die 's zomers buiten woonden, gaven om die reden de voorkeur aan huizen aan of bij een rivier gelegen. De wegen waren hoogst onvoldoende. Dit was de reden dat de boeren het ver afgelegene land tot bosch lieten leggen, vooral als het daarbij nog van slechte hoedanigheid was. De bosschen bestonden meest uit elzen, die, om de vijf of zes jaar gehakt, op de groote open vuren een goede brandstof opleverden, mede voor de behoeftigen, die het hout gingen sprokkelen. Ook het bemesten van het ver-af gelegen land viel moeilijk en werd om goede redenen nagelaten; talrijke overstromingen gaven daar een vergoeding

voor. De waarde van den mest werd echter erkend, ofschoon minder dan thans. In het midden der 18de eeuw vaardigden de staten des Nijmeegschen kwartiers herhaaldelijk placcaten uit tegen het uitvoeren van „mest of messie door diverse baatzoekende menschen”. 't Laat zich wel verklaren dat de leden van de staten er zorg over hadden dat de boeren den mest verkochten inplaats dat zij hem op het van die heeren gepachte land brachten.

Het ter markt brengen van het koren was in den winter ook hoogst moeielijk voor de boeren. Soms moesten zij daartoe vier paarden voor hun wagen spannen om hem door den modder te trekken; zooveel mogelijk trachtten zij gebruik te maken van waterwegen. De opbrengst van het land over een groot aantal bunders gerekend was uitermate gering, en daardoor was het land in vergelijking van later tijden ook laag in prijs. Er komen tot het laatste vierendeel der 18de eeuw alleen kleiwegen en enkele zandpaden voor, en nog ver in de 19de eeuw heerschte het gebruik dat de dorpswegen in het voorjaar, als het droge seizoen aanbrak, geëgd werden, om ze, door het effenen van de diepe sporen, gelijk te maken. Op sommige dorpen werden daarvoor dorps-eggen aangetroffen. Waren de gaten in de wegen al te groot, dan werden ze gestopt met bossen hout, wat, na hoog water, dikwijls noodig bleek te zijn.

De streek die thans met een net van grindwegen als door-kruist is, was landwaarts in bijna geheel van middelen van verkeer verstoken, vooral in den winter. Om van de eene plaats naar de andere te komen, moesten dus gewoonlijk groote omwegen gebruikt worden, en meestal trachtte men den een of anderen dijk te bereiken, daar deze nog het best berijdbaar waren.

In 1662 beraamde de ridderschap middelen, en werd een commissie benoemd om het plan te onderzoeken, opdat er, „met communicatie van de jonkeren op ieder dorp wonende”, zandpaden aangelegd werden, waarlangs men van 't eene dorp naar het andere en vervolgens naar de stad Tiel zou kunnen komen. Een halve eeuw later lezen wij in het resolutieboek, dat het ambtman en ridderschap van Neder-Betuwe voorgekomen is dat de respectieve schouten niet behoorlijk regard nemen op het violeeren van de jacht, noch goede orde houden

op het maken van de straten, met communicatie — d. i. medeweten — van de jonkeren op de dorpen van hun district wonende, waarom Hun hoog welgeborenen de gemelde schouten waarschuwen om zulks in het toekomende beter waar te nemen, op poene van royeering van hunne recognitie. Terzelfder tijd, in 1715, werd er besloten een zandpad te maken om met paarden van Tiel tot Utrecht te kunnen rijden; d. w. z., indien die van Utrecht, Buren en Tielerwaard het gedeelte maakten dat over hun gebied liep, dan zou het ambt Neder-Betuwe het pad aanleggen voor zoover het door Avezaath zou loopen, en werd dit dorp daarna met de verplichting van onderhoud aldaar belast. Zestig jaar later werd dit ontworpen zandpad tot zandweg bevorderd, en besloten de jonkers van Neder-Betuwe, indien er ooit een tol op geheven zou worden, dat onder de vele vrijgestelden ook zij zelven en hun ministers, d. z. dienaren, zouden behooren. Deze weg, die Tiel met eenige welvarende dorpen en met Buren en Kuilenburg verbond, werd onder Napoleon de groote postroute van Amsterdam op Keulen, met de stations Loenen, Utrecht, Beusichem, Tiel, en Nijmegen.

Door de slechte middelen van gemeenschap was er niet alleen weinig gelegenheid om den landbouw naar behooren uit te oefenen, maar ontbrak het ook aan de eerste voorwaarden om handel te drijven en geld te verdienen. En toch bekleedde de Neder-Betuwe, omgeven door groote rivieren en met haar goeden bodem, die vruchten, granen, tabak, meekrap, koolzaad opleverde, en goede paarden en runderen uitvoerde, op landbouwgebied een voorname plaats. „Een landt vol van beesten en allerley goederen” werd de Betuwe bij den inval der Franschen in 1672 door een tijdgenoot genoemd *).

Omtrent de toestanden die alhier op het platte land omstreeks het midden der 18de eeuw heerschten, hebben wij eenige gegevens waaruit wij thans een en ander zullen meedeelen, en die een blik schenken in de verhoudingen tusschen 's lands regeering, de ridderschap, en de plattelandsbewoners die men de huislieden noemde.

*) Zie: van Schevichaven, Penschetsen uit Nijmegens verleden, blz. 120.

IX.

BELASTINGEN EN MIDDELEN VAN BESTAAN.

Met 1740 was een reeks van ongunstige jaren begonnen. De winter was toen buitengewoon streng, zoodat den 11den Januari de thermometer van Fahrenheit tot op 2 graden onder nul daalde. En de rivieren waren een maand te voren reeds zeer hoog geweest, tien voet boven den normalen stand. Het binnenwater rees naar verhouding; het koren te velde bevroor; en de hulpmiddelen om de daardoor ontstaande armoede te lenigen, vloeiden destijds minder ruim dan in een volgende eeuw. De dijken werden verdedigd; dat blijkt uit de ambtszetting — d. i. de omslag over de landerijen — van dat jaar. Er werden horden en planken geleverd, en het moet wel zeer donker geweest zijn in die hoog-water-nachten; want er werd op de rekening van 1740 gebracht 286 gulden voor nieuwe dijkklantarens en 50 gulden voor het verven ervan. De noodige kaarsen werden afzonderlijk gerekend. Dat zij wien 't aanging op hun post waren, blijkt uit de rekening van Albert van Eldik te Doodewaard, waar „de heeren opzichters van den dijk” gedurende den ijsgang van 16—26 Maart hadden gebruikt 44 flesschen Rinschen en rooden wijn tegen 14 stuivers per flesch, en 29 flesschen Franschen wijn tegen 8 stuivers, waarvoor het Ambt dus 42 gld. 8 st. in rekening gebracht werd, benevens 13 gld. 10 voor jenever, bier, slapen, eten, haver en hooi.

Waarschijnlijk waren het dergelijke uitgaven die de landbewoners weldra zouden doen vragen — gelijk wij zien zullen —

waar het geld bleef. De belastingen moesten opgebracht worden, en dat ging soms niet vlot; want het kwam voor dat de maners of pachters van de belastingen mishandeld, ja doodgeslagen werden. Ook in de Betuwe zou verzet komen. Maas-en-Waal had reeds eenige jaren vroeger het voorbeeld gegeven. De pachters van 's lands middelen en het bezaai waren daar getraverseerd, moede gemaakt, en gedwongen om het opbrengen der belastingen aan de dorpen zelve over te laten. De huizen waar zij toefden of zitting hielden, werden door een onstuimige volksmenigte belegerd; verscheidenen hunner paarden werden in de wei de ooren afgesneden; er werden brandbrieven geschreven met bedreigingen. Der staten der Provincie verklaarden de weerspannigen strafbaar aan goed, lijf en leven, en de schade werd aan de pachters vergoed en omgeslagen over de ingezetenen der weerspannige dorpen.

Wie zich niet onderwierp, werd met den sterken arm gedwongen. Dit had na 1740 plaats in het Neer-Betuwsche dorp Ingen; de inwoners waren daar — zeggen zij met eenige buurdorpen in een rekest — „sonder de minste rebellie gepleegt te hebben, beswaart geworden met militie, comende van Thiel, om redens van op nuws de belasting uit te geven ter betaling.” In 1744 was Ingen nalatig gebleven in het opbrengen van de landspenningen.

Wat er nu juist verder in dit dorp gebeurd is, is ons niet bekend; maar wat er tegen 1750 door het geheele land voorviel, weten wij maar al te goed. Sedert 1740 was ons land in een oorlog gewikkeld die zeven jaren duurde, aan de Nederlandsche republiek veel geld kostte, en haar alles behalve glorie bracht. De tegenspoed had de verheffing ten gevolge van den Prins van Oranje, Willem IV, tot stadhouder; want gedurende 45 jaren, sedert 1702, waren Holland, Zeeland, Utrecht en Overijsel zonder stadhouder geweest. In Gelderland, Drenthe, en Groningen was de Prins reeds 25 jaar geleden als zoodanig benoemd. En toen Willem IV zijn hooge betrekking in die toonaangevende provincies aanvaardde, hadden er allereerst in den lande beroeringen plaats als wij reeds van het Betuwsche dorpje Ingen vermeldde. Overal kwam de burgerij in verzet tegen de heerschende klasse, tegen de regenten, en vooral tegen

de wijze van inning van sommige belastingen, die aan den meest biedende verpacht werden, wat aanleiding gaf tot misbruik en knevelarij. In de Hollandsche steden vooral was de tegenstand zeer hevig, zoodat er hoogst ernstige tooneelen plaats grepen, die tot bloedstorting aanleiding gaven, maar ook de voldoening aan de eischen der burgers ten gevolge hadden. Om dit doel te bereiken werd de tusschenkomst van den Stadhouder ingeroepen, die de overheersching van de regenten beperkte en soms zelfs geheel fnuikte. De Stadhouder nam het op voor boer en burger. Ook in de omgeving die wij beschouwen is dit geschied, en wij achten het daarom van belang gebruik te maken van de voorhanden gegevens, omdat de kennis van de oeconomische toestanden ten platte lande — en dat in een tijd toen er in de handelssteden nog zooveel welvaart heerschte — haar belangrijkheid heeft. De tegenstelling zal blijken zeer groot te zijn.

Om de door den oorlog uitgeputte schatkist te hulp te komen, had de Stadhouder al spoedig na het aanvaarden van zijn waardigheid het ingrijpend voorstel gedaan tot het uitschrijven van een deels gedwongen, deels vrijwillige leening, onder den naam van Milde Gift. Van de bezittingen boven de f 2000 werd 2 % geheven, en 1 % van die tusschen f 1000 en f 2000. Wie minder bezat kon naar goedvinden geven, doch ieder moest wát opbrengen; ieder moest zijn opgave onder eede bevestigen. Deze bede, die ook in Oost- en West-Indië geheven werd, bracht ruim 50 miljoen gulden op. In Neder-Betuwe bedroeg de eerste termijn van de bijdrage f 11344, de tweede f 6137, en de derde f 5317. Van den vierden termijn wordt het bedrag niet vermeld. Het verzamelde ongangbaar goud had een waarde van f 91, en het zilver van f 61.

Op het platteland dat wij hier nader beschouwen, betaalden de ingezetenen drieërlei hoofdsoorten van belasting: I. de algemeene middelen — bestaande uit verponding, d. i. grondbelasting, en belasting op inkomsten en gegoedheid, benevens consumptie of verbruiksbelasting, die door het kwartier van Nijmegen ten behoeve van de kwartiers-, provinciale- en rijkskas werden geheven; II. de ambtslasten, die door het Ambt werden geheven ten behoeve van dijken, wegen, watergangen en vooral

ook van tractementen; III. de dorpslasten, waarvan de opbrengst ten bate van de dorpskas kwam.

Dat de ingezetenen velerlei gelegenheid hadden om hun geld ten bate van de gemeenschap weg te brengen, blijkt hieruit dat de belasting onder I genoemd in de tweede helft der 18de eeuw — en het begin der eeuw verschilt er maar weinig mee — niet minder dan 24 afdeelingen bezat, waarvoor zij offeren konden. Wij zullen ze hier kortelijk opnoemen. Daartoe behooren:

1°. De verponding of grondschatting, in 1651 aldus herzien, die van de zuivere inkomsten der landerijen, tienden en dergel. jaarlijks den zesden penning eischte, en van de huizen en gebouwen den negenden penning der huurwaarde. Ook van houtgewas dat geveld werd, werd de zesde penning der opbrengst getischt. De predikanten genoten van deze belasting $\frac{1}{2}$ stuiver en de vroedvrouwen een oortje van den gulden.

2°. Een impost op de vervreemdingen, verkooping, verpachtingen, schenkingen en dergelijken van vaste goederen en inkomsten. Er werd geheven de 20ste, 40ste of 80ste penning van de waarde, naarmate men met vreemdelingen of ingezetenen te doen had. Liefdadige stichtingen hadden een verlaagd tarief.

3°. Een recht op erfenissen in de zijlijn, waarvan uitheemschen den 15den penning, en inheemschen den 30sten betaalden.

4°. Een belasting op onroerende goederen in de doode hand, van welke elke 33 jaren de 15de penning werd betaald; van eenige bevoorrechte panden, behoorende aan steden, godshuizen, collegiën en blijvende lichamen, werd alle 40 jaren de 20ste penning gevorderd.

Deze belastingen werden door collecteurs geïnd. De volgende, bekend als personeele belastingen, accijnzen en imposten, werden grootendeels in het openbaar verpacht, als zijnde:

5°. Een impost op de wijnen, waarvan de burgers en ingezetenen f 12 per okshoofd van zes ankers betaalden, de tappers f 24, welke laatste som op f 18 gebracht werd als de tappers en herbergiers den eed deden dat zij niet zouden fraudeeren. Colleges en vereenigingen betaalden tappers-impost. In de steden werd deze belasting verpacht, ten plattelande omgeslagen volgens een schatting in 1724 gemaakt.

6°. Een impost op de bieren, per ton van vier ankers of

kinnetjes binnenlandsch bier, voor burgers en ingezetenen f 1—1; voor herbergiers het dubbele. Vergaderingen en gezelschappen, tappers-impost als bij de wijnen. Een Oostersch vat Jopenbier betaalde f 24—10 per ton; andere buitenlandsche bieren 4 à 6 gulden. Om niemand die in de gelegenheid was bier te drinken te laten ontsnappen, betaalden de brouwers voor ieder inwonende boven de tien jaren 7 stuivers per maand. De heffing geschiedde evenals bij de wijnen en de hier volgende

7°. Azijnen, die f 3 per ton van vier kinnetjes betaalden.

8°. Een belasting op het gemaal, per last tarwe f 45; rogge f 21; gerst of boonen waarvan brood gebakken wordt f 15; boekweit om te verbakken f 10—10. Ten platten lande werd voor deze belasting, volgens de berekening van 1724, van ieder persoon boven de tien jaren geheven f 1—16, en van 5—10 jaren 18 st.

9°. Een belasting op het bestiaal of geslacht, van runderen, schapen, lammeren, varkens, voor de ingezetenen den 12den penning en voor slachters den 8sten penning van de waarde.

10°. Een recht op het zout, berekend per geslacht dier, voor een os f 1—10, en zoo naar verhouding.

11°. Een recht op de zeep van f 3 per ton van 240 pond.

12°. Een hoofdegeld van 2 stuivers per maand voor ieder persoon boven de 12 jaar.

13°. Een haardstedegeld van f 1—10 voor een fornuis, schoorsteen, kachel, oven of andere vuurplaats.

14°. Een heffing op bakkers- en tappersneringen, waarvan de steden vrij waren, doch die op de dorpen, evenals bij vorenstaande verbruiksbelastingen, volgens de berekening van 1724 omgeslagen en geïnd werd.

15°. Het oor- of paardengeld — dat in 't bijzonder tegen den landbouw en den handel gericht was, ieder jaar per paard f 2—8 kostte, en mede geheven werd van officieren en ruiters buiten het kwartier garnizoen houdende.

16°. Een belasting op de bezaaide landen, die f 2—5 per morgen betaalden, aardappelvelden en boomgaarden daaronder begrepen.

17°. Het hoorngeld, dat per jaar van een driejarig rund f 2—5 eischte en van een jonger de helft.

18°. Het schapengeld, voor ieder weischaap van 1 Mei — 31 October 2 stuivers per maand. Het houden van schapen werd tegengegaan, omdat zij bij nat weer de kleiwegen bedierven. Wie geen eigen land bezat, mocht zelfs geen schapen houden.

19°. Een impost op brandewijnen en gedistilleerde wateren van 12 stuivers per kan van 28 op een anker.

20°. De tabaksbelasting van 2 stuivers per pond ruw. Koffie- en theegeld, dat in het begin der 18de eeuw geheven werd, komt later niet meer voor.

21°. Het passage-geld, zijnde een reisbelasting op personen die reisden met een schip, schuit, of een openbare voiture. Van Nijmegen naar Venlo of Utrecht kostte 6 stuivers per persoon, naar Tiel te land 3 st., de rivier af 1 st. 8. Van Bommel naar den Bosch, Heusden of Gorcum 2 st. Van Nijmegen naar Grave of Arnhem 1 st., en zoo naar advenant.

22°. Het ambtgeld, in 1751 door de staten van het Nijmeegsche kwartier ingevoerd, waarbij allen die een vast ambt bekleedden een bepaalde som in de kwartierskas moesten storten, waarvan zij evenwel rente genoten tegen 4 %. De ambtman van Neder-Betuwe werd daarvoor getaxeerd op een inkomen uit zijn betrekking voortspruitend van 2500 gulden.

23°. Het klein zegel.

Dit werd sedert 1667 geheven van allerhande documenten, bewijsstukken, acten en publieke schriften, als van borgtochten, indemnisiën, taxatiën, defaulten, summatiën, brieven van executie, acten van renunciatie, kondschappen van getuigen, procuratiën en substitutiën, authenticatiën, extracten uit boeken of registers, kwitantien boven de twintig gulden die als bewijsstuk moesten dienen, huur- en pachtcedullen, obligatiën, rentebrieven, pandverschrijvingen, koopcedullen, transporten, giften, collatiën en beneficiën, investituren, opdrachten, belastingen, contumatiën, lijftochten, afdrachten, vrijkoopingen, approbatiën van testamenten, huwelijksvoorwaarden, magescheiden, en uit nog menigen anderen hoofde.

Zaken onder de twintig gulden waren vrij. Voor acten tot 400 gulden werd zes stuivers betaald; daarboven twaalf stuivers. Om slechts iets te noemen: van alle huwelijksvoorwaarden,

tuchtbriefen, testamenten onder de 1000 gulden was f 1—4 verschuldigd; en f 2—4 van octrooien, brieven van gratie, remissie, absolutie, abolitiën, geleidsbrieven, legitimatiën, acten van consent of dispensatie bij een huwelijk, magescheiden, tuchtbriefen, testamenten en huwelijksvoorwaarden boven 1000 gld. Wie dit zegelen verzuimde, betaalde 25 gulden boete voor de zegels van drie en zes stuivers, en 50 gulden voor de hoogere. De fiscaliteit was wèl hoog opgevoerd in dien vrijen, ouden tijd!

24°. De belasting op de speelkaarten, en wel van 2 st. op ieder spel gewone en van 12 st. op ieder spel Tarocq-kaarten. (Het tarocq- of zevenkoningspel werd met 78 bladen gespeeld.)

De ingezetenen waren dus rijkelijk niet belastingen bedeed, en niettegenstaande de zeer verschillende heffingen had de inning vrij eenvoudig plaats. Het binnenkomen van de accijnzen nl. kon wegens onvoldoend toezicht in dien tijd van slechte gemeenschapsmiddelen wel eens te wenschen overlaten. Daarom werden de belastingschuldigen in eens in de verbruiksbelastingen, die den naam van consumtie hadden, aangeslagen, en wel door den schout en de buurmeesters van de dorpen, nadat die personen zelf den generalen omslag over hun dorp van het Nijmeegsche kwartier gekregen hadden. Hierbij werd o. a. de milde doch billijke bepaling in acht genomen „dat in cas van aanschrijvinge de wijnen niet mogen worden omgeslagen dan over tappers en personen die wijn consumeren.” Deze wijze van betalen was bekend onder den naam van redemptie of afkoop.

Om een staaltje te geven van den omslag en de wijze van betaling laten wij hier volgen een zevental posten zooals die in Eck-en-Wiel, na de ontvangen kwartiersaanschrijving, door de twee buurmeesters in 1758 uitgezet en verdeeld zijn. Eerst komen de twee buurmeesters zelf, die natuurlijk onder de gegoeede ingezetenen behoorden:

Aart van Osenbruggen		Jan van Woldorp	
2 personen hoofdgeld f	2—8	2 personen hoofdgeld f	2—8
2½ „ gemaal .	4—10	2 „ gemaal .	3—12
2 haardsteden . . .	3—	2 haardsteden . . .	3—
4 paarden	9—12	4 paarden	9—12
consumtie	6	consumtie	5—
	f 25—10		f 23—12

Rigter Garret van Gijtenbeek	Rigter Arie van den Berg
5 personen hoofdgeld f 6—	5 personen hoofdgeld f 6—
5 „ gemaal . 9—	5 „ gemaal . 9—
2 haardsteden . . 3—	4 haardsteden . . 6—
12 paarden 28—16	5 paarden 12—
consumtie 24	consumtie 10—8
f 70—16	f 43—8
Bruenis, Predikant	Baron van Neukirchen gend.
4 personen hoofdgeld f 4—16	Nyvenheim, heer van Eck-
4 „ gemaal . 7—4	en-Wiel enz., samen in één
4 haardsteden . . 6—	som f 80.
f 18—	Baron de Cocq van Delwijnen,
	eveneens, f 54.

De predikant, die gehuwd was met Sibylla Elisabeth, dochter van den amtsontvanger Johan de Cocq van Delwijnen tot Kortenhoeve, betaalde dus geen consumtie. En wat de beide edellieden aangaat, die in eens voor een ronde som aangeslagen werden, zoo zij vermeld dat deze aanslag geschiedde door het kwartier, en dat de leden van de ridderschap en enkele aanzienlijken — naar het schijnt de tijdelijke bewoners van ridderschapshuizen — op deze wijze behandeld en misschien wel ontzien werden. Wij vinden er een middel in om de goedheid der aanzienlijke geslachten te schatten.

Er dient op gelet te worden dat in de heerlijkheid Eck-en-Wiel de buurmeesters door den dorpsheer benoemd werden — wat wellicht ook zijn invloed op den aanslag had. Nog heden immers stellen sommige families er prijs op in den gemeenteraad vertegenwoordigd te zijn, opdat hun bizondere belangen daar behartigd worden. Uit den aanslag zien wij, dat twee der ingezetenen, die toch tot de gewone boerenfamilies behooren, de heeren van de ridderschap vrijwel naar de kroon steken of zelfs overtreffen. Hetzelfde geval kwam ook op andere Betuwsche dorpen voor.

Onder deze voor den tijd aanzienlijke sommen zijn dus noch begrepen de verponding of grondbelastingen, de rechten op overgangen en erfenissen en dergelijken, noch de heffingen op hoornvee, schapen en bezaaide morgens, welke laatste 2 gulden 5 stuivers per morgen betaalden voor iederen oogst.

Eenvoudiger was de dorpszetting; en de dorpslasten, die in veel opzichten met de tegenwoordige polderlasten overeenkwamen, waren niet hoog. Gaan wij een rekening na van het even genoemde dorp Eck in denzelfden tijd, dan vinden wij dat de dorpslasten besteed werden aan het maken en zanden van dijken en wegen; het koopen van hout tot het herstellen, en het eggen van de wegen; het schoonhouden en vegen van weteringen en watergangen; het haardstedegeld van het schoolhuis; het onderhoud van school en pastorie; het schenken van bier op een vaderlandsch feest of bij het doen der dorpsrekening; het betalen van kasteleins bij een schouw en bij de ontvangst van de Hoogwelgeboren heeren van den dijkstoel. Omgeslagen over de 500 morgen die betaalden, want het dorp was groot 791 morgen, dus waren er niet minder dan 291 morgen — die der „heeren” wellicht — vrijgesteld, bedroeg de omslag per morgen 16 à 18 stuivers.

Wat de ambtszetting aangaat, die was omslachtig, geheimzinnig en verborgen. Wel werd er, als de jonkeren van den Ambte tot den omslag der lasten vergaderden, vóór de deur uitgeroepen dat ieder gerechtigd geërfde kon binnentreden om er bij tegenwoordig te zijn, doch het blijkt niet en het is ook onwaarschijnlijk dat hiervan ooit gebruik gemaakt is. Deze belasting was drieërlei: de ambtslasten of omslag per morgen, waarvoor elk dorp werd aangeschreven; de klokkeslag; en de hoofden- en kribbenpenningen of vier stuivers per morgenbelasting.

In de rekening van de ambtszetting staan bovenaan de heeren van de ridderschap met hun tractementen, eerst de ambtman, die in het midden der 18de eeuw als zoodanig en als richter en dijkgraaf genoot 850 gulden, benevens 9 gld. voor de helft van een paar laarzen. Dan had hij zijn zitpenningen, wagenvrachten, verteringen, en 24 gld. voor de helft van flambouwen en kaarsen tot gebruik op de dijken in watersnood. Deze post keert elk jaar terug, water of geen water, ook in 1740, toen er al 286 gld. voor lantarens en bovendien nog een som voor kaarsen in rekening gebracht was. In 't geheel trok de ambtman op deze rekening ca. 1200 gulden. De heemraden deden 't goedkooper. Zij hadden op de ambtszetting

f 100 tractement, f 9 voor de helft van een paar laarzen, dan verdeelden vijf hunner met den ambtman nog 1200 gld. voor wagenvrachten en vertering uitgetrokken, en overigens hadden ze voor zitpenningen de helft van den ambtman, dus elken dag 6 gulden, en de helft van 't kaarsen- en flambouwengeld, nl. 12 gulden. Voor de twee dagen waarop zij deze ambtszetting heetten op te maken, rekenden zij 12 en de ambtman 24 gld. De heemraden prijken zelf op deze lijst wat de emolumenten aangaat met een jaarlijksch bedrag van ruim 300 gld.

Verder komen er een aantal ambtenaren op de lijst voor, b.v. de landschrijver met een tractement van 200 gld.; voor het uitschrijven der ambtszetting voor de leden der ridderschap krijgt hij 50 gld.; voor papier 100 gld., en dan nog verschillende zitpenningen en flambouwengeld, tot een zelfde bedrag als de heemraden. Vervolgens worden er gelden uitgetrokken voor een aantal schouten, wachtmeesters die 212 gulden kregen, kleeding van wachtmeesters, kamerhuur voor vergaderingen (een vermoede post voor verteringen waarschijnlijk), boden, fooien, b.v. aan des ambtmans Franschen kamerdienaar, die de heeren op de vergaderingen bediende, onderhoud van 't ambtshuis, tollén, reiskosten, en pensioenen. En eindelijk werd ook voor rente van kapitalen, voor dijk- en waterwerken een bedrag vastgesteld. Omstreeks 1750 beliep de jaarlijksche op deze rekening door de dorpen verschuldigde bijdrage van 6000—8000 gulden, zijnde 8 à 10 stuivers per morgen.

De klokkeslag was een belasting van denzelfden aard en strekking. Oudtijds werden de menschen bij klokkeslag tot allerlei gemeenschappelijke diensten opgeroepen, zooals tot verdediging van den grond tegen een menschelijken vijand of tegen het water, en nog heden is dit het geval bij brand. Zoo noemde men ook klokkeslag een zeker noodpeil dat het water aan den dijk bereikte, en dezelfde naam werd overgenomen voor de buitengewone belasting die de dijkverdediging ten gevolge had. Maar de belasting eenmaal ingevoerd zijnde, werd niet weder losgelaten, ook als de dijk niet verdedigd werd en het water binnen alle perken bleef. De klokkeslag immers deed uitnemend dienst om er de andere helft van het paar laarzen van ambtman en ridderschap uit te halen, en leverde een welkome

gelegenheid om er de jaarlijksche tractementen verder uit aan te vullen.

Aldus kreeg de ambtman voor de helft van zijn belooning en voor vacatiën in watersnood uit deze belasting 150 gld., en 9 gld. voor de laarzen. De vijf heemraden kregen ieder voor dezelfde vordering met inbegrip van laarzen 84 gld.; de dijschrijver 91 gld. — 10; de dijkbode 42 gld.; drie kosters, die het toezicht hadden op de noodmaterialen langs den Waaldijk, ieder 5 gld.; de landschrijver, die de verdeeling voor de dorpen maakte, genoot daarvoor 15 gld.; de bode, die de verdeeling bracht, 3 gld.; en dan hadden ambtman en jonkers voor het doen van deze moeilijke zetting als vacatiegeld nog 66 gld. te verdeelen. Eindelijk mocht de ambtsontvanger 3 % van de hoofdsom rekenen voor maanloon. Te zamen beliepen deze uitgaven voor tractementen uit den klokkeslag alleen de som van 836 gld. Deze belasting werd door de buurmeesters omgeslagen over de huizen. De leden van de ridderschap waren er van vrijgesteld — wat wèl naar den aard is; want het zou een onkiesche vordering geweest zijn indien men hun geld had afgeëischt waaruit hun eigen laarzen betaald werden. In de vrijstelling deelden bovendien de vier opperschouten, de dijschout, de predikanten, kosters, schoolmeesters en schutters, terwijl de buurmeesters 6 % maanloon genoten: alle personen dus die eenig gezag hadden en als aangewezen waren om tot de hegemonie samen te werken. Behalve van de klokkeslagbelasting genoten de leden van de ridderschap ook vrijdom van inkwartiering van krijgsvolk.

Verder werden jaarlijks door het Ambt geheven de hoofden- of kribbenpenningen of de vier stuivers per morgen; soms kwam er een buitengewone zetting bij tot aflossing van opgenomen kapitalen, en dan was er de jaarlijksche bijdrage in de ostagie-penningen geweest, die echter in 1695 afgelost waren.

Van álles werd betaald, uit alles trokken de heeren van de ridderschap geld, en ook de dienaren van het Ambt werden niet vergeten. De ambtman genoot een zeer hoog inkomen. In 1751, toen de staten van het Nijmeegsche kwartier een leening uitschreven waaraan alle ambtenaren naar gelang van hun bezoldiging moesten deelnemen, werd de ambtman van

Neder-Betuwe geacht als zoodanig een inkomen te hebben van 2500 gld. Wanneer wij nu nagaan dat hij van de provincie trok aan tractement, aandeel in boeten en breuken, bijwonen van gerichtsittingen en terechtstellingen en emolumenten 840 gld.; uit de ambtszetting, gelijk wij hiervoor aantoonde, 1100 à 1200 gld., en uit den klokkeslag 160 gld., dan behoeft er maar weinig meer bij te komen om tot zijn 2500 gld. te geraken. En die vond hij wel uit de vicariën, de dijkbreuken, en de leges en jura, want van alle ambtelijk uitgaande stukken en burgerlijke overeenkomsten of beschikkingen genoot hij zijn aandeel *).

Als de hooge waardigheid van den ambtman moest opgehouden worden, werden ook de belastingschuldigen in de gelegenheid gesteld om hem hunne hulde te brengen. Dit blijkt toen Bernard van Welderen, die niet alleen ambtman in de Neder-Betuwe maar ook ambassadeur in Engeland was, in 1728 in de Waalsche kerk in den Haag een kind liet doopen, waarbij de Neer-Betuwsche ridderschap vertegenwoordigd was. Wij vinden dienaangaande het volgende:

„Declaratie van kosten gedaen voor het ampt van Neederbetuwe ter occasie van het overstaen ten doop van Walraedt Lamoeral Batavus van Welderen:

Twee pistoolen aen de koster en nog een halve	
pistool aen desselfs knecht voor het besorgen	
van 't geene in de kerk gerequireerd wierdt.	f 23—12—8
Een ducaet aen den armen	5—5—0
Een pistool aen de minne	9—9—0
Een guinie aen de wijze vrouw	11—11—0
Drie ducaeten aen de kraembewaerster	15—15—0
Een ducaet aen de koetsier die met het kind nae	
de kerk gereede is	5—5—0
Huer coets.	1—10—0
	f 72—7—8

Het werd wèl op prijs gesteld dat de ambtman — in wiens huis de vroedvrouw, naar de guinje te oordeelen, een Engelsche was — zijn zoon Batavus liet heeten.

*) Zie: Het Ambtmanschap in Neder-Betuwe door J. A. Heuff Az., in de Bijdragen en Mededeelingen van de Vereeniging „Gelre” over 1900.

De giften waren hoog, de huur van de koets waarmee de heeren naar de kerk reden als maatstaf genomen. In 1708, bij den doop van des vorigen amtmans zoon, werd ook 25 gld. gegeven aan de kraamkamer, op kosten van het Ambt altijd.

Wie dus aan de lade zat, had veel vóór, en kon er ducaten, pistolen en guinjes uithalen voor baker, minne, en wijze vrouw. De rekenplichtigheid liet dat toe, en de huislieden konden er de specie voor opbrengen.

Waren de belastingen talrijk en verscheiden, zij waren des te grooter omdat de inkomsten gering waren. De bezittingen van den boer bestonden in zijn gezin, zijn huis, zijn land en zijn vee. Gereed geld was er weinig, en indien er waren die soms kapitalen plaatsten op het Ambt of het Kwartier, dan zijn het edelen of vreemde kooplieden, en de bedragen waren nog maar gering: 2 à 3000 gulden, zelden meer. De grond bracht weinig op, had daarom geringe waarde, want het land was dikwijls voor den boer onbruikbaar, en de landbouw werd op primitieve wijze beoefend, ook omdat er gebrek was aan werk krachten. Toen in 1751 Egbert Rink ontvanger van Neder-Betuwe werd, moest hij borg stellen in land, en bedroeg de beëdigde taxatie van 40 morgen bouw- en weiland te Maurik $\frac{1}{6}$ of $\frac{1}{6}$ van de waarde van thans.

In 1727 werd door de stad Tiel publiek verkocht de bouw-
wing „de Krukken” te Avezaath, bestaande uit huis, hof, bij-
gebouwen, twee boomgaarden (waarvan de grootste niet wordt
opgegeven), $29\frac{1}{2}$ morgen bouwland en $17\frac{1}{2}$ weiland. De bezit-
ting werd gekocht door kapitein Gielling voor 12015 gulden.
Stel dat huis en boomgaarden — de duurste grond — 4015
gulden waard waren; dan blijft er voor de 47 morgen 8000
gulden over, d. i. 170 gulden per morgen. Naast de opmerking
dat men tegenwoordig 8 à 10 maal zooveel zou besteden, willen
wij er op wijzen dat men thans zulk een landgoed niet in eens,
maar in allerlei perceelen en ondermassa's zou veilen: een be-
wijs dat er destijds al zeer weinig lust moet bestaan hebben
om land te koopen.

Wat het land aan pacht deed, leert ons een opgave van de
verpachting der pastoriegoederen te Ommeren over 1753. Waar-
schijnlijk waren deze gronden van minder dan middelmatige

waarde, ofschoon het eerste stuk, als bij de pastorie en dus bij de kerk gelegen, wel goed zal geweest zijn. De opbrengst was als volgt:

7½ morgen bouwland bij het pastoriehuis . . .	f 104
8 „ hooigras met de naweide (<i>wellicht onder water</i>)	8
2½ morgen bouwland	3—10
3 „ „	nihil.
1½ „ „	5—10
1 „ dries	6—
3 „ elzenpasch, naar den laatsten hout-verkoop gerekend	12—15
1 morgen elzenpasch, naar den laatsten hout-verkoop gerekend	4—16
	f 144—11
Af voor verponding . . . f 51—19—12	109— 8
Ambtslasten van 15 morgen 14—11— 4	f 35— 3
Onraad (<i>verschillende lasten</i>) 14—17	
Bemesting. 28	
	f 109— 8

Deze 35 gulden opbrengst van 27 morgen land is volstrekt niet voor de gelegenheid uitgezocht, maar is de eenige opgaaf van dien aard die wij in het archief van Neder-Betuwe aantreffen.

Tien jaren later brachten drie morgen bouwland, de Lodderkampen, in hetzelfde dorp, bij publieken verkoop, 172 gulden op.

En hoe het met 't boerenbedrijf gesteld was, leert ons de verkoopacte van Weliënhofstad, in 1768, afkomstig van de erven van mr. Arnold van Eck, met huis, hof en boomgaarden, onder Eck en Ingen gelegen, ongeveer 40 morgen groot, die thans de vruchtbaarste gronden bevatten. Onder die 40 morgen waren er niet minder dan 14 elzenbosch en 3 morgen dries en onland: grond dien men ledig liet liggen. Er waren 9 morgen bouwland, 5½ morgen uiterwaard, die jaarlijks 17 gulden pacht per morgen deden, en de rest was boomgaard en weiland.

Aan ordinaire verponding, d. z. grondlasten, werd van deze bezitting betaald jaarlijks 104 gulden, d. i. meer dan de heele

pachtwaarde van de $5\frac{1}{2}$ morgen uiterwaard. Hier kwam bij de consumptie, zooals hoofden-, haardsteden-, paarden-, hoorn- en schapengeld, bezaaid, en dergelijken, en dan nog de ambts- en dorpslasten, de accijnzen, en het zegelgeld, dat overal van geheven werd. Het is dus waarschijnlijk dat er voor de consumptie van den eigenaar zelf niet veel overbleef.

De 40 morgen met huis en gebouwen werden in eens geveild. Er deed zich maar één liefhebber op: Gerhardus van Zutphen, die inzetter was, hooger en afmijner, en wien de heele bouwing maar 1195 gulden kostte. Maar er rustte een leelijk servituut op dit goed: het was belast en bezwaard met een vicarie, zijnde een jaarlijksche uitkeering van 230 gulden, waarvan een derde aan den rentmeester der geestelijke goederen van Neder-Betuwe betaald moest worden.

En waar bleven de overige twee tertiën, die 154 gulden bedroegen? „Zij kunnen — zegt de acte — bij den vicaris die daartoe door den kooper van deese Bouwing als Collator of Patroon van die Vicarije mogte aangesteld worden, nae verkregene brieven van institutien van den Hove Provinciaal van Gelderland genoten worden. Het Regt van Collatie of Patroonaatschap van even genoemde vicarij werd meede verkogt.”

De laatste twee derden had de kooper dus tot zijn beschikking, en het oorspronkelijk voor de kerk gegevene kon hij voor een der zijnen of middellijk voor zich zelven bestemmen, zonder dat hier van de na de Hervorming opgelegde verplichting blijkt dat er iemand van studeeren moest — wat waarschijnlijk in onbruik geraakt was. Wellicht behoorden ook deze vicarie-opbrengsten tot de verduisterde, waarvan wij vroeger melding maakten.

Komen de opgenoemde prijzen voor land tusschen 1750 en 1770 ons laag voor, er was toch reeds een aanzienlijke stijging bij 20 jaar vroeger vergeleken. Zooals altijd was er eb en vloed, en hoe die liep leeren ons de prijzen voor de in het geheele Ambt verspreid liggende vicariegoederen besteed, die om de zes jaar verpacht werden.

Zij brachten per jaar op in	1720	1263 gulden.
”	”	”
”	1726	1048 ”
”	”	”
”	1732	980 ”
”	”	”

Zij brachten per jaar op in 1738	1098 gulden.
" " " 1756	1635 "
" " " 1763	1970 "

Met die geringe opbrengst van het land en de kleine inkomsten waren de prijzen van de levensmiddelen soms buitensporig hoog. In het eind van December 1740 vielen er dijkbreuken, waardoor de Betuwe en daarna de Alblasserwaard overstroomd werden, wat tot diep in het volgende jaar voortduurde. Er werden levensmiddelen uitgedeeld die door het Ambt betaald werden, en ook uit Holland werd voedsel en kleeding gezonden. De rogge kostte 180 gulden het last, d. i. drie gulden het Tielsche schepel, gelijkstaande met een half mud. Drie schepels maakten een zak uit. De gerst, waarvan ook brood gebakken werd, kostte 32 stuivers, en het zout 26 stuivers het Tielsche schepel. Raapolie, die men in de lampen brandde, deed 14 stuivers de kan, roggebrood een stuiver en kaas 4 stuivers het pond. Er zal toen wel niet veel kaas onder de Betuwsche boeren gegeten zijn. Aan de Betuwsche dorpen werd bij dien vloed van 1740/41 veel brood geleverd door Amerongen. Het werd in termijnen betaald, en 't is zeker welsprekend wanneer wij vermelden dat de laatste termijn van die broodschuld eerst in December 1746 door het ambt Neder-Betuwe afbetaald werd. Nu kan het zijn dat de rekening te hoog geweest is: dan school het kwaad aan de andere zijde van de rivier. Maar toch, den dorpeling werd ook zijn feestdag gegund. Bij gedenkwaardige gebeurtenissen werd de kerkklok geluid, werd er soms een teerton gebrand, en bij het doen der dorpsrekening werd er op gemeene kosten door de geërfden een ton bier gedronken. Ja, zelfs vinden wij dat in 1747, bij de verheffing van Willem IV tot stadhouder van Holland, door het Ambt betaald werden 46 tonnen bier „door de goede in- en opgezetenen geconsumeerd,” die 276 gulden kostten; dat daarenboven nog extra verteerd werd te Ingen 43, te Doodewaard 96, en te Tiel 95 gld., en dat er nog 40 gld. aan presenten gegeven werden. De ridderschap, die op ambtskosten aan de rechters in 't Arnhemsche hof vaten Rijnschen wijn vereerde als zij een voor 't Ambt gunstig vonnis velden, had er wel reden toe om den huislieden óók wat te gunnen!

X.

VERZET TEGEN DE RIDDERSCHAP.

De beweging tot verzet tegen het betalen van belastingen en tegen de wijze van inning drong dus ook tot de Neder-Betuwe door; het waren de Rijndorpen die zich lieten gelden en, niet-tegenstaande het geschonken bier, openlijk en vormelijk protesteerden. Zij wendden zich met een rekest tot den Stadhouder. Dit geschiedde in 1748, en omdat den heeren van de ridderschap van hoogerhand om consideratie en advies gevraagd werd, kunnen wij er een en ander van meedeelen. Het blijkt nl. dat de belastingen, volgens de ingezetenen, sedert een tiental jaren buitengewoon hoog opgevoerd waren.

De buurmeesters van een achttal dorpen die zich namens de geërfdn tot den Stadhouder wendden, verklaarden dat zij den landschrijver herhaaldelijk hadden doen insinueeren om van eenige jaren, en wel van 1740—46, ten koste van de geërfdn af te geven copie-authentiek van den klokkeslag, de ambtslasten, de hoofden- en kribpenningen, en de vicariën, waaruit voorheen de respectieve kosteren betaald waren — zooals de ambtman en ridderschap gewoon zijn de uitzetting hiervan te doen. Aangezien de landschrijver afwezig was, geschiedde de insinuatie aan zijn klerk. De buurmeesters herhaalden hun bezoeken, maar de landschrijver was nooit thuis, en de klerk gaf meermalen tot bescheid dat zijn meester te Ochten was, waar zij hem konden opzoeken. De buurmeesters, die dit vermelden, herinneren er den Stadhouder aan dat Willem III in 1692 een

reglement vastgesteld had, behelzende dat de copiën moesten gegeven worden. In 1729 was deze ordonnantie op den provincialen landdag te Zutphen herhaald. Thans is de aanslag van ieder dorp in de verponding hun weer meegedeeld; maar het is hun ondoenlijk den omslag vast te stellen, „uyt oorsaak van de grootte verswakking en armoede der menschen.”

Toen de klerk eindelijk, na herhaalde bezoeken, liet antwoorden dat hij geen mondelinge boodschappen meer aannam, deden de buurmeesters niet min vriendelijk dan gerechtelijk door een Tielschen deurwaarder aan den substituut-landschrijver Hardenberg, den klerk, bij absentie van den landschrijver Barend Cock, een acte insinueeren.

De landschrijver — die ook mee van de hooge tractementen en vacatiën genoot, en van alles extra-schrijffloon en bovendien 100 gld. voor papier in rekening bracht — erkende genadiglijk dat hij niet verplicht, maar bevoegd was om aan alle considerabele geërfdn copiën te verschaffen; dat hij daartoe ook bereid is, maar dat hij niet weet of de insinuanten wel considerabele geërfdn zijn, en dat hij daarom van de insinuatie terstond kennis zal geven aan ambtman en ridderschap en hun orders zal afwachten.

Verder komen de rekestranten met cijfers. Zij nemen het dorp Ingen als voorbeeld, en toonen aan dat het in de laatste acht jaren alleen aan klokkeslaggeld betaald heeft van 159—219 gld. per jaar, en dat dit vroeger niet meer dan 40 à 50 gld. bedroeg. De ambtslasten bedroegen in 1746 per morgen 10 stuivers en de kribpenningen 4 stuivers.

„Nu volgt 's lands finantie”, schrijven zij, en dan maken zij er melding van dat de verponding in de laatste acht jaren met 50 % verhoogd is, en dat de consumptie of de aangeschreven middelen voor het dorp Ingen verhoogd zijn van 1771 gld. in 1739 tot 2400 gld., benevens 144 gld. voor maanloon, in 1748. In dit jaar deed een haardstede 3 gld., een persoon 4—4 gld., een paard 2—8 gld., een hoornbeest 2—5, en een morgen bezaaid land 3 gld. belasting — behalve de grondlasten. Het dorp Ingen moest in de bezaaide morgens ten minste 2000 gld. opbrengen.

Smeevende dat Zijn Hoogvorstelijke Doorluchtigheid zich

gelieve te ontfermen over de ongelukkige ingezetenen van de Neder-Betuwe, roepen de buurmeesters „tot voorkominge van alle ruïneuse processen" de tusschenkomst van den Stadhouder in tot het verkrijgen van de copiën, „opdat wij mogen zien waar 't geld gebleven is, en soo 't wel besteed is, voort te gaan met zoo een last geduldigh te dragen, en, soo niet, de foute daarin begaan ter later tijd u hoogvorstelijke doorluchtigheid voor oogen te stellen."

Het antwoord en advies van de ridderschap aan den Stadhouder was zwak. De buurmeesters zouden slechts beweren dat zij door de geërfdn hunner dorpen aangezet waren om de copiën te vragen; zij hadden met een legale qualificatie, niet van eenige, maar van de considerabele geërfdn voorzien moeten zijn, en dan moesten de supplianten aantoonen dat zij òf considerabele geërfdn waren, òf volmachten van dezen hadden. De beweringen omtrent het weigeren der copiën waren onwaar; en door het betalen in vroegere jaren hadden de geërfdn „de dugtigheid daarvan gestendigt en geconfirmeert". Dat het onderhoud der dijken groote sommen vordert, wordt uitvoerig betoogd en met voorbeelden aangewezen; van den klokkeslag begrijpen supplianten niets, want daaruit wordt betaald 't verplegen van de wachten in tijd van watersnood op de dijken, alsmede de noodige materialen, mitsgaders mest, stroo, vuur en licht op die tijden van noode, terwijl daarenboven de „half scheydt" van het tractement van dijkgraaf en heemraden, dijschrijver en dijschout, uit dien klokkeslag jaarlijks moet voldaan worden.

Niettemin zijn de heeren bereid copie te geven van de laatste, nog onbetaalde ambtsuitzetting, en van den klokkeslag, ofschoon die de considerabele geërfdn niet toucheert. Ook wordt geheel wederrechtelijk afschrift gevraagd van de rekening van 't beheer der vicariën, aangezien die behooren tot de huishouding van ambtman en jonkers en onder hunne particuliere en eigendommelijke goederen gecenseerd worden en dus niemand anders concerneeren; daarbij wordt er aan herinnerd dat de vicarie-goederen alle zes jaar aan de meestbiedenden publiek verpacht worden. Ook wordt door supplianten op den voorgrond gesteld, dat zij wegens de slechte tijden en de sterfte

van 't rundvee de belastingen bezwaarlijk kunnen opbrengen; maar de meeste zijn kwartierslasten, waarvan de invordering niet achterwege kan blijven; niettemin heeft de ambtman sedert eenige jaren door particuliere sollicitatiën bij de staten van het kwartier een remissie verkregen op de middelen van consumptie ten bedrage van 1200 pachtguldens jaarlijks, den gulden tegen 26 stuivers gerekend, welke gansche som afgeschreven is op en geprofitteerd door de dorpen aan den Rijnkant, zoodat zij geen reden van klagen hebben. 't Was dus beter dat men zich als gehoorzame onderdanen gedroeg dan te rebelleeren en alles in de uiterste confusie en verwarring te brengen, welke verfoeilijke handelingen slechts strekken tot disordre en ruïne van 's lands financiën, — waarom ambtman en ridderschap adviseeren het verzoek van de hand te wijzen en de betaling der belastingen te doen plaats hebben als van ouds.

Het advies werd echter niet opgevolgd, en bij schrijven van 15 Dec. 1748 van den Stadhouder Willem IV werd aan de „edele, erenfeste, wijze, discrete, onse lieve bijzondere,” ambtman en ridderschap des ambts Neder-Betuwe, kennis gegeven dat aan supplianten zullen worden gegeven copiën authentiek van de laatste uitzettingen der ambtslasten, klokkeslag, hoofden- en kribspenningen, en aan de hooge heeren werd tevens opgedragen den supplianten van de beschikking mededeeling te doen.

De buurmeesters brachten namens de zeven dorpen aan den Prins hun hartgrondigen dank voor de beschikking, daarbij verklarende dat zij de verlangde afschriften ontvangen hadden; maar dat daar niet bij was eenige de minste verantwoording van de vicarie-penningen in gemeld Ambt, waaruit de respectieve kosters en schoolmeesters op de dorpen plachten betaald te worden, die nu ten laste van de ingezetenen komen. Verder wijzen zij er op hoe het thans uit de stukken blijkt dat de ambtslasten allengs onmatig verhoogd zijn; hoe zij met veel bevreemding vernomen hebben dat het Ambt met verscheidene groote kapitalen bezwaard is, terwijl zij meenden dat die kapitalen door een buitengewone heffing in 1728 althans grootendeels afgelost waren, en dat ook de andere ambtslasten zoo hoog zijn opgevoerd dat supplianten vertrouwen dat den Prins

die manier van behandeling der arme ingezetene niet aangenaam zal zijn; want daardoor kunnen zij de landslasten ten dienste van het lieve vaderland, „welke sij gulhartig volgens haer pligt soude voldoen,” niet betalen. Zij bidden dus den Prins zoodanige afdoende maatregelen te nemen „als U hoogvorstelijke doorluchtigheid uyt een aangeboore liefde voor het vaderland en de goede ingezetenen van dien volgens desselvs hooge wijsheyt sal oordeelen en bevinden te behooren.”

Weder om advies gevraagd, herhaalden ambtman en ridderschap, uiterst verwonderd over de vraag, wat zij reeds omtrent de vicariën meegedeeld hadden, die noch geërfd en noch iemand anders aangingen, en waaruit niemand buiten de heeren iets het minste te vorderen had. Uit het overschot of den derden voet der pachtpenningen van deze goederen kregen de predikanten van Echteld en Avezaath hun supplement betaald. Trouwens, Zijne Doorluchtigheid had in 't antwoord op het eerste rekest over de vicariën gezwegen. En wat het besteden van het geld betreft, het water rees van jaar tot jaar hooger, de dijken en kribwerken verslonden groote sommen; maar door de opiniatriteit der ingezetenen, die niet als uit inductie, drift, en geest van muiterij ageeren, kwamen de zaken van den Ambte van dag tot dag in grooter verwarring, tot ieders nadeel . . . ook van supplianten zelf, waarom ambtman en ridderschap Zijn Hoogheid adviseeren „dat supplianten met haar verzoek finaal van de hand behooren gewesen te worden, en haar geordonneert op die selve voet en wijze te betaelen als in voorgaande tijden geschied is.”

De Hoog wel geboren heeren werden nu ook nog van andere zijde in het nauw gebracht, en wel door de stad Tiel. De ingezetenen dezer stad hadden van ouds het recht zich op sommige vergaderingen der ridderschap, zoowel in Maas-en-Waal als Neder-Betuwe, waar velen hunner grondeigendom bezaten, te doen vertegenwoordigen, althans bij de jaarlijksche ambtsetting, waar de omslag en de rekening gedaan werd. Maar sedert tal van jaren waren zij thuis gelaten, en tegen dit niet-verschrijven hadden zij al zeer dikwijls schriftelijk geprotesteerd, zonder dat het evenwel geholpen had. Tiel riep nu ook, bij een rekest van 1 Mei 1749, de hulp van den

Stadhouder in. De stad wijst op haar recht en privilege, op landschapsresoluties en beschikkingen van Prins Willem III, op het feit dat de ambtman van Neder-Betuwe, vroeger lange jaren tevens richter van Tiel zijnde, benevens andere magistraatspersonen en hun vrienden, van hun overmacht misbruik hadden gemaakt; verder betoogt de stad dat de ingezetenen, als geërfden in Neder-Betuwe en Maas-en-Waal, bij de financiën dier Ambten groot belang hebben; dat door de slechte en bekommerlijke jaren waarmede God Almachtig deze Ambten heeft believen te bezoeken, vele landerijen ledig blijven liggen; dat het ook notoir is dat de voorzegde belastingen benevens de gewone ongeden van het kwartier de geringe inkomsten en vruchten der landerijen komen te surmonteren; waarom de stad de tusschenkomst van den Stadhouder vraagt, opdat hare gecommiteerden voortaan verschreven en toegelaten worden op vergaderingen waar gehandeld wordt over lasten of omslagen van penningen, het aanstellen van ontvangers, hun borgstelling, rekening, als anderszins.

Ambtman en ridderschap verklaarden in hun consideratie en advies aan den Prins, dat zij nooit een protest van de stad gezien hadden; dat dit hun nooit ter hand gesteld was (verscheidene van die protesten zijn niettemin in het archief aanwezig); dat de ridderschap omtrent de kwestie een proces gewonnen had en gedurende 82 jaren vredig en rustig van haar recht ten deze gejouisseerd had, als zijnde, volgens oud recht, landbrieven en usantiën, de eenige vertegenwoordigers van de gezamenlijke geërfden. Wederrechtelijk was de stad gedurende eenige jaren toegelaten; dat was zoo. Verder kregen hoog water en overstroming weer de schuld van de groote kosten; en de geringe inkomsten der landerijen, waarvan er vele ledig zijn blijven liggen en veel minder in valeur zijn dan vroeger, zijn niet te wijten aan de hoogte der ambtszettingen, maar aan de ongevallen, de schaarsche jaren en de sterfte van het rundvee, waarmede God Almachtig dit en andere ambten heeft gelieven te bezoeken, en aan de verponding, die met de helft omhoog gezet is. Bovendien, ambtman en jonkers en hun familie zijn immers de grootste geërfden in het Ambt, waarom het niet te denken is dat zij hun eigen landerijen zouden

bezwaren met onnoodige en excessieve kosten. „Soodat de stad van Tiel en alle geërfdens sig daarin volkomentlijk cunnen gerust stellen.” De heeren van de ridderschap verzoeken den Prins ootmoedig het verzoek van Tiel af te wijzen, op grond der oude landbrieven en der sententie van 1610.

Maar het verzoek werd niet verhoord. Tiel werd in het gelijk gesteld, in welke termen blijkt ons niet; maar wij weten toch dat de beslissing uit 's-Gravenhage plechtig en onder groot vreugdebetoon van de pui van het Tielsche stadhuis afgelezen werd. Dat de ridderschap voor de beslissing bukte, blijkt hieruit dat zij groote kosten maakte om de Tielsche heeren te ontvangen. Er werd voor hen in 't ambtshuis te Kesteren een kamer bijgebouwd die 440 gulden kostte, en voor twee bedden en toebehooren met ledikant en behangsel werd 431 gulden op de ambtsrekening gebracht. Spoedig treffen wij nu twee gecommiteerden der stad Tiel aan op de vergadering beschreven tot het doen der ambtszetting, en zij doen er zich gelden. Zij protesteeren tegen de verhooving der tractementen van ambtman, dijkgraaf, heemraden, dijkschrijver en dijkschout, en tegen het kaarsen- en flambouwengeld, waarop de adellijke heeren tegenprotesteeren en volhouden dat de uitgetrokken posten hun wettig toekomen, omdat hun voorgangers er ook van genoten hebben gedurende meer dan een eeuws derdendeel. Maar zij willen zich onderwerpen aan de beslissing van den Stadhouder. In dezelfde vergadering werd besloten van de opgenomen kapitalen voortaan niet meer te betalen dan vier percent. Weldra gaven ook de Tielsche afgevaardigden in overweging om de verzinking aan den dijk te Doodewaard, welke elk jaar plaats had en steeds kosten veroorzaakte, te voorkomen door het leggen van een krib. Het voorstel wordt rijpelijk overwogen, heeren gecommiteerden voor hun attentie bedankt, en besloten een begrooting van dit werk te doen opmaken. Het werd uitgevoerd en daarvoor werd 7000 gulden tegen 4 percent opgenomen. Ook nog andere onderhoudswerken aan de dijken werden uitgevoerd. Tevens werd er besloten een ontvanger-generaal der ambtslasten onder borgtocht aan te stellen.

Omtrent het heffen van de belastingen werd men het echter niet eens, en het gevolg daarvan was dat de Stadhouder twee

afgevaardigden zond om met de vertegenwoordigers van Tiel en de dorpen aan de eene zijde, en de ridderschap aan den anderen kant, van gedachte te wisselen. Met een jacht van de provincie kwamen de heeren voor de stad aan, en zij werden ontvangen met alle complimenten en strijkages die de zeden van dien pruikentijd meebrachten. De heeren Pieck tot Zoelen en Vijgh tot de Snor benevens de landschrijver reden in de koets van den eerstgenoemde, met twee paarden bespannen, gaande de ambtsbode vóór en twee lakeien achter de koets, naar het jacht der heeren afgevaardigden, alwaar zij door den heer Brantsen op het dek gerecipiëerd en tot in het paviljoen gebracht werden, waarop door den heer van Zoelen een cierlijk compliment ter materie dienende is gemaakt en door de heeren gecommiteerden insgelijks beantwoord. Aan de heeren van de ridderschap was een kamer op het stadhuis aangeboden voor hunne vergadering, maar er wordt niet vermeld wat er eigenlijk gedurende de zes dagen van het bezoek verhandeld is. Bij de vele complimenten die gemaakt werden is er waarschijnlijk ook goed gegeten en gedronken. En dat de heeren er aanspraak op maakten dat zij werkelijk in het belang van 't Ambt gebesogneerd hadden, blijkt hieruit dat zij zich lieten uitbetalen voor zes dagen vacatiën wegens besognes met de heeren gecommiteerden van Z. K. Hoogheid: de ambtman 72 en de jonkers ieder 36 gld., en daarna, toen 't antwoord ingekomen was, „wegens het examineeren van de decisie,” 36 en 18 gld. Het bezoek bleef niet zonder gevolg. Na 't overlijden van Willem IV, dat spoedig daarop plaats had — en waarvoor de ambtman, gelijk dat toen in regeeringscolleges gebruikelijk was, aan het Ambt 150 gld. in rekening bracht voor kosten van den rouw, en ieder der jonkers 75 gld. — zette de Prinses-gouvernante de onderhandelingen voort, en er werden werkelijk eenige besnoeiingen ingevoerd, maar, naar het schijnt, geen afdoende. De heeren van de ridderschap ontwierpen een reglement op het uitzetten en innen van den klokkeslag — wat vroeger aan de buurmeesters overgelaten werd. Dit reglement, dat aangenomen werd, verdeelde de ingezetenen der dorpen in zeven klassen, waardoor dus willekeurige schatting verviel. De eerste klasse bevatte boeren van zes paarden en daarboven; de derde voer-

lieden met 2—3 paarden; de vierde herbergiers en winkeliers; de zesde arbeiders die acht gulden en meer in de consumptie betaalden; de laatste de arbeiders die meer dan drie gulden in de consumptie bijdroegen. Wie minder betaalde, werd onder de armen gerekend en was vrij van den klokkeslag. De eerste klasse had jaarlijks drie gulden te betalen; de zesde acht stuivers, en de zevende vier. Ingen werd getaxeerd op zeven huizen in de hoogste klas, en dertig in de zesde, te zamen 91 huizen van 77 gulden. Eck-en-Wiel had 57 huizen, te zamen van 52 gulden. Uit deze bedragen konden echter alleen de tractementen geheel en de laarzen half betaald worden; moest er extra-werk aan de dijken in rekening komen, dan was de omslag hooger.

Niet altijd, zeiden de heeren van de ridderschap, die een goed oog op 't geval hadden, was er door schouten en buurmeesters op de dorpen bij 't doen van den omslag, „een juste legaliteit geobserveert, neen maar bij het eene dorp min en het andere meer aan particuliere consideratiën plaats gegeven. Daarenboven zijn er bij die gelegenheid door den schout somtijds vacatiën geheven en verteringen ingebracht, en schrijffoon voor den koster. Aan deze misbruiken een eind willende maken, stelden de heeren — die hunne vacatiën wettig achtten omdat hunne voorgangers ze óók reeds genoten hadden — de vergoeding van den schout voor deze gelegenheid op 2 gld. 10, van den koster voor het schrijven der verdeeling op 1—10, en van de twee buurmeesters ieder op een gulden. En zelf zouden zij, om van hunne zijde toch ook wat te doen, op hunne rekening van de ambtszetting den post voor papier ten behoeve van den landschrijver voortaan brengen op vijftig gulden in plaats van honderd. Dat de heeren ook vrijgevig waren, blijkt hieruit dat zij den afgevaardigden van Tiel, die voortaan geregeld ter vergadering verschenen en druk meepraatten, ook hun aandeel gunden in de vacatiën of zitpenningen. De Tielenaars kregen daarvoor evenveel als de ambtsjonkers. Aan een hunner werd over 1750 aan vacatiën uitbetaald 72 gld., aan de twee anderen, die elkaar verbeurt hadden, 66 gld. samen.

Er is hierboven een paar maal gesproken van een ziekte onder het rundvee, die mede oorzaak was van groote schade,

en die ziekte was werkelijk hoogst ernstig. In het begin der 18de eeuw wordt er al terloops melding van gemaakt; toen werd er door den landdag een streng placcaat uitgevaardigd tegen den invoer van zieke runderen, die verbeurd verklaard werden, terwijl bovendien voor ieder ziek rund, zoowel door kooper als verkooper, en door aannemer en besteller om te weiden, honderd gulden boete verschuldigd was. Ook moest in tijden van ziekte het vleesch gekeurd en het zieke vee afgezonderd worden, alles op straf van hooge boete. Omtrent veeziekte hebben wij zeer uitvoerige berichten van het jaar 1745, omdat de dorpsschouten opgave moesten doen aan den ambtman. De ziekte brak uit in het voorjaar, en wij vinden al dadelijk bij een boer te Ommeren in vier dagen tijd veertien runderen en zes kalveren als overleden opgegeven. Vooral aan den Rijnkant woedde de ziekte zeer hevig en langdurig tevens. Te Heusden begon zij zich pas in November ernstig te doen gelden; toen stierven daar 27 en in December 66 stuks vee. En twee jaren na het uitbreken was de plaag nog even groot. In Maart 1747 werden er uit Maurik en Ingen nog 113 stuks als gestorven opgegeven met de namen van de eigenaars er bij. Zelfs worden te Ingen nog in Februari 1748 sterfgevallen vermeld. In 1765 heeft zich de ziekte herhaald, wanneer wij haar het hevigst vinden in Zoelen en Avezaath en in de dorpen aan den Waalkant; er wordt van gesproken als van een pestziekte, en waarschijnlijk is het dezelfde epidemie geweest die hier te lande in 1867 nogmaals zooveel offers gekost heeft, maar toen door afmaking spoedig gestuit werd. Dat eertijds in een veehoudende streek de boerenstand er zeer onder lijden moest, wanneer er jaren lang zulk een besmettelijke runderpest heerschte, behoeft niet gezegd te worden; dat de belastingbetalende huislieden van de Hoog wel geboren en, die hun braspertijen rustig voortzetten, wenschten te weten waar het geld bleef dat zij moesten opbrengen, is inderdaad geen wonder. De stad Tiel, die er in haar rekest aan den Stadhouder melding van maakt dat vele landerijen ledig bleven liggen, heeft voorzeker den toestand juist voorgesteld. Het slechtere land was 't niet waard dat men het bezaaide en er dáárom extra-belasting van betaalde, en in dezen tijd is geschied wat wij later

dikwijls gehoord hebben: dat men land tegen betaling van de verschuldigde belasting van den eigenaar ten geschenke kreeg of voor een kleinigheid kocht. Zij die eenig gereed geld hadden en vertrouwen op de toekomst, hebben hiervan partij kunnen trekken, en zoo zijn er sommigen met groot landbezit de 19de eeuw binnengetreden.

Aldus vinden wij later in de Betuwe eigen-geërfde boeren met een grondbezit van twee tot driehonderd morgen; zij hebben eindelijk de plaats ingenomen van de leden der ridderschap, van welke velen door hun levenswijze hun bezittingen gaandeweg hebben moeten derven.

XI.

ETEN EN DRINKEN.

Het is bekend dat mannen als de hoogwelgeborenen, wier ambtelijke werkzaamheid wij hier aan een beschouwing onderwerpen, in de uren die de arbeid hun overliet niet alleen herstel van krachten zochten, maar ook verpoozing, in gemeenschappelijk eten en drinken. Ook met de jonkers van Neder-Betuwe is dit het geval geweest. Doch zij hadden daarbij nog de eigenschap — en hierin zullen ze wel niet alleen staan — dat zij gaarne verteringen maakten ten koste van anderen, hier van het Ambt, van de belasting betalende ingezetenen. En om dat gedaan te krijgen, werd het hun gemakkelijk gemaakt; zij zelve brachten de posten voor verteringen op de ambtsrekening, hoorden de rekening af, namen er hun vacatiën voor, sloegen het totaal over de dorpen om, en namen daar nogmaals hun vacatiegelden voor.

Er waren echter dagen van inkeer. Gelijk wij reeds zagen, brachten de rampen van de Fransche invasie in 1672, maar waarschijnlijk meer nog het ingrijpen van Willem III, het overwegen van bezuinigingen te weeg.

„Verders opgemerckt sijnde — zoo zegt het Resolutieboek van 1676 — dat in de verteringe op Gerichtsdagen ende andere vergaderingen van de Ridderschap grote excessen worden gepleeght, die meede dienen geremedieert, is bij welgemelte Heeren Gecommitteerden voorgeslagen ende bij de Heeren Amptman ende Ridderschap gearresteert dit naevolgende.”

En zoo werd ten eerste besloten de ontbijten, die telkens in rekening werden gebracht en een groote som kwamen te bedragen, voor onnoodig te houden, zoowel voor heeren als voor knechten.

Verder zouden geen personen aan de tafel van heeren ambtman en ridderschap worden toegelaten dan die van 't college zijn dependeerende en de suppoosten van dezen, daarbij gerekend de advocaat des Ambts en de procurator van 's Heeren wege.

Aan de waarden zou op iederen maaltijd geleden worden vijf en twintig kannen wijn, zonder meer. Doch als 't gezelschap meer dan 25 personen sterk was — van minder wordt niet gerept — dan zou er naar advenant meer worden betaald. Het stond natuurlijk vrij boven dit maximum op eigen kosten te teren.

Per dag mocht voor bier en tabak ten behoeve van heer en knecht niet meer worden ingebracht dan 15 stuivers.

Het onordentelijk voederen der paarden moest niet alleen worden afgeschaft, maar de voerlieden, door de procureurs of anderen afgehuurd, zouden zich zelve moeten verplegen, en voor ieder paard met de heeren of suppoosten komende zou per dag niet meer worden goedgegaan dan één spint haver.

Dat er, ongeveer twintig jaar vroeger, aan den waard Hendrik Gijsberts 400 gulden op afkorting betaald werd, en dat de jonkers aan den schout Verwoert wegens verteringen — gelijk wij reeds zagen — 1039 gulden schuldig waren, is dus geen wonder.

Het op rantsoen stellen schijnt spoedig verzuimd te zijn. Tien jaar daarna werden er nogmaals menages ingevoerd, en thans alweer op een vergadering die bijgewoond werd door den gemachtigde van den vorst van Waldeck als heer van Lede en Oudewaard, bij gelegenheid van de uitzetting der ambtslasten.

Besloten werd dat alle verteringen, zoo binnen als buiten het Ambt, zouden cesseeren, en dat de officier (d. i. de ambtman) voor vacatiën binnen Ambts zou genieten twaalf gulden daags, en ieder lid der ridderschap en de ambtsschrijver zes gulden. Buiten Ambts werden deze bedragen met $\frac{1}{4}$ verhoogd. Noch voor verteringen, noch voor transporten mocht verder iets ge-

rekend worden. Daar vroeger evenwel voor wagenvrachten naar gewone vergaderingen zeshonderd gulden uitgetrokken waren, welke onderling door de heeren werden verdeeld, zoo zouden de leden voortaan daarvoor een vaste som genieten, en wel de ambtman honderd en ieder der verschrevenen en de landschrijver vijftig gulden per jaar.

Ofschoon op de verteringen redres gesteld was, zoo hebben de heeren, die nu en dan, hun twisten in het vuur der liefde verbrandende, daarbij blusschingsvocht noodig hadden, zich daaraan niet streng kunnen houden. Het blijkt herhaaldelijk dat hun magen, beurzen, goede gezindheden en kasteleins het plan van hun veldtochten onderling niet nauwkeurig genoeg overlegd hadden, zoodat er ook op dit teedere gebied discrepantiën ontstonden.

Wie de voorstelling van sommige schrijvers leest, zou meenen dat de heeren van de ridderschap vergaderden en recht spraken onder een eikeboom, op een dorpsplein of in een heilig woud, blootgesteld aan weer en wind, en door schildknapen vergezeld, die van de zorgzame burchtvrouw een koude keuken meegekregen hadden in hun knapzak misschien. In den tijd dien wij behandelen is er van zulk een levenswijz geen sprake. De heeren zochten de beste herbergen uit; in Tiel hadden zij hun vaste herberg met vergaderlokaal en nachtverblijf in het Hof van Gelderland in de Voorstad, en in Kesteren het ambtshuis, dat op langdurig verblijf ingericht was.

Het ambtshuis is de plaats waar wel de meeste en warmste samenkomsten plaats hadden. Midden in den zomer, als de dagen op het langst waren, vergaderde men daar twee of drie dagen tot het doen der ambtszetting — het administratieve deel van het werk. De heeren bleven er des nachts met dertig paarden soms en vele knechten; zij hadden er ieder hun aangewezen kamer. Van des ambtmans kamer lezen wij dat zij een houten vloer had, maar aangezien er in 1726 voor het gebouw 600 estrikken geleverd werden, mogen wij aannemen dat er overigens steenen vloeren waren, die bij eet- en drinkgelagen ook wèl wat vóór hebben. Met wedstrijd van praal, te paard gezeten, door een rijknecht vergezeld, verschenen de heeren daar, en als zij een voertuig gebruikten dan waren het

wagens zonder veeren, door vette rijkbehaarde rossen getrokken, gelijk de schilderijen van dien tijd ze ons nog toonen.

Er was in 't ambtshuis een gerechtszaal, en daar moet, gelijk wij 't nog te Elst in Over-Betuwe zien, het gestoelte gestaan hebben waarin de heeren plaats namen als zij de bank spanden, — wat te Kesteren in gewone gevallen tweemaal 's jaars geschiedde: den vierden Dinsdag na Paschen en den tweeden na Victoris (10 October) om de volgende Vrijdagen hetzelfde te Zoelen te doen. Voor het ambtshuis zullen ook wel de tien wapens in kleuren geweest zijn met titels daarbij geschreven, die Gerardus van den Heuvel in 1740 ontwierp en verder naar den glasschilder in Dordrecht bracht. Hij rekende daar 52 gld. 10 voor, maar werd „tot extinctie gevalideert” met 36 gld., d. w. z. hiermede afbetaald; want het was destijds een bijna vaste gewoonte dat een leverancier op zijn rekening gekort werd — gelijk nog heden ten dage in Rusland moet geschieden.

In het begin van de 18de eeuw had de inventaris van het ambtshuis, dat door aankoop van een naburig pand vergroot was, aanvulling noodig; de matrassen in de ledikanten van de leden der ridderschap — zoo zegt het besluit — waren vergaan en bedorven, en dan ontbraken er twee zilveren soeplepels en een ambtsglas. De ambtman kreeg machtiging om hierin te voorzien. In 1732 bevonden de heeren „dat de reparatien, zoo van materialen als arbijslooenen aan het amptshuis tot Kesteren seer hoogh en extravagant coomen te monteeren,” en daarom besloten zij, daar ze er zoo weinig gebruik van maakten — want dikwijls gaven zij jaren lang aan Tiel de voorkeur — het pand te verkoopen „aen imant die, wanneer Haer Hoogh welgeb., wanneer aldaar bij occasie van een ampts of gerigtelijcke vergaederinge soude kunnen looger en mitsgae ders fourneeren kost en dranck.” Er schijnt zich evenwel geen kooper opgedaan te hebben.

Doch vóórdat de heeren tot den verkoop besloten, troffen zij nogmaals een regeling omtrent de verteringen; want zij vonden zelf dat die te hoog liepen. Zij besloten dus eenparig „in 't toekomende geene de minste verteeringe op eenige ordinaire amptsvergaderinge of buyten dien te willen doen, neemaer deselve uyt haare privé beurse te sullen betalen, waerdoor een

merkelijk profijt aan deesen ampte sal worden toegebracht, geleth dat (behalve de exorbitante declaratiën van de herbergiers, als andere) diegeene dewelke in 't gevolg van Haer Hoog Welgeb. sijn, soo van scholten en andere mindere officianten, maer eenige de minste relatie tot het ampt hebbende, voorts de bediendens en domestiquen van Haer Hoog Welgeb., een groote consumptie quaaamen te maken."

De mindere officianten, die maar mee teerden, werden met dezen maatregel het kind van de rekening; want „geconsideert dat in andere ampten posten van verteeeringe in de zettingen werden geleden, gelijk in deesen ampte van over honderden van jaaren is geschiedt," zoo besloten de heeren „tot een aequivalent van voors. afschaffinge uyt te setten eene summa van zeshondert guldens, onderlingh neffens den land-schrijver te profiteeren en verdeylen."

Edoch, het edelmoedige besluit was nog niet afdoende. In hetzelfde jaar dat het genomen werd, werd er weer een rekening geopend, thans bij Crouwel, den kastelein in het Wapen van Gelderland in de Voorstad te Tiel, bij wien de leden der ridderschap toen dikwijls vergaderden. Gedurende vijf jaren, van 1731 af, hadden de heeren van den dijkstoel — dat waren er hoogstens zes — bij hem op de schouwen een extra-vertering gemaakt aan Rijnsche en roode wijnen van 303 gulden, waarvoor men ongeveer 400 flesschen kan geleege hebben. De vergadering stond de gelden uit de ambtskas toe, met verdere autorisatie om met Crouwel te accordeeren voor het toekomende, hoeveel hij zou moeten en mogen declareeren voor het leveren van iedere boutelje rooden of Rijnschen wijn en met de verplichting om, voor de penningen die hem tot defroyement van de schouw door den dijkgraaf betaald werden, te leveren Franschen wijn.

Het schijnt wel dat de kastelein onder verdenking lag dat hij de heeren gesneden had; want er werd besloten dat op alle schouwen een plank of lei zou gehangen worden om daarop bij het binnenbrengen van de bouteljes, 't zij Rijnschen of rooden wijn, iedere flesch te doen opteekenen — voor 't geval dat de heeren den tel kwijtraakten. De extra-ordinaire vertering zou dadelijk worden opgenomen, en dit zou ook geschieden

op de respectieve schouwen ten huize van Aalbert van Eldick te Doodewaard, bij wien men gaarne scheen te toeven. De plank of lei moet spoedig vergeten zijn; want eenige jaren later wordt al weer op de vergadering geklaagd dat vele verteringen door of liever op naam van hun Hoogwelgeb. bij eenige waarden gemaakt werden tot groot nadeel van der heeren krediet en ontzag niet alleen, maar ook tot werkelijke schade van het Ambt. Was er dus in eenige commissie tot Ambts welzijn geld verteerd, dan zouden de heeren dit terstond voldoen, en het bedrag op kwitantie, bij het jaarlijksche doen der rekening, voor verschot naar redelijkheid worden goedgeдаан.

De levenswijze die men de studentikoze pleegt te noemen, schijnt aan de heeren leden der Neder-Betuwsche ridderschap in ruime mate eigen geweest te zijn. Bij het verlaten van de herberg werd noch gevraagd hoe groot de rekening was, noch wie haar betalen zou. Men liet opschrijven.

En toen men dat besluit nam om vergoeding te geven voor verteringen, was er maar weinige jaren vroeger, in 1727, „goed-gevonden om sonderlinge reedenen en menagement van kosten, dat int toekomende geene verteeringen ten lasten van het Ampt souden worden gedaan, hetzij bij wat vergadering sulcx ook mag weesen.” Daarom werd toen aan den ambtman voor vertering toegelegd wanneer hij tot eenige ambtszaken vaceert, 36 gulden per dag, en aan ieder jonker en den landschrijver 18 gulden; dat was driemaal zooveel als 40 jaar geleden toegestaan was, en een som waarvoor de heeren wel wat konden doen. Omdat die hooge vacatiegelden waarschijnlijk al te zeer in de papieren liepen, werd na verloop van drie jaar de gezamenlijke som voor verteringen teruggebracht op 600 gulden. Dat men in dien tijd voor dit bedrag heel wat hebben kon, blijkt uit een overeenkomst van den jare 1750. Toen trad de eerwaarde predikant Geelkerken te Kesteren op als restaurateur in het ambtshuis — als zoodanig volgde hij de predikanten Menso en Wilbrennink op — en de heeren van de ridderschap zouden hem bij hun vergaderingen, hetzij bij het doen der ambtszetting, het houden der gerichtsdagen, of op buitengewone samenkomsten, voor kost en drank per dag betalen naar het volgende tarief: voor den middagmaaltijd ieder heer een

gulden tien stuivers; voor het avondeten een gulden; voor een flesch rooden wijn een gulden; voor een flesch Moezel- of Rijn-schen wijn 16 stuivers; voor een flesch Franschen wijn 10 stuivers; voor ieder domestiek daags voor kost en bier 10 stuivers; en voor ieder paard in de 24 uren 10 stuivers, waarvoor behoorlijk hooi, haver en stroo gevorderd werd.

Volgens een inventaris dien de predikant opgemaakt heeft, zaten de heeren toen echter niet dik in hun glas- en zilverwerk; want in 1752 waren er, behalve de hensbeker, maar twee bokalen van Prins en Prinses, twaalf zilveren lepels en forsietten, en twee zilveren soeplepels. Men schijnt zich toen nieuw ingericht te hebben; want in hetzelfde jaar werd te Keulen voor het ambtshuis een toen nog zeldzaam meubel gekocht... een groote kachel, voor 86 gld., waarvan de vracht tot Kesteren 10 gld. 6 beliep.

Of de eerwaarde predikant bij zijn onderneming zij gesponnen heeft, wordt niet gemeld. Hij werd in zijn kasteleinswaardigheid opgevolgd door den sous-lieutenant Menso. Onder dezen werd het ambtshuis verbouwd, volgens plannen van den ingenieur Crayenhoff, wat met de levering van de meubels te staan kwam op 10699 gulden — de waarde van een boerderij met 40 bunders land! — Het ambtshuis is in 1839 door het district Neder-Betuwe verkocht, en 't is thans een gewone herberg. De tegenwoordige eigenaars weten wel te vertellen dat het vroeger veel grooter moet geweest zijn en dat het drukker dagen gekend heeft, maar overigens is de overlevering geheel te niet gegaan. En toch heeft de omgeving, ofschoon er moderne heerenhuizen in staan, nog wat van den eigenaardigen stempel van het verleden behouden. In 't avonduur, als het op 't ruime met olmen omzoomde dorpsplein onder den breeden kastanjeboom vóór het huis stil en eenzaam wordt, kan men zich voorstellen dat men de stemmen van de hooggeboren heeren nog hoort, van elkaar afscheid nemend zonder dat zij den kastelein betaald hebben, hun paarden bestijgend of er opgeheschen wordend, prat op hun hoogheid, en genietend van 't besef van hun waardigheid, omdat zij een twistzoeker of een strooper tot een bizonder hooge boete, een vagebond tot de galg, een oud wijf wegens hekserij tot den worgpaal, of een koe zelfs die iemand

doodelijk verwondde — gelijk in 1656 in Over-Betuwe geschiedde — tot een gerichtelyken dood veroordeeld hebben.

Een nóg gewichtiger factor in het bestaan der hooggeplaatsten over wie wij gehandeld hebben dan het eten, was het drinken; en het drinken ging boven al. Bij voorkeur werd daarvoor wijn gebruikt, en in niet geringe hoeveelheden. Er kon niets van ambtelijken aard geschieden, geen vergadering plaats hebben, of terechtstelling of schouw, geen krib- of rijswerk bezichtigd of dijkverzwaring ontworpen worden, of de wijnflesch speelde er een voorname rol bij. En was het druivensap op de plaats waar men heen ging niet te vinden, dan werd het er vooruit heen gebracht. Men mocht geen gebrek lijden, en de bewering dat het wijndrinken van het voorgeslacht op den lichamelijken en geestelijken toestand van het nakroost niet zonder uitwerking gebleven is, laat zich wél beamen als men de rekeningen inziet die de heeren vroeger bij de gewoonste gelegenheid noodig vonden bij de kasteleins te maken.

Een aantal van die rekeningen zijn nog voorhanden, en wij zullen er een paar van meedeelen; zij geven een denkbeeld van de levenswijs; maar wij moeten toch eerst verklaren dat zij volstrekt niet uitgezocht zijn: ze komen ongeveer allen op 'tzelfde neer.

Wij schrijven hier twee bladzijden over uit een rekening van 1728, ingediend door den kastelein Nicolaas Crouwel te Tiel.

22 Mei: Op de schouw van steegen en straat en 5 heeren gegeeten	f 7—10
De buurmeesters van Eghtelt en 3 knechts gegeeten.	2—10
29 pintsflessen Rijnse wijn	20—6
2 groene beekers	1—8
6 boeteljens franse wijn	3—6
8 pinte franse wijn	2—16
Aan mol, bronwater, suycker, toeback en pijpen . .	5—17
Aan haaver en hooy voor de paarde	2—16
Daaghs te vooren na Kesteren gebraght 14 kannen moeselwijn	19—12
6 boeteljens moeselwijn	4—4
3 kannen waater en suyker	1—10
24 dito: door de Hr. van IJsendoorn en burgemeester Cock verteert 11 pinten Rijnse wijn	7—14

2 oorden Franse wijn	f 0—7
Aan suycker en molgelagh	0—14
Aan haaver en hooy	1—0
Den 9 Julij op de vol eertschouw extra-ordinaer ver- teert 35 boeteljens Rijnse wijn	24—10
10 boeteljens roode wijn	7—0
Den 29 Juli den heer Landschrijver met eenige heeren na Ogten geweest om de crib te besien en meede genoomen 9 pinten moeselwijn	6—6
3 boeteljens franse	1—13
Aan mol, broot, kaas, toebak en pijpen	1—2

Tot naricht dient, dat men onder mol wit bier moet verstaan, en dat een pint een halve kan is, of misschien wel 6 maatjes, en een oort de helft van deze maat.

Wat de rechtspleging wel kostte blijkt uit de volgende posten op hetzelfde blad. Den 31 Juli 1728 werd nl. vonnis gewezen tegen Hendrik Janse en Maria Ansems, die wegens landlooperij en samenleving buiten huwelijk veroordeeld werden tot verbaning buiten de provincie.

Den 30 Julij op de criminele gevangens 7 heeren gegeeten	f 10—10
De Roever, van Eldick en Verwey (<i>ambtsschouten</i>).	1—10
6 knechts gegeeten	3—
7 boeteljens roode wijn	4—18
32 boeteljens moeselwijn	22—8
14 boeteljens franse wijn	7—14
Aan mol, toeback, brandewijn, pijpen	5—17
6 pinten wijn	2—2
2 amptsdienaars gegeeten	0—16
Aan haaver en hoy	2—8

31 dito over deselve gevangens 8 heeren gegeeten, zoo meldt de rekening van den tweeden dag, die overigens met die van den eersten vrij wel overeenkomt, behalve dat er nu geen moeselwijn gedronken werd, maar 30 pintsflessen rijnse wijn, 16 boeteljens franse, 6 roode, en dan nog 6 pinten wijn.

Tegenwoordig maakt men er zulk een gelag niet bij, als er een paar landloopers over de grenzen verwezen worden.

Er werd van wege de provincie voor zulk een criminee

genoemde zaak 175 gulden vergoed, zoodat de heeren rechters zich een ruime vertering wel konden veroorloven.

Dat rechtspleging het drinken van wijn meebracht, blijkt ook uit de volgende rekening van Crouwel, door twee predikanten gemaakt, die Teunis Peterse op den dood voorbereidden, waartoe hij veroordeeld was omdat hij vee gestolen had.

1728. Den 6 December door de Predicanten die den ter dood gecondemneerde Teunis Peterse hebben geassisteerd, verteert 't naarovolgende :

6 December: 's avonts 2 gegeten	f 0—16
4 boetljens roode wijn	2—8
een kan mol	0—2
7 dito. aan koffij	0—4
's middaghs een gegeten	0—10
's avonts bijde gegeten	0—16
8 pinten franse wijn en een boetelje roode . . .	3—8
aan koffij, coeckjens etc.	0—9
8 dito. 's middags bijde gegeten	1—0
's avonts ad idem, en 4 boetljens roode wijn en drie pinten franse wijn	4—5
aan coffij, mol etc.	0—9
9 dito. 's middaghs beyde gegeten.	1—0
4 pinten rijnsen en 1 franse wijn	3—3
aan coffij	0—7
3 nagten gelogeert	0—18
Door haar H. W. Geb ⁿ . doen de executie soude geschieden, verteert 's morgens	1—16
Den gevangene laeten hale 2 boetljens franse wijn	1—2

Er stond 18 gulden toe voor de predikanten, zoodat zij nog iets meer gedronken hadden dan hun toegelegd was. Het laat zich wél hooren dat de veroordeelde die door deze geestelijke heeren bediend werd, ook iets voor een glas wijn begon te gevoelen als zij met hem bezig waren.

Het berechten van de crimineele zaak van Jan Rutten kostte in Maart 1721 bij Crouwel gedurende drie dagen aan verteringen 213 gulden; daarvoor aten den eersten dag elf heeren, den tweeden dag acht, en den derden dag negen. Er werden 122 boutljens wijn gedronken en nog 24 kan — waarvan

misschien enkele ondergeschikten ook nog wat gehad hebben; want de knechts kregen ook wijn en er was een talrijke nasleep, zoodat er den derden dag 16 paarden gestald werden. Voor mol, vuur, tabak, koffie, brandewijn en pijpen werd bovendien 24 gulden in rekening gebracht.

Den 24sten Juni 1747 werden op de ambtszetting gedronken 38 bouteljes moezelwijn, 18 roode en 18 fransche — door hoeveel personen wordt niet gemeld, doch er hadden den vorigen nacht maar vier heeren gelogeed en er waren maar zes paarden gestald. In October van 'tzelfde jaar, op de tuin- en spijschouw, betaalde men voor 't extra-ordinaire van 't maal 20 gulden, en men dronk op één dag 69 bouteljes moezelwijn, 28 roode en 22 fransche, samen voor 104 gld. Hoeveel executanten hieraan meededen wordt niet vermeld; doch wij mogen aannemen dat het de heeren van den dijkstoel waren. Gemiddeld gebruikte men aan een maaltijd in gewone omstandigheden vijf flesschen wijn per hoofd. Van sterke dranken werd weinig gebruik gemaakt. In 1728 werd een kan jenever bij een slijter met 14 stuivers betaald en een kan brandewijn met een gulden.

Had er te Kesteren een maaltijd plaats dan werd er, vooral uit Tiel, van alles heen gezonden. Ook de ambtman trad als keldermeester op. Johan van Welderen, die aan zijn medeleden op ambtskosten vaatjes wijn ten geschenke zond, stuurde in 1706 „om te Kesteren op de schouw te consumeeren”, een vaatje ouden Moezelwijn van 56 kan tegen 22 st. de kan. Slechts zeer zelden dronk men fijnere merken, zooals Pontac, die een gulden de boutelje kostte, en soms ook Bourgogne of witten wijn bij visch. In 1723 kostte de Bergerac bij den wijnkooper te Tiel acht stuivers de kan; Pontac tien stuivers de boutelje, en Bourgogne twee en twintig stuivers. Een „memorie van verschot door den landschrijver Cock op den gerichtsdag Ao. 1722 voor het ambt Neder-Betuwe gedaan,” geeft een lange lijst met de inkoopprijzen er achter, te beginnen met den wijn: 2 ankers Rijsche, $1\frac{1}{2}$ Fransche, $\frac{1}{2}$ roode, samen voor 94 gld.; dan 167 pond rund-, kalfs-, schapen- en lamsvleesch en nog een half lam bovendien, samen voor 25 gld. — 12; verder ham en spek voor 4 gld. — 16; dan nog $1\frac{1}{2}$ vat bier voor 9 gld. Er was voor 5 gld. — 6 aan wild, dat door den ambt-

man gekocht was, en acht paar gemeste hoenders voor 7 gld. —4; er kwamen op tafel knollen, wortelen, boontjes, bloemkool, andivie, artisjokken, kweeën, en allerlei specerijen, suikers, oliën, koffie, en dessert, dat in één som genoemd wordt, en waarbij wij ook een mandje pijpen mogen voegen. Wij vinden alles wat bij een tegenwoordig wèl geordend diné opgebracht wordt, behalve ijs, likeuren en champagne; daarbij voor 4 gld. aan jenever en brandewijn, misschien voor de knechts. Voor den kok is 15 gld. —15 uitgetrokken; voor de vrouw in de keuken 7 gld., en verder komen er nog een aantal kleinere uitgaven van dien aard. Visch vinden wij op de spijskaart van dezen gerichtsdag niet, en die komt zelfs weinig voor, al konden de naburige rivieren genoeg opleveren. Misschien at men thuis riviervisch genoeg, want vele heeren waren eigenaren van vischwater. Maar men getroostte zich toch soms de moeite om zeevisch met een wagen uit Utrecht te doen halen, want gebracht werd die natuurlijk niet, en dus was zeevisch in de Betuwe zeker iets zeldzaams. Soms kwam die in Tiel aan per schuit, en de vervoerder was verplicht een derde van de doorgaande vischlading in Tiel te verkoopen; maar op tijd van aankomst, al werd ook van het jaagpad langs de Waal gebruik gemaakt, en op goede kwaliteit, viel bij het trage vervoer niet te rekenen.

Hoezeer zeevisch een gewild artikel was, bleek in 1764, toen op een Zondagmorgen een schip met kabeljauw aankwam, dat aanzienlijken en geringen naar de Waal lokte om te koopen. In de voormiddag-godsdiensstofening werd door dominee Krom, die later hoogleeraar aan het Athenaeum te Middelburg is geworden, hevig tegen de Sabbathschending uitgevaren, wat ten gevolge had dat de magistraat hem den volgenden morgen ten stadhuize liet komen en aan het verstand bracht dat hij zich met dergelijke zaken, die de politie betroffen, niet had in te laten en het genoegen der Tielenaren om eens zeevisch te eten niet had te vergallen.

Dat sommige posten wel eens, gelijk bij drinkgelagen meer gebeurt, op een verkeerden naam geschreven werden, schijnt ook wel voorgekomen, en op haver en hooi voor de paarden gezet te zijn wat door de heeren gebruikt was.

Zoo vinden wij, alweer in een rekening van Crouwel:

„Van den 2den November 1729 tot den 10den dito incluyt
door de domesticquen van den Hr. Amptman neffens zijn
H. W. Geb. paerden aan haver en hooy verteert . f 58—3”

Den 5den dier maand verteerde de Hr. Vijgh met

zijn H. W. Geb. knecht en paarden 10.—

Van 13—16 Maart 1730 verteerden de domestieken

van den ambtman aan kost, drank en logis, bene-

vens de paarden aan haver en hooi 15—13

En van 2—9 April voor 'tzelfde 45.—

Soms kwam de vertering — en dat was 't onaangename
voor de paarden — op hun rekening alleen. In hoever er
van deze bedragen, die door het Ambt betaald werden, iets
door de heeren terugbetaald werd, blijkt niet.

Als wij de opbrengst van de landerijen in dien tijd in
aanmerking nemen, dan mag wel beweerd worden dat er véél
verteerd werd.

XII.

LEVENSWIJZE; DIENSTBODEN; RIDDERHOFSTEDEN.

Op de wijze zooals wij die beschreven hebben regeerde men en werd men geregeerd, en wij, die pas de 20ste eeuw ingegaan zijn, kunnen ons de omstandigheden waaronder de 19de eeuw aanbrak, nauwelijks voorstellen. Honderd vijftig jaar geleden leefde men tusschen Rijn en Waal, in de lachende bloeiende landstreek die wij thans kennen, als het ware nog in een woestenij, zonder wegen bijna, maar met des te meer straatroovers en gevaarlijk volk, voor wie de galgen en brandijzers trouwens altijd gereed stonden. De regeering, door slechts enkelen uitgeoefend, die recht spraken over goed en leven, en tractementen uitdeelden of inhielden naar gelang het hun geviel, was zeer willekeurig; de opbrengst van den grond, waarvan men dan toch leven moest, was gering; maar de belastingen waren des te hooger. De voeding was slecht; het blijkt dat er meer rogge, gerst en boekweit voor menschenvoedsel gebruikt werd dan tarwe; in 1740 werd in de overstroomde streken brood uitgedeeld van gerst gebakken. Bovendien, in slechte jaren, die bij overstromingen of hoog binnenwater al licht voorkwamen, werden de prijzen der levensmiddelen onevenredig hoog. Er is dus geen enkele reden om van een goeden ouden tijd te spreken — zelfs niet, gelijk sommigen thans wel meenen, waar het de eigenschappen der dienstboden betreft. Wie meent dat het daarmede vroeger beter gesteld was dan thans, zal tot ander inzicht komen als hij (of zij!) kennis neemt van de

op 1 Juli 1765 door ambtman en ridderschap, evenals elders, uitgevaardigde „Resolutie tegens de ongeregeltheeden der dienstboden en andere voor loon dienende personen in 't Ampt van Nederbetuwe.” Er zijn bij het ambtsbestuur menigvuldige en diverse klachten ingekomen over de ongeregeltheid, ongeschiktheid en bedriegerijen die gepleegd worden door vele dienstboden, inzonderheid in dezen ambte, „daer de vermeeteltheyd, baldadigheyd, licentieuze stoutheyd ende insolentie van de voorschr. dienstboden geschapen is soo verre te zullen inwortelen dat deselve in allen manieren soude weesen schandeleus en onverdraeglijk, ten waere daerin bij ons in tijds na behooren wierde voorsien, soo is 't dat wij, Ambtman en Ridderschap, om daerin te remedieren, hebben geresolveert en gearresteert deese navolgende poincten, als strekkende tot een algemeen nut en commoditeyt voor soo verre aengaet de domestique huishouding ons in deesen Ampte competeerende, en van oude tijden herwaerds alsoo door de tijdelijke Amptluiden en Ridderschappen daarin is geexerceert geworden zonder contradictie van iemand.”

In een tiental artikelen worden de wederzijdsche verplichtingen en de straffen op verzuim of onwil vastgesteld. De dienstboden moeten op tijd in hun dienst komen en getrouwelijk uitdienen, zonder buiten wettige redenen te mogen vertrekken of de huur opzeggen, of zich wederspanning, onbetamelijk, baldadig en ongetrouw te gedragen . . . op een boete van niet minder dan twintig gulden; en bovendien kunnen zij, op klachte van hun heeren, meesters en vrouwen, arbitrairlijk worden gecorrigeerd. Mochten zij binnentijds in een anderen dienst gaan, dan zullen zij op order van den officier op hunne kosten daaruit gehaald en in den verlaten dienst teruggebracht worden, zonder dat zij hierover door woorden of werken eenige geraaktheid zullen betoonen, op een boete van nogmaals 20 gulden, en daarenboven op hun eigen kosten gezet worden op water en brood, naar exigentie van zaken en ter arbitrage van dezen hoog-adellijken landgerichte of den officier en drie gecommitteerden van dien, of ook wel van twee jonkeren met toevoeging van den landschrijver ter keuze van den klager. De dienstboden moeten op tijd in hun dienst komen, op een

boete van een gulden daags; maar de meesters moeten hen ook op tijd laten vertrekken en niet tegen hun wil houden, mede op boete van een gulden per dag voor den arme. Wie zijn dienst niet drie maanden van te voren met behoorlijk respect opzegt, wordt geacht weer ingehuurd te zijn voor denzelfden tijd en prijs. Wie iemand in dienst neemt die nog niet vrij is, verbeurt 20 gulden boete. Indien de dienstboden door ondragelijke baldadigheid, insolentie, moedwilligheid, stoutigheid en ongehoorzaamheid hun meesters necessiteerden om hen op staanden voet weg te jagen, dan zouden dezen zelfs de verdiende huur mogen inhouden — wat den richter blijken moest — en zouden de weggejaagden bovendien de reeds genoemde straffen beloopten. Werd een domestiek door zijn heer, meester of vrouw mishandeld, dan kon hij terstond berechting eischen door twee jonkers en den landschrijver.

Een zeer voorname slotbepaling hebben de hooggeborenen niet vergeten, nl. wáár de boeten moeten blijven: die zullen komen voor $\frac{1}{3}$ ten profijte van de aanbrengers of klagers die in 't gelijk gesteld worden door 't gericht, en de resterende $\frac{2}{3}$ zullen komen ten profijte van 't gericht misschien wel om er gezamenlijk van te eten en te drinken.

De verordening zou behoorlijk afgekondigd worden, en zonder twijfel zijn de leden der ridderschap van Neder-Betuwe in den avond van 1 Juli 1765 wel vroeger uit Kesteren gereden dan gewoonlijk, om aan hun huisgenooten de blijde tijding te gaan mededeelen dat zij al wie in hun dienst stond voortaan behoorlijk onder den duim zouden krijgen. Het reglement is in onbruik geraakt, maar gelukkig dat de archieven ons ook zulke stukken nog bewaren, opdat wij zien mogen dat de oude en de goede tijd niet steeds in één adem genoemd kunnen worden.

Maar zorg voor het algemeen welzijn bestond er toch, of liever, begon langzamerhand zich meer en meer te openbaren. In 1780 werden er vijf ambts-brandspuiten aangekocht; maar het duurde nog 25 jaar eer wij de aanstelling vermeld vinden van vijf ambts-chirurgijns, op wie de geheele geneeskundige dienst aankwam, met een jaarwedde van 80 gulden ieder. In 1789 werd er één wondheeler voor 't ambt aangesteld, en ofschoon ook hij zijn 12 gulden nog wel zal gehad hebben van

lijkschouwen, was hem voorgeschreven om bij drenkelingen en schijndooden de levensgeesten weer op te wekken zooals de Maatschappij tot redding van drenkelingen dat aan de hand gaf, en daartoe moest hij te allen tijde voorzien zijn „van een goede en bekwame clysteerpijp ter inblasinge van de tabaksrook”. Ook moest hij opgaaf doen van besmettelijke ziekten en de armen kosteloos bijstaan. In het begin van de 18de eeuw werden er strenge placcaten uitgevaardigd om besmettelijke ziekten en pestilentie te weren. De invoer van lompen, voddën, dekens, schaapshuiden en dergelijken werd verboden. Ook de pakdragende Joden (gelijk wij er in 't midden dezer eeuw nog velen met hun gezin langs de landwegen zagen trekken) stonden slecht aangeschreven. Voer- en vaartuigen die voor een en ander gebruikt werden, werden verbeurd verklaard, en de overtreders met den dood gestraft, al deden zij ook slechts als tusschenpersonen dienst. Er werd dus wèl voor het algemeen welzijn gezorgd.

Dat het Ambt brandspuiten aankooopen moest, is hieraan te wijten dat de dorpen daarvoor te arm waren; de blusschingsmiddelen waren dus hoogst onvoldoende, en het brandgevaar ten platten lande met al het rondlopend gespuis was zeer groot: een reden om tegen de vagebonden zeer streng op te treden en om niet al te kostbaar te bouwen. Dit deed men trouwens ook niet: de boerenwoningen waren hoogst eenvoudig, die der arbeiders waren soms grootendeels opgetrokken uit horden en leem en lisch uit de slooten. De verwarming in deze hutten had plaats met in de bosschen gesprokkelde takken, de verlichting met een brandend kienhout — een stuk van een den in eigen hars gedrenkt — en bij de weelderig levenden met een gebrekkige olielamp of een kaars. Verkeer, vertier, handel bestonden er weinig, omdat de wegen te slecht waren. Brievenposterij drong op de dorpen niet door; dagbladen, die thans in geen huis, hoe gering ook, ontbreken, bereikten slechts de meest aanzienlijken, die zich toch ook grootendeels met het mondelinge nieuws moesten behelpen, wat de gezelligheid bevorderde. In 1740 kreeg de ambtsbode voor het brengen van een brief van Tiel naar Arnhem zeven gld.; naar Gorcum, evenveel; naar Buren twee, naar Kuilenburg drie gulden. Tegen-

woordig verzendt men die dienstbrieven kosteloos. Verhuizingen onder de minbedeelden werden onmogelijk gemaakt, omdat zij op een nieuwe plaats komende borg moesten stellen voor het geval dat zij of hun kinderen armlastig werden.

Om tegen overlast en aanrandingen beveiligd te zijn, omringden de meer gegoeden hun huizen door grachten; men moet echter niet meenen dat ieder huis dat vroeger door grachten omringd was een kasteel verdient genoemd te worden — zooals sommigen wel eens beweerd hebben dat er tot zeven op één dorp stonden. Waar zouden die menschen van bestaan hebben? En hoe zouden zij het onder elkander gevonden hebben?... Van de beschrevenen in de ridderschap komt er gewoonlijk maar één op ieder dorp voor, zelden twee of drie, die dan meestal aan de oorspronkelijke familie vermaagschapt zijn. Zij moesten — zooals het reglement op de ridderschap voorschreef — wonen op huizen binnen grachten gelegen. Een voorpoort, tevens met duifhuis, gaf toegang en sloot het erf af. Een boerderij behoorde er bij en werd door den eigenaar zelf gedreven. Om duiven te mogen houden moest men bij zijn huis minstens tien morgen land hebben. De huizen, met het familiewapen in voorgevel of voorpoort, waren gewoonlijk groote logge steenklompen, gebouwd van steenen die de bouwheer zelf had laten bakken en van hout uit eigen bosschen, overdadig sterk, met eiken balken die de eeuwen konden trotseeren. De bouwkunst was nog zeer onbeholpen, van de ruimte was gewoonlijk slecht partij getrokken, en enkele fraaie afbeeldingen welke men van die zoogenaamde kasteelen soms vindt, moeten zeer gevlaid zijn, evenals de stamboomen van de eigenaars, die hun de Trojaansche helden tot voorouders gaven. Op die landhuizen leidden de bewoners een eenvoudig leven, hun eigen graan telend en brood bakkend, hun eigen vleesch slachtend, soms hun eigen bier brouwend; zooveel mogelijk zelf in alles voorzien; want er was weinig gelegenheid om iets van elders te ontbieden. In drukke dagen ontbrak het aan arbeidskrachten. Dan zag men den kasteelbewoner, zoowel als den geestelijke zelf op het land aan den arbeid. De gewone vacantie van het hof te Arnhem viel, van wege den bouw, in Juli en Augustus, en een brief van 31 Juli 1547 vermeldt dat zekere partijen vóór

het hof geroepen zullen worden „na afloop van den bouw.” In het maatschappelijk leven vormden de Jonkers — dat blijkt uit het voorafgegane duidelijk genoeg — een afzonderlijke kaste. Zij waren de bevoorrechten, die uit de hoogte op ieder ander, ook op de aanzienlijke burgers uit de steden — dien zij den titel „heer” gaarne weigerden — neerzagen. Op hun dorp hebben zij onweersprekelijk het hoogste gezag; in de kerken, waar zij vooraan zitten in een eigen hoog gestoelte, laten zij, na den dood van een familielid, dat zij liefst 's avonds bij fakkellicht ter aarde bestellen, zijn blazen ophangen met al de schitterende kleuren die de heraldiek meebrengt. De dorpsschout, de buurmeesters, de schutter, de koster en de predikant zijn hun onderdanige en afhankelijke dienaars. Schrijft de laatste in zijn kerkeboeken iets in wat den heer of zijn huisgezin betreft, een geval van geboorte of overlijden, dan gebruikt hij daarvoor een nieuwe bladzijde, en brengt bij de letters al de krullen en bij den naam al de titels te pas waarover hij te beschikken heeft.

De adellijke geslachten hadden bij al hun voorrechten niet te min een harden strijd om het bestaan te voeren; dat blijkt duidelijk aan degenen die wij ten onder hebben zien gaan. En het is ook zeer natuurlijk, want de bezittingen, meest uit landerijen bestaande die niet veel opbrachten, werden na den dood der ouders verdeeld. Gelijk nog heden, was er ook onder de Hoog welgeborenen, die zich in 't begin der 18de eeuw baron begonnen te noemen, verschil van stand en van vermogen; zij rezen en daalden; maar de verdwenen namen zeggen het dat er weinig van de oude stammen is overgebleven. De huislieden van vroeger dagen zijn integendeel opgekomen, en sommigen hunner wonen thans op het erf van den voormaligen heer, terwijl de afstammelingen van den kasteelbewoner dit mogen aanzien, want voor enkelen hunner heeft het rad der fortuin een afdoende wenteling gemaakt. Trouwens, wij zien het aan de omslagen der middelen dat er onder de eigengeërfde boeren voorkomen die zeer gegoed mogen heeten en den heer van 't dorp met paarden, vee, en bezaaid land, soms overtreffen; en deze lieden hadden geen vertoon te maken en er geen koetsiers op na te houden, of jagers, of Fransche gouverneurs en Fransche modes voor hun kinderen, en wijn voor hun gasten.

Dat er onder de adellijke heeren echter waren die den weg geweten hebben, ook reeds in de 18de eeuw, naar de Heeren- en Keizersgracht, toonen ons hun stamboomen aan. Menig baron heeft het niet versmaad een bewindvoerder van de Oost- of West-Indische Compagnie tot schoonvader te zoeken en daardoor zijn heerlijkheid te behouden. In de ridderschapsvergadering te Kesteren van 1 Juli 1790 werd dan ook besloten het achste artikel van het reglement van toelating — handelende over de dubbele adellijke geboorte — dat sedert geruimen tijd in onbruik en buiten effect geweest was, geheel af te schaffen, en het vierde artikel aldus te wijzigen, dat de beschrevenen wel voor 10.000 gulden in Neder-Betuwe gegoed moesten wezen, maar er geen eigen huis meer behoeften te bezitten en bewonen.

Aan de bestuurlijke toestanden die wij beschreven hebben, werd door de Fransche revolutie, of liever door de komst der Franschen hier te lande in 1795, een einde gemaakt. De resolutieboeken van Neder-Betuwe geven ons echter over dit gewichtige tijdperk geen licht. De vergadering van 21 Juni 1794 is de laatst ingeschrevene onder de oude orde van zaken, en het duurt tot 16 December 1802 eer wij weer nieuwe notulen vinden, ofschoon er in dien tusschentijd wel eenige vergaderingen moeten gehouden zijn, althans in de toenmalige ambtskamer op de Groote Societeit te Tiel. Dat de ridderschap aan de oude toestanden hechtte, blijkt hieruit dat zij „het ambts- en ontvangerscomptoir” met het archief bij de nadering der Franschen liet verplaatsen, zoodat het in Hoorn terecht kwam. En dat ook de land-, gericht- en dijschrijver mr. Moorrees, die hierbij als geleider optrad, nog in het verleden leefde, wordt ons duidelijk als wij zien dat hij in dezen voor reiskosten, vrachten en vacatiën een rekening indiende van 1069 gld., die bij besluit van de ambtsvergadering van 26 September 1803 met een ronde som van 400 gld. afbetaald werd. En hoe zeer de toestand veranderd was, blijkt uit de notulen van de ambtsvergadering van 26 Maart 1806, waarin besloten werd dat, wegens de afschaffing en vernietiging van den adel en desselfs voorrechten, de opbrengsten der kloostergoederen vooreerst tot nadere beschikking zouden oploopen.

Geen wonder is het dat de bevolking toen de glasruiten

stuksloeg waarop de leden der ridderschap hun wapens hadden doen branden, als blijk van erkentelijkheid aan den kastelein die hun voor hun verteringen krediet had verleend. Wáár ze ook gevonden werden, die wapenschilden, tot in de kerken toe boven grafplaats en zitbank, daar werden ze vernietigd — en met die blazoenen werd veel opgeruimd dat niet teruggekomen is.

En ook de edelhuizen met hun bewoners zijn zoo goed als geheel verdwenen. Op het kasteel te Wiel zijn de Broeckhuysens opgevolgd door de van Delens en de van Wijhe's, en de van Nyvenheims, totdat het in 1840 gesloopt is. De zware doch vervallen hardsteenene hekposten aan den Wielschen dijk, even boven het veer, en de breede grachten daar dichtbij, die thans een boerenerf insluiten, herinneren nog aan de vroegere grootheid. Den Brakel te Rijswijk, waar zulk een bekend Geldersch geslacht woonde, is reeds op het eind der 18de eeuw afgebroken; het moest zijn bewoners afstaan aan Vredestein te Ravenswaai — het erfgoed der van Steelandts, wier dochter met een Brakell trouwde, — dat in 1873 met al zijn fraaie bosschen ook al vernietigd werd. De kerk te Rijswijk behield het familiegraf der van Brakells, waarhoven de groote en fraaie hardsteenene sarcofaag prijkt — een waardig teeken van vroegere hoogheid. De Natewis te Ravenswaai, die door de van Zuylens bekend is geworden, bestaat nog slechts als hofstede. Hoekenburg te Rijswijk, dat de van Goltsteyns om geldige redenen verlaten moesten, is in 1877 gesloopt. Kortenhoeve te Eck, waar het aloude geslacht de Cocq van Delwijnen, dat er 230 jaar gewoond had, in 1790 uittrok zonder dat het zijn ouden luister had kunnen handhaven, bestaat nog; maar toen de de Cocqs het verlaten hadden, en ook nu weer, is het hernieuwd als gewoon landhuis. De oude grijze voorpoort met het duifhuis, thans afgebroken, hebben wij er nog van gekend, zoo ook den ouden steenklomp, den Hul genaamd, die in de nabijheid lag, en door de Broeckhuysens en later door de van Wijhe's bewoond werd, om in 1857 onder den moker te vallen en de geslachten te volgen die er gehuisvest hadden, alleen, evenals de andere „huizen,” de hooge banken in de kerk en de grafsteden, soms met een zerk die nog van hun voormalig bestaan getuigt, achterlatend.

Iets verder op lag onder Ingen het huis Bleywerve, dat nog

als boerderij bestaat — waar de van den Heuvels tot Beychlingen genaamd Bartholotti woonden, die, omdat zij niet verschreven waren, al waren zij ook aan de van Goltsteyns verwant, geen jachtrecht konden verkrijgen en zich met de rol van jachttopziener tevreden moesten stellen — welk voorrecht hun echter ook weer ontnomen werd. En in Ingen stond ook de commanderie der ridders van Sint-Jan, de latere Maltezers, — thans een aanzienlijke hofstede — waar de heeren van Neder-Betuwe hun anker neerlegden als zij langs den Rijnkant ter schouw gingen; en dan had men er Geldersweerd, waar jonker Karel, de bastaard uit het Geldersche vorstenhuis, gewoond heeft.

Kermestein te Lienden, waar de van Balverens en van Brakells hun hof hielden, is in 1878 met den grond gelijk gemaakt, ons alleen den wapenstein die boven de hoofddeur stond van de van Brakells en de Lyses achterlatend; ook het Haagje aldaar werd omstreeks dien tijd gesloopt. Den Eng te Lienden, waar de van Meertens verblijf hielden, werd onder de van Brakells een landhuis, en heeft met hun heengaan, ongeveer een kwart eeuw geleden, zijn bewoners met historische namen verloren. Kolverschoten, op den weg naar Kesteren, dat de van Lawicks en de van Lyndens geherbergd heeft, bestaat nog, en draagt nóg het karakter der oude hofstad uit het begin der 18de eeuw. Ook liggen in dezelfde schilderachtige buurt, achter een strang van den Rijn weggedoken en vroeger tusschen riet en wilgen verscholen, de aloude spijkers, thans boerderijen, waar de Voncken woonden, die het den heeren der ridderschap met de jacht zoo lastig maakten: de Tollenburg en de Schuilenburg en, een weinig verder, Vonckenhofstad. Ook van het machtige en groote huis ter Lede tusschen Kesteren en den Rijn bestaat de naam nog en een boerderij; maar het sterke kasteel komt reeds omstreeks de helft der 18de eeuw als ruïne voor.

Langs de Waal is zoo goed als alles weggevaagd. De Boelenham, even over de grens van de beide Betuwe's onder Hemmen, waar de geslachten van Lynden en van Els zich gevestigd hadden, die zich wegens de nabijheid in Neder-Betuwe lieten verschrijven, bestaat nog als boerenhofstede. Den Esch onder Hien met de van Haefkens; de Vrijenburg met de van Panthaleons; de Snor onder Doodewaard, waar de Vijghen en

de van Ecks hun zetel opgeslagen hadden; de Pluimenburg met de adellijke geslachten van Wees en van Stepraedt; het huis der van Welderens te Heusden; de Appelenburg te Ochten, waar óók al Vijghen gewoond hebben, die de van Beynhems opvolgden en voor de van Lyndens plaats maakten; het Slot te IJzendoorn, weleer eigendom van de Piecken en de Vijghen; het Hof aldaar, waar de van Isendoorns hun wapenschild vóór plaatsten, . . . alles is weg. Alleen hebben de laatsten ons den wapenstein uit hun voorpoort nagelaten, die als maatstaf van voormalige grootheid een gunstig getuigenis aflegt, benevens den naam dien het tegenwoordige landhuis daar nóg draagt. Doch dit zijn slechts herinneringen en bescheiden vingerwijzingen naar het verleden.

Wil men echter een ridderhofstad zien uit den tijd dien wij hier behandelen, men steke hier ergens de Waal over, en begeve zich naar Hernen, boven Druten. Daar bevindt zich nog een oud slot dat een denkbeeld kan geven van het verleden, en dat ook tot de aanzienlijkste huizen behoord heeft, want het werd door de van Wijhe's bewoond die burggraaf en richter van Nijmegen waren. En ook aan ónze zij van de Waal wordt een kasteel aangetroffen dat ons het verleden voor den geest roept; het is dat van Echteld, waar het geslacht van Wijhe zoo lang gezeteld heeft en in het midden der 18de eeuw door de van Wassenaars van Catwijk vervangen werd. Al heeft het Echteldsche huis herstellingen ondergaan die niet in overeenstemming zijn met den eerwaarden ouderdom van het gebouw, zijn ligging, gedeeltelijk in het water, door hoog geboomte omringd, tegenover de belangwekkende oude tufsteen kerk, heeft iets eigenaardigs, wèl geschikt om het verleden voor onze verbeelding terug te roepen. Zoo hadden mede onder Echteld de van Tellichten hun zetel op het hof d'Ooy, en de van Brienens op het Spijker — beide thans boerderijen. Het huis Medel aldaar, nu een hofstede, waar vroeger de van Delens woonden, doet ons nog aan de voormalige landjonkers denken, die het landbouwbedrijf uitoefenden, ter jacht gingen, recht spraken, en wijn dronken. En als wij, den weg langs dit huis volgend, weldra in Tiel komen, dan mogen wij ook het voormalige ambtmanshuis niet vergeten, waarvan een

gedeelte ons herinnert aan zijn vroegere oudheid, en het geheel aan de hooge standplaats van de ambtlieden die het bewoond hebben.

Ook in het naburige Avezaath vinden wij — andere sterke huizen zijn daar reeds voorlang te niet gegaan en verdwenen — een tweetal zetels van leden der Neer-Betuwsche ridderschap: de nog bestaande landhuizen Thedingswaard en Teisterbant — het eerste bewoond geweest door het geslacht de Cocq van Oppijnen, dat er in ongunstige omstandigheden afscheid van nam, en opgevolgd werd door de van Brakells, — het laatste, door zijn ligging en omgeving nog aan het verleden herinnerend, — gedurende lange jaren den zetel der van Ecks. En van Teisterbant af ontwaart het oog de bosschen van het kasteel Zoelen, dat den naam kasteel nog ten volle verdient, al heeft ook de bouwmeester die het in de 18de eeuw een nieuw uiterlijk gaf weinig aan de architectuur van het verleden, waarin zulk een gebouw met torens en bruggen en grachten toch eigenlijk thuis behoort, gedacht. Nog één brok is er echter van het verleden over: aan de inrijpoort, vooral aan de binnenzijde, is de ingemetselde voormalige voorpoort nog zichtbaar, uit den tijd van den ambtman Dirk Vijgh misschien, die er de Spanjaarden vóór keerde, nadat hij, om dit doel beter te bereiken, zijn vlak bij gelegen huis Alden Haag had laten sloopen en verbranden. En dat overgebleven stukje poort bevestigt onze meening, dat de kasteelen van die dagen geen grootsche bouwwerken waren.

Zoelen heeft talrijke herinneringen; ook daar vergaderden de leden der Neder-Betuwsche ridderschap; daar spraken zij doodvonnissen uit en beslisten in processen waarvan iemands wel en wee soms afhing; en als zij de bank gespannen hadden op den Dam of aan den kerkmuur, dan vonden zij ook daar bij den schout gelegenheid om zich te versterken en te verpoozen. Het Zoelensche kasteel heeft zeker tot de aanzienlijkste en best bewoonde behoort; de ambtlieden Vijgh zijn er vervangen door de Piecken, en ook van hen weten wij dat zij luister wisten bij te zetten aan den hoogen stand van de leden der ridderschap van Neder-Betuwe.

Dat de oude geslachten die aan 's levens stormen weerstand boden het platteland, al is het thans een Paradijs ter bewoning bij

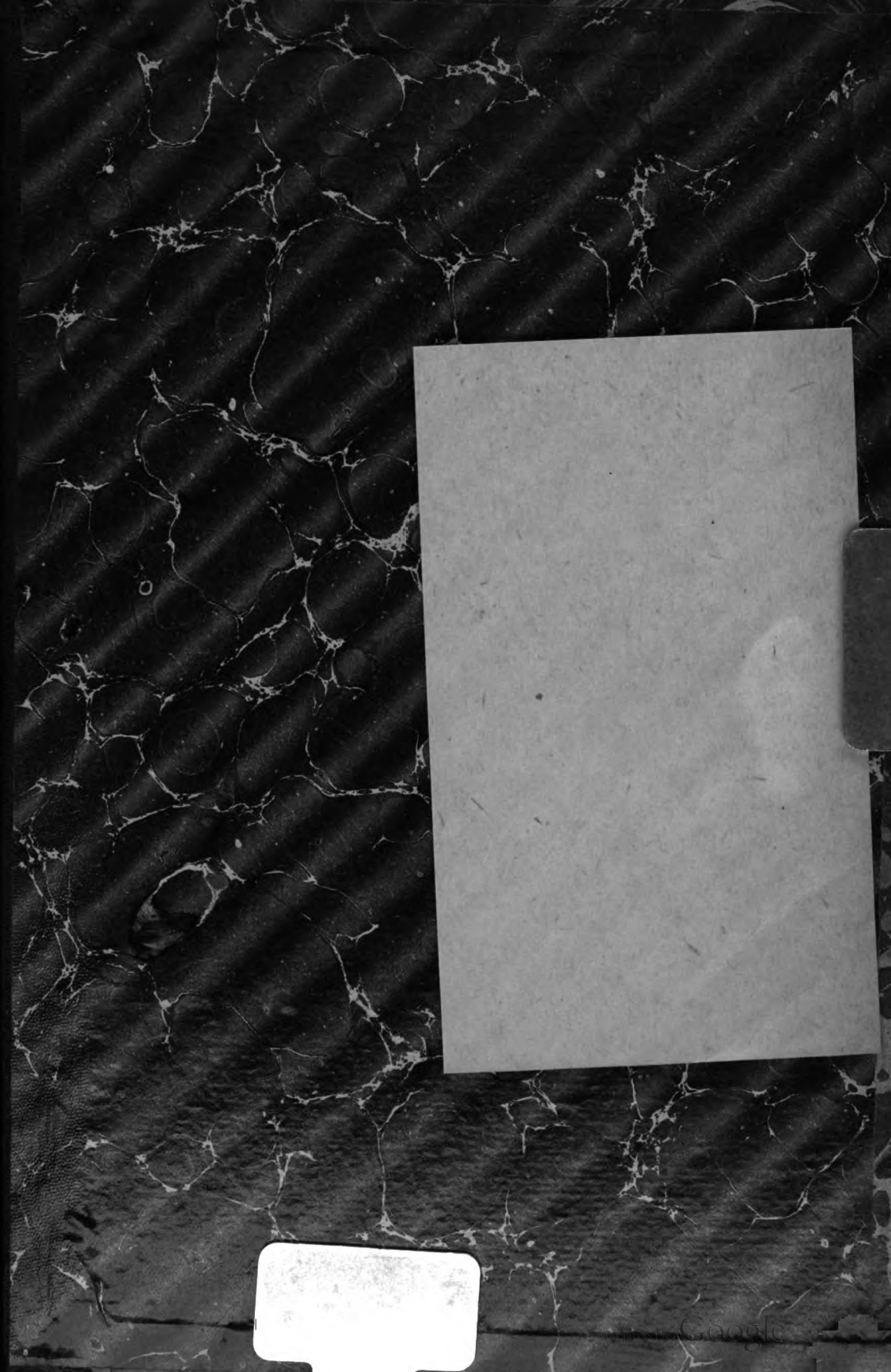
vroeger vergeleken, verlaten hebben, is geen wonder. Eertijds vonden zij er een hoogen rang en gezag en geldelijke voordeelen van niet geringe beteekenis. Toen de 18de eeuw ten einde spoedde, werden zij gewone burgers, en zij zijn het gebleven. Maar naam en afkomst hebben zij behouden — al is het ook niet altijd volgens den eisch van hun vroeger reglement. En die oude ridderschapsnamen bezitten voor veler oor een bekoorlijken klank — wat duidelijk blijkt waar zoo menig drager ervan aangeworven wordt om den stempel van vertrouwbaarheid te geven aan maatschappijen op aandeelen.

Dit verschijnsel brengt de tegenwoordige jonkerschap in een geheel ander licht dan haar omgaf in de tijden die hier beschreven werden; en zij kan gerust denken: Wij zijn er op vooruitgegaan, al zou het dan misschien in 't oog onzer voorouders (als zij het konden waarnemen) ten koste van eenige kwaliteiten van adellijke lieden zijn die Zij voor geen geld van de wereld hadden prijsgegeven.

INHOUD.

	Bladz.
I. Het Land en de Heeren	I
II. Tiendkwestie en Ridderschaps-vergadering . . .	11
III. De Mannen van Gezag	26
IV. Oorlog en Geldleening.	33
V. Geldzaken	40
VI. Kerke- en Kloostergoederen	56
VII. Rechtspleging.	64
VIII. Jacht en Middelen van Verkeer.	79
IX. Belastingen en Middelen van Bestaan.	86
X. Verzet tegen de Ridderschap	102
XI. Eten en Drinken.	113
XII. Levenswijze; Dienstboden; Ridderhofsteden. . . .	126

eth 7.1.3 no. 3
e Neder-Betuwe en haar ridderschap
idener Library 003096458

3 2044 082 323 106

